

Tampereen yliopisto

Politiikan tutkimuksen laitos

Viivi Pärssinen

ARVOKESKUSTELUN YTIMESSÄ

Valtion ja kirkon instituutiotason suhde vuoden 2010 julkisen keskustelun valossa

Valtio-oppi

Pro gradu -tutkielma

Ohjaaja: Ilkka Ruostetsaari

Toukokuu 2011

Tampereen yliopisto

Politiikan tutkimuksen laitos

PÄRSSINEN, VIIVI: Arvokeskustelun ytimessä. Valtion ja kirkon instituutiotason suhde vuoden 2010 julkisen keskustelun valossa

Pro gradu -tutkielma, 100 s.

Valtio-oppi

Toukokuu 2011

Suomen valtion ja evankelis-luterilaisen kirkon suhde nousi aktiivisen julkisen keskustelun kohteeksi vuonna 2010. Kirkon piirissä järjestettiin sekä arkkipiispan että Helsingin piispan vaali. Suomi sai ensimmäisen naispuolisen piispan. Uskonnon rooli julkisissa kouluissa ja päiväkodeissa sekä sukupuolineutraali avioliittolaki ja siihen liittyvä kirkon vihkiöikeus olivat koko vuoden kattavia keskustelunaiheita. Helsingin Sanomat nosti esiin pedofiliatapauksia, joiden ympärille muodostui keskustelu rippisalaisuudesta. Arvokeskustelu huipentui Ajankohtaisen kakkosen Homoillan 12.10.2010 aikaansaamaan mielipidevyöryyn.

Pro gradu -tutkielmani käsittelee valtion ja kirkon instituutiotason suhdetta vuoden 2010 julkisen keskustelun valossa. Lähestyn tutkimuskysymystä tarkastelemalla suhteen taustalla vaikuttavia ilmiöitä: sekularisaatiota (uskonnon heikkeneminen), sakralisaatiota (uskonnon vahvistuminen) ja maallistumista (valtio- ja kirkkoinstituutioiden eriytyminen). Valtio ja kirkko ovat molemmat julkisen piirin toimijoita. Tutkimuksen teoriaosuudessa pohditaan niiden välisen suhteen legitimitettä ja oikeudellista perustaa. Evankelis-luterilainen kirkko on kietoutunut syväälle suomalaisen yhteiskuntaan. Se on ainut perustuslaissa nimeltä mainittava uskonnollinen yhteisö. Kirkon toimintaa säätelee kirkkolaki, jonka sisältöön eduskunta ei voi vaikuttaa. Kirkolla on myös julkisoikeudellinen asema ja verotusoikeus. Suomessa vallitseva valtion ja kirkon suhde liitetään laajempaan kontekstiin pohtimalla sen eroja ja yhtäläisyyksiä verrattuna muihin Pohjoismaihin.

Tutkimuksen empiirinen aineisto muodostuu Helsingin Sanomista vuodelta 2010. Aineiston analysoinnissa käytetään teoriaohjaavaa sisällönanalyysiä, jossa aineistoa lähestytään sen omasta sisällöstä käsin ja vasta tämän jälkeen yhdistetään aineistosta nouseva tieto teoriaan. Normatiivinen institutionalismi toimii tulkintateorianä. Sitä käytetään tutkimuskysymyksen kannalta olennaisen tiedon hahmottamisessa ja tulkintojen tekemisessä.

Teorian ja empirian valossa valtio- ja kirkkoinstituutio ovat hatarasti eriytyneitä. Niiden välinen suhde on yhteiskunnalliseen kehitykseen nähden edelleen vahva. Sakralisaatio näkyy uskonnon julkisen roolin kasvuna ja arvokeskustelun viriämisenä. Julkisessa keskustelussa valtion ja kirkon suhdetta lähestyttiin pitkälti oikeudellisesta näkökulmasta ja perusoikeuksien kautta. Keskustelu eteni kuitenkin arvopohdinnaksi. Vuoden 2010 julkisessa keskustelussa kyseenalaistettiin valtion ja kirkon suhdetta ja asetettiin sille muutosvaatimuksia kansalaisyhteiskuntalähtöisesti. Sakralisaatio osoittautuikin tutkimuksessani maallistumiselle rinnakkaiseksi ja sitä tukevaksi kehityssuunnaksi. Arvokeskustelun ilmapiiri oli valtio- ja kirkkoinstituutioiden eriytymistä suosiva. Instituutiotason muutokset vievät kuitenkin aikaa. Julkinen arvokeskustelu on valtion ja kirkon suhteessa ratkaiseva tekijä. Suhteen perusteita on arvioitava uudelleen, mikäli kansalaiset eivät pidä suhdetta legitiiminä. Demokraattisessa valtiossa kansalaisten enemmistön arvot määrittävät valtion ja kirkon suhteen laadun.

SISÄLLYSLUETTELO

1. JOHDANTO	1
1.1. Tutkimuksen tarkoitus ja rakenne	1
1.2. Valtion, legitimitietin ja kirkon käsitteet	2
2. VALTION JA KIRKON SUHDE TEORIASSA	4
2.1. Sekularisaation tutkimisen täsmennys	4
2.2. Uskonnon asema yhteiskunnassa	8
2.2.1. Heikkeneminen eli sekularisaatio	8
2.2.2. Vahvistuminen eli sakralisaatio	11
2.3. Instituutioiden välinen suhde	13
2.3.1. Eriytyminen eli maallistuminen	13
2.3.2. Uskonnollisten markkinoiden teoria	17
2.3.3. Julkinen ja yksityinen	19
2.3.4. Legitimitietti	22
3. VALTION JA KIRKON SUHDE SUOMESSA KÄYTÄNNÖSSÄ	25
3.1. Oikeudellinen perusta	25
3.1.1. Historiallinen kehitys	25
3.1.2. Perustuslaki valtiokirkollisuuden mittarina	27
3.1.3. Uskonnonvapaus	29
3.2. Kirkon sisäinen päätöksenteko ja rooli poliittisessa päätöksenteossa	30
3.2.1. Kirkkolaki	30
3.2.2. Kirkolliskokous	32
3.3. Instituutioiden välinen suhde	34
3.4. Suomi verrattuna muihin Pohjoismaihin	37
4. ANALYYSIN PERUSTA	42
4.1. Normatiivinen institutionalismi	42
4.2. Tutkimuskysymys	44
4.3. Tutkimusmenetelmä	45
4.3.1. Laadullinen tutkimus ja sisällönanalyysi	45
4.3.2. Teoriaohjaava sisällönanalyysi	46
4.4. Helsingin Sanomat vuonna 2010 – arvokeskustelua arkkipiispanvaalista Homoiltaan	49

5. VALTION JA KIRKON SUHDE JULKISEN KESKUSTELUN VALOSSA	54
5.1. Luokittelu aineiston jäsentäjänä.....	54
5.2. Maallistuminen hatarana eriytymisenä	55
5.2.1. Valtion ja kirkon erillisuus.....	55
5.2.2. Kirkko päättää itse toiminnastaan	57
5.2.3. Kirkon jälkeenjääneisyys ja ristiriitaisuus valtion ja yhteiskunnan kehitykseen nähden	59
5.2.4. Kirkon asema muuttumassa	61
5.3. Valtiokirkkomainen legitimointi molemminpuolisena hyötynä	63
5.3.1. Yhteiset juuret – suhteeseen puuttuminen arka aihe	63
5.3.2. Suhteen ilmenemismuodot.....	65
5.3.3. Valtion ja yhteiskunnan vaikutus kirkkoon – politiikan vaikutus uskontoon.....	66
5.3.4. Kirkon vaikutus valtioon ja yhteiskuntaan – uskonnon vaikutus politiikkaan	69
5.4. Sakralisaatio arvovaikuttamisena.....	70
5.4.1. Kansan ja kirkon jakautuminen.....	70
5.4.2. Kirkko arvovaikuttajana.....	73
6. JOHTOPÄÄTÖKSET	75
6.1. Maallistumiskeskusteluun juuttuminen.....	75
6.2. Sakralisaatio suhteen kehittäjänä	78
6.3. Arvot ratkaisevat	83
LÄHTEET	91

1. JOHDANTO

1.1. Tutkimuksen tarkoitus ja rakenne

”Ollaan siis ison asian äärellä, arvokeskustelun ytimessä”, Helsingin Sanomien vastaava päätoimittaja Mikael Pentikäinen totesi 19.10.2010 – viikko Ylen Ajankohtaisen kakkosen Homoillan jälkeen. Vuonna 2010 käytiin poikkeuksellisen aktiivista julkista keskustelua valtion ja kirkon suhteen perusteisiin liittyen. Tässä arvokeskustelussa kävi ilmi, missä yhteyksissä ja millä tavoin suhde yhteiskunnassa ilmenee sekä miten siihen suhtaudutaan niin valtion, kirkon kuin kansalaistenkin keskuudessa. Suhdetta käsiteltiin useista näkökulmista ja eri aihealueisiin liittyen.

Tutkimukseni tarkoituksena on selvittää, mikä on Suomen valtion ja evankelis-luterilaisen kirkon instituutiotason suhde vuoden 2010 julkisen keskustelun valossa. Kirkko näkyi vuonna 2010 tiedotusvälineissä silmiinpistävästi paljon. Aktiivisen arvokeskustelun viriäminen oli yllättävää, ja se herätti monia kysymyksiä. Miksi kirkko alkoi yhtäkkiä kiinnostaa ihmisiä muodostuen esimerkiksi Helsingin Sanomille lähetettyjen mielipidekirjoitusten suosituimmaksi aiheeksi? Miksi julkinen arvokeskustelu syntyi juuri kirkon ympärille? Keskustelu toi esiin valtion ja kirkon suhteen. Miksi valtiolla ja kirkolla on vielä 2010-luvulla näin vahva suhde? Onko Suomessa valtionkirkko?

Aiheen ajankohtaisuus sekä valtion ja kirkon suhteeseen liittyvät monet vastaamattomat kysymykset perustelevat tutkimusaiheeni valintaa. Yleiset uskonnon yhteiskunnalliseen heikkenemiseen tai vahvistumiseen liittyvät teorit ovat sovellettavissa yli valtiorajojen. Erilaiset valtion ja kirkon suhteen teoretisoinnit ovat myös hyödyllisiä vertailupohjia. Suhde kietoutuu kuitenkin syvästi yhteiskuntaan ja historiaan, minkä vuoksi se on jokaisessa valtiossa ainutlaatuinen. Siksi kansainvälinen tutkimus ei yksinään pysty selittämään juuri Suomelle ominaisia piirteitä. Täällä aihetta on tutkittu lähinnä kirkon näkökulmasta teologien keskuudessa. Uskonnon julkisuuden lisääntyminen ja tuore arvokeskustelu ovat herättäneet kysymyksiä ja tuoneet esiin ongelmakohtia valtion ja kirkon suhteessa. Kansalaisyhteiskunnasta nousevat vaatimukset edellyttävät suhteen perusteiden pohdintaa 2010-luvulla. Keskustelussa käsitellyt asiat eivät jakaneet ainoastaan kirkkoa. Myös kansa jakautui merkittäviksi koettujen arvokysymysten äärellä. Valtion ja kirkon suhdetta on tärkeää tutkia myös yhteiskuntatieteissä.

Tutkimuksen teoreettinen perusta muodostuu erilaisista instituutiotason mahdollisista kehityssuunnista valtion ja kirkon suhteessa. Teoriaosuudessa luvussa kaksi käsitellään sekularisaatiota (uskonnon heikkeneminen), sakralisaatiota (uskonnon vahvistuminen),

maallistumista (valtio- ja kirkkoinstituutioiden eriytyminen) ja uskontotaloutta (uskonnon yhteiskunnallisen aseman hahmottaminen rinnastamalla se talouden logiikkaan) keskittyen kuitenkin makrotason ilmiöiden selittämiseen. Huomiota kiinnitetään myös valtion ja kirkon sijoittumiseen yhteiskunnan julkiseen piiriin sekä suhteen legitimitettiin. Kolmannessa luvussa käsitellään kirkon oikeudellista perustaa, päätöksentekoa ja suhdetta poliittiseen päätöksentekoon. Näiden kautta muodostetaan käsitys valtio- ja kirkkoinstituution välisistä oikeudellisista siteistä sekä keskinäisistä rooleista. Muissa Pohjoismaissa vallitsevien valtion ja kirkon suhteiden esittely liittyy Suomen tilanteen yhtäläisyyksineen ja eroavaisuuksineen laajempaan kontekstiin.

Tutkimuskysymykseen vastataan yhdistämällä teoreettinen pohdinta vuonna 2010 käytyyn julkiseen keskusteluun valtion ja kirkon suhteesta. Neljännessä luvussa tarkennetaan tutkimuskysymystä ja esitellään tutkimusmenetelmä sekä käytetty empirinen aineisto, joka muodostuu Helsingin Sanomista vuodelta 2010. Empiirisen aineiston analyysissä hyödynnetään teoriaohjaavaa sisällönanalyysiä ja tulkinnan taustalla normatiivista institutionalismia. Aineistoa jäsennetään julkisesta keskustelusta nousseiden seitsemän teeman kautta. Viidennessä luvussa muodostetaan aineistolähtöisesti kymmenen alaluokkaa ja teorian pohjalta kolme yläluokkaa. Empiirisestä aineistosta analyysin avulla nousevaa tietoa tarkastellaan teorian valossa. Huomiota kiinnitetään valtio- ja kirkkoinstituution eriytymiseen, yhdistäviin tekijöihin, riippuvaisuuteen, yhteistyöhön ja keskinäiseen vaikutukseen. Yläluokat kokoavissa johtopäätöksissä nostetaan esiin merkittävimmät tutkimustulokset ja asemoidaan julkisessa keskustelussa valtion ja kirkon suhteesta muodostunut käsitys teoriaan. Tämän kautta pohditaan valtion ja kirkon instituutiotason suhdetta Suomessa vuonna 2010 sekä siinä tapahtuvia mahdollisia muutoksia.

1.2. Valtion, legitimitetin ja kirkon käsitteet

Valtio voidaan määritellä valtiosäännöstä, laeista ja asetuksista sekä valtiollisista instituutioista koostuvaksi kokonaisuudeksi¹. Valtiosääntö pitää sisällään perustuslain ohella lain valtioneuvostosta, valtioneuvoston ohjesäännön ja säädökset, vaalilainsäädännön ja puoluelain. Suomi on valtiosäännöltään tasavaltainen yhtenäisvaltio.² Valtiosääntö sisältää siis oikeusnormiston, joka säätelee valtion ja sen ylimpien päätöksentekuelinten toimintaa. Eduskunta ja valtioneuvosto, sisältäen ministeriöt, ovat tämän tutkimuksen kannalta merkitykselliset valtiolliset instituutiot. Niiden kautta luodaan valtion ja kirkon toimintaa sääntelevää normistoa ja politiikkaa.

¹ Berndtson 2004, 57.

² Myllymäki 2008.

Valtio ja kirkko ovat instituutioita, joiden toimintaa oikeudellinen normisto säätelee. Oikeusnormit muodostavat siis puitteet myös sille, millaista näiden instituutioiden yhteistyö voi olla.

Max Weberin mukaan

”valtio on oikeusjärjestyksenä ja hallitsemiskoneistona toimiva pakkoyhteisö, joka onnistuneesti vaatii itselleen fyysisen väkivallan käytön legitiimiä eli oikeutettua ja yleisesti hyväksyttyä monopolia määrätyllä maantieteellisellä alueella”³.

Tämän valtiomääritelmän yhteydessä mainitaan tutkimuksen kannalta toinenkin merkittävä käsite, *legitimiteetti*, joka ymmärretään Weberin tavoin toiminnan oikeutuksena ja hyväksyttävyytenä.

Valtio voi omalla alueellaan antaa määräyksiä ja sääntöjä, jotka koskevat kaikkia. Valtion toiminta edellyttää instituutioita, joihin tarvitaan henkilöstöä ja taloudellisia resursseja. Verotus on yksi valtion varainhankinnan keinoista.⁴ Myös kirkolla on verotusoikeus, mikä sitoo sen aseman selvästi julkiseen hallintoon valtion rinnalle. Kirkko saa lisäksi osuuden yhteisöverosta.

Suomen evankelis-luterilaista kirkkoa käsiteltäessä käytän yksinkertaisemmin ilmaisua *kirkko*, joka esiintyy myös yleisessä merkityksessä instituutiona esimerkiksi valtion ja kirkon suhdetta käsittelevien teorioiden yhteydessä. Pohjoismaiden evankelis-luterilaiset kirkot ovat lyhyemmin tässä *pohjoismaiset kirkot*, ja vastaavasti esimerkiksi Ruotsin evankelis-luterilaisesta kirkosta käytän termiä *Ruotsin kirkko*.

Suomessa julkisen hallinnon organisaatio voidaan jakaa kolmeen päälohkoon eli valtion hallintoon, kunnalliseen hallintoon ja välilliseen julkishallintoon. Tämän lisäksi julkisen hallinnon organisaatioon sisältyvät Ahvenanmaan maakuntahallinto, evankelis-luterilaisen kirkon hallinto ja ortodoksisen kirkkokunnan hallinto. Myös Suomen oikeudenkäyttöpiiriin hallintotoiminnallaan vaikuttavat eurooppalaiset hallintoyksiköt on sisällytettävissä julkisen hallinnon organisaatioon. Valtion ja kuntien lisäksi myös evankelis-luterilainen kirkko ja ortodoksinen kirkkokunta sekä niiden seurakunnat ovat julkisoikeudellisia oikeushenkilöitä.⁵ Valtiota voidaan lähestyä kansalaistensa kokonaisuutena ja kirkkoa seurakuntalaisten muodostamana. Tässä tutkimuksessa keskitytään kuitenkin instituutiotasoon, johon päättäjien, virkamiesten ja jäsenten toiminta sekä valtion että kirkon kohdalla silti vaikuttaa.

³ Weber 1978 teoksessa Paloheimo - Wiberg 2005, 88–89.

⁴ Berndtson 2004, 49, 223.

⁵ Laakso ym. 2006, 39, 45.

2. VALTION JA KIRKON SUHDE TEORIASSA

2.1. Sekularisaation tutkimisen täsmennys

Sekularisaatio on johdettu latinan ajanjaksoa tarkoittavasta sanasta *saeculum*. Se ymmärrettiin 300- ja 400-luvulla maailmaksi tai ajan hengeksi. Jo tuolloin sana oli kuitenkin monitulkintainen. Sillä tarkoitettiin myös ”elämää tai elämäntapaa, joka on ristiriidassa Jumalan kanssa”.⁶ 1200-luvulla termiä käytettiin määriteltäessä jakautumista kristinuskon sisällä uskonnolliseen ja maalliseen papistoon⁷. Myöhemmin tehtiin jako taivaaseen ja tähän maailmaan, joka koostui uskonnollisesta ja sekulaarista maailmasta (*saeculum*)⁸. Termillä tehtiin eroa myös kirkon ja yhteiskunnan omistuksen, maiden ja lakien välille⁹. Myös englanninkielinen sana *secular* sai heti synnyttyään negatiivisen vivahteen, koska sillä ei kuvattu luostariin vetäytyneitä, vaan maallista papistoa. Jumalattomuus ja maallisuus liitettiin sanan yhteyteen 1500-luvulla. Kuoleman jälkeisen elämän ja jumaluuden puuttuminen sen sijaan liitettiin terminologiaan 1800-luvulla selittämään elämän kulkua. Nykyään sekularismilla tarkoitetaan laajalti valtion ja kirkon eroa. Uskonto erotetaan täten valtiosta ja taloudesta.¹⁰

Sekularisaation tutkimuksessa on keskeistä eriytymisteoria (differentiation theory), maallisen erottaminen uskonnollisesta, joka on erilaisia sekularisaatioteorioita yhdistävä tekijä eli ydin (core). Ydintä suojaava vyöhyke (protective belt), joka sisältää neljä erilaista perusnäkemystä siitä, miten modernin maailman uskonnollisuus kehittyy.¹¹ Täten ydin säilyy vahingoittumattomana tarkoittaen, että sekularisaatioteorioiden perusväite maallisten ja uskonnollisten arvojen ja instituutioiden eriytymisestä ja sen vahvistumisesta säilyttää pätevyytensä. Sekularisaatioteoriolla tarkoitetaan *erilaisia uskonnollista muutosta selittäviä teorioita*, joista vain osa koskee uskonnollisuuden vähenemistä tai katoamista. Ne voivat selittää myös yksityistymistä tai uskonnollisuuden muodon muuttumista.¹²

⁶ Swatos Jr. - Christiano 2000, 3. Kaikki tutkimuksessa esiintyvät käännökset V.P.

⁷ Hurd 2008, 13.

⁸ Casanova 1994, 14. Sekularisaatio on murtautunut jaon, jolloin nykyään voidaan puhua pelkästään sekulaarista tästä maailmasta, johon uskontokin sijoittuu. Mt., 15.

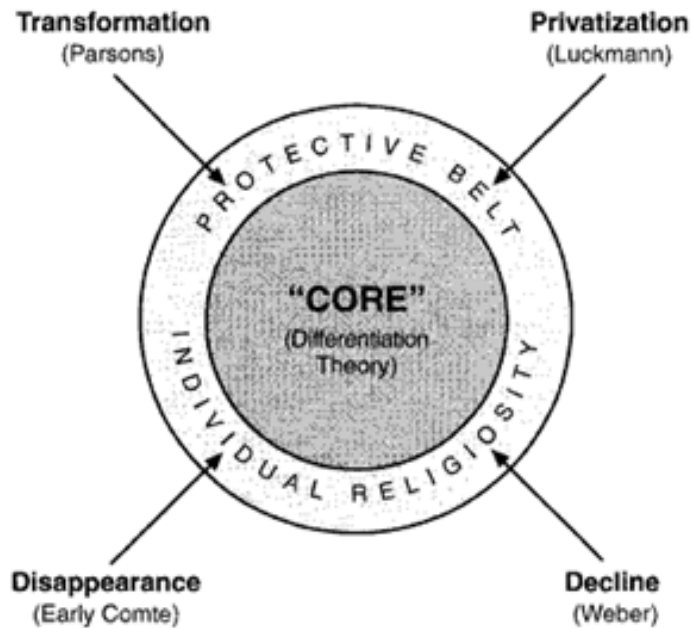
⁹ Swatos Jr. - Christiano 2000, 3–4.

¹⁰ Hurd 2008, 13.

¹¹ Ks. kuva 1.

¹² Gorski 2000, 140–143.

Kuva 1. Klassisen sekularisaatioteorian suuntaukset

Kuvion laatinut Gorski 2000, 142.

Sekularisaatiotutkimus voidaan nähdä väittelynä *vanhan ja uuden paradigman* välillä. Vanha sisältää klassisen sekularisaatioteorian, uusi sen sijaan rationaalisen valinnan teorian eli uskontotalouden teorian. ”Vanhan paradigman mukaan länsimailma on muuttunut lisääntyvässä määrin sekulaariksi keskiajasta lähtien; uuden paradigman mukaan se on tullut lisääntyvässä määrin uskonnolliseksi.”¹³ Sekularisaatioteorioiden punainen lanka on sama monissa teorioissa, vaikka painotukset eroavatkin toisistaan. Sen mukaan valtion ja kirkon yhtenäisyys muuttui keskiaikana löyhäksi symbioosiksi, jonka jälkeen modernina aikana kirkko joutui alisteiseen asemaan ja nämä kaksi instituutiota erosivat toisistaan. Klassisen sekularisaatioteorian suuntaukset voidaan erottaa sen mukaan, miten ne selittävät ”[...] yhteiskunnan eriytymisen vaikutukset uskonnollisen ja ei-uskonnollisen piirin suhteeseen sekä henkilökohtaisen uskonnollisuuden voimakkuuteen ja luonteeseen”. Täten ne muodostavat neljä luokkaa¹⁴, joista ensimmäinen on katoaminen (disappearance). Auguste Comten mukaan tiede syrjäyttää uskonnon ja henkilökohtaisen uskonnollisuuden.¹⁵

Toisena luokkana on väheneminen (decline). Myös Max Weber koki tieteellisen rationalismin murentavan uskonnon kognitiivista perustaa. Hänen mukaansa tulee kuitenkin aina olemaan

¹³ Gorski 2000, 138.

¹⁴ Ks. kuva 1.

¹⁵ Gorski 2000, 140.

ihmisiä, jotka hakevat lohtua elämäänsä kirkosta. Weber piti mahdollisena myös uusien, luultavammin poliittisten jumalten tai profeettojen ilmestymistä. Kolmantena luokkana on yksityistyminen (privatization), jonka pääteoreetikko on Thomas Luckmann. Hänen mukaansa henkilökohtaiseksi muuttuneet uskonnot korvaavat institutionalisoituneet uskonnot näiden vaikutuksen heikennyttyä. Ihmisen uskonnollinen maailmankatsomus ei koostu yhdestä uskonnosta vaan uskonnollisuudesta 'à la carte'. Neljäs luokka on muodonmuutos (transformation), jonka teoreetikkona voidaan mainita Talcott Parsons. Kyseessä on uskonnon pirstaloituminen, syrjäyttäminen yksityiseen piiriin, mikä ei silti tarkoita julkisuuden vähenemistä.¹⁶

Näistä peruspiirteistä on koottu erilaisia teorioita. Esimerkiksi Bryan Wilson on soveltanut sekä katoamis- että vähenemisolettamaa. Peter Berger puolestaan yhdisti teorioissaan yksityistymisen muodonmuutokseen. José Casanovan mukaan uskonnollisille instituutioille on eriytymisen kautta tarjoutunut mahdollisuus selkeämpään erottautumiseen ja määrätietoiseen palaamiseen julkisen piiriin. Eriytymisen lisäksi tapahtuu myös yhdentymistä. Tämä tarkoittaa kokonaisuudessaan yhteiskunnallisten rakenteiden muuttumista poliittisten, yhteiskunnallisten ja uskonnollisten arvojen sekä instituutioiden ja eliittien suhteen.¹⁷

Uusi paradigma jakautuu tutkimaan Yhdysvaltojen uskonnollista osallistumista ja henkilökohtaista uskonnollisuutta niin Yhdysvalloissa kuin Länsi-Euroopassa. Sen mukaan uskonnollinen pluralismi, eli kilpailevien kirkkojen runsaus, ja valtion puuttumattomuus niiden asioihin lisäävät niin kirkossa käyntiä kuin kirkon jäsenmäärääkin. Osallistumisen tutkiminen lähtee tarjontakeskeisestä näkökulmasta. Tarjontaan keskittyvän teorian keskeisiä nimiä ovat Laurence B. Iannaccone ja Rodney Stark. Uuden paradigman kritiikki kohdistuu sekularisaatioteorian ytimen sijaan suojavyöhykkeeseen ja tarkemmin ilmaistuna vyöhykkeen alaosaan, olettamiin katoamisesta ja vähenemisestä¹⁸. Vanhan paradigman keskittyessä eriytymisen ja uskonnon yhteiskunnallisiin vaikutuksiin uusi on kiinnostunut uskonnollisesta piiristä, siitä miten sen sisäinen rakenne vaikuttaa henkilökohtaiseen uskonnollisuuteen (individual religiosity). Uudessa paradigmassa keskitytään siis uskonnollisuuden muutokseen. Täten paradigmoja ei tarvitse nähdä kilpailevina selitysmalleina. Ne selittävät ilmiön eri osia ja täydentävät siten toisiaan.¹⁹ Uusi paradigma on instituutiotasoon keskittyvän tutkimukseni kannalta toissijainen vanhaan paradigmaan nähden. Vuoden 2010 tapahtumat ja kirkosta eroamisalta ovat kuitenkin muuttaneet uskonnollista piiriä. Tästä syystä sivuan tutkimuksessa myös uutta paradigmaa.

¹⁶ Gorski 2000, 140–141.

¹⁷ Mt., 141, 160.

¹⁸ Ks. kuva 1.

¹⁹ Gorski 2000, 138, 142–143.

Bryan Wilsonin (1966) *Religion in Secular Society*, Thomas Luckmannin (1967) *Invisible Religion* ja Peter Bergerin (1967) *The Sacred Canopy* ovat kolme teosta, joiden voidaan sanoa tehneen sekularisaatioteorian läpimurron 1960-luvun puolivälissä uskontososiologiassa. Teoriaa on vuosien saatossa laajennettu ja muokattu. 1980-luvulle tultaessa teoria oli edelleen suosiossa esimerkiksi Karel Dobbelaeren ansiosta. Modernisaatioon liitettävät demokratian sodanjälkeinen vakauttaminen ja sosiaalisen markkinatalouden menestys paransivat elinolosuhteita. Suuret kirkot joutuivat hankaluuksiin. Syynä oli muun muassa kirkon kielteinen suhtautuminen modernisaatioon. Kirkkojen kriisi oli alullaan jo 1950-luvulla vahvistuen huomattavasti 1960-luvulla ja jatkaen leviämistään parin seuraavan vuosikymmenen aikana.²⁰ Sekularisaatioteorioita tarvittiin selittämään ihmisille näitä yhteiskunnassa tapahtuneita suuria muutoksia – ”maallisen uudenaikaisuuden nousua ja (järjestäytyneen) uskonnon laskua”²¹.

Uskonnon säilymistä maallisessa yhteiskunnassa selitettiin pääasiassa kolmella tavalla. Ensimmäkin kirkot siirtyvät yhteiskunnassa marginaaliin. Toiseksi uskonnon on sopeuduttava uuteen ympäristöön, mikäli se ei halua menettää merkitystään. Kirkkojen vaihtoehtoina oli pyrkiä säilyttämään suuruutensa, vaikka ne menettäisivätkin tarkoituksensa, tai kutistua, mutta säilyttää painoarvonsa. Mikäli kirkot eivät järjestelmän sisällä sopeutuisi tilanteeseen, sekularisaatio ottaisi kyllä ulkoa päin paikkansa. Kolmanneksi uskonnon paikka siirtyy yksilötasolle uskonnon menettäessä julkisen tahon tukea ja tehtäviään²². Uskonnon tullessa omakohtaisemmaksi ilmiöksi se muuttuu myös näkymättömämmäksi.²³ Nämä kolme sekularisaation tuntomerkkiä esiintyvät myös myöhemmissä sekularisaatioteorioissa ja tulevat tässäkin tutkimuksissa sovellettuina esiin.

Sekularisaatiota tutkittaessa on olennaista kiinnittää huomiota myös analyysin eri tasoihin, joita ovat yhteiskunnan taso, sen osa-alueiden taso ja yksilötaso. Niitä voidaan kutsua myös *makro-, meso- ja mikrotasoi*ksi. Eri teorial selittävät sekularisaatiota eri tasolla.²⁴ Tutkimukseni keskittyy makrotason instituutioiden, valtion ja kirkon, suhteeseen. Olennaista on myös ymmärtää jako teorioihin uskonnollisuuden vähenemisestä ja uskonnollisuuden muutoksesta.

Valtion ja kirkon suhdetta tutkittaessa sekularisaation institutionaalinen ulottuvuus on keskeinen. Sekularisaatiota voidaan kuvata uskonnollisen auktoriteetin alan kaventumisena. Larry Shiner

²⁰ Hellemans 1998, 67–68.

²¹ Mt., 68.

²² Uskonnon paikka yhteiskunnassa vaihtuu julkisen piiristä yksityiseen, henkilökohtaiseksi asiaksi. Käytännössä tämä voi tarkoittaa, että kirkolle kuuluneita tehtäviä siirretään valtiolle, eivätkä valtiot enää entisessä määrin tue kirkkoja esimerkiksi taloudellisesti.

²³ Hellemans 1998, 68, 70.

²⁴ Dobbelaere 2000, 22.

esittää sekularisaation ilmiönä, jossa uskonto heikentyy. Tämä tarkoittaa sekä aiemmin hyväksytyinä pidettyjen instituutioiden että symbolien ja oppien kohdalla arvostuksen ja vaikutusvallan menetystä. Instituutiot ovatkin olleet limittyneitä eurooppalaisissa yhteiskunnissa. Ne ovat vaikuttaneet toisiinsa ja olleet osin päällekkäisiä. ”Kirkko, valtio, koulutus, terveys ja hyvinvointi, laki ja senkaltaiset olivat niin kietoutuneita toisiinsa, että niiden jakaminen aiheutti merkittävän shokin kaikille järjestelmän osille, joista uskonto[kaan] ei ollut immuuni.”²⁵

Käytettäessä termiä *maallistunut* on tiedostettava sen sisältö – valtioinstituutio ei ole enää uskonnollisen organisaation vallan alaisena, mutta on joskus ollut²⁶. Sekularisaatioteorioissa vallitsee samalla sekä ajallinen että paikallinen ulottuvuutensa. Ne on saatettu kehittää erityisesti tiettyä valtiota tai uskontoa selittäviksi. Termiä *sekularisaatioteoria* käytetään kuvaamaan Euroopan sekularisaatiokehitystä, Yhdysvalloissa vallitsevana teoriana on rationaalisen valinnan teoria.²⁷ Länsimaissa esiintyvä sekularismi voidaan jakaa kahtia tunnustuksettomuuteen ja juutalais-kristilliseen sekularismiin. Tunnustuksettomuudessa uskonto yritetään poistaa julkisen piiristä, siellä käytävästä keskustelusta ja uskonnon harjoittamisesta. Poliitiikka ja uskonto pyritään erottamaan toisistaan. Juutalais-kristillisen sekularismin mukaan länsimainen uskonnollinen perinne kulminoituu valtion ja kirkon eroon. Molempien suuntausten tavoitteena on säännellä uskonnon paikkaa julkisen piirissä ja siten myös politiikassa.²⁸ Vaikka sekularisaatioteoriat ovat osittain sidottuja ajalliseen ja paikalliseen kontekstiinsa, selittävät ne kuitenkin myös sellaisia yleisiä kehityssuuntia uskonnollisuuden vähenemisessä ja muutoksessa, joita voidaan soveltaa kontekstinsa ulkopuolellakin. Sekularismia voidaankin pitää vallankäyttönä, poliittisten identiteettien luojana ja ylläpitäjänä²⁹.

2.2. Uskonnon asema yhteiskunnassa

2.2.1. Heikkeneminen eli sekularisaatio

Lähestyin sekularisaatiotutkimusta tutustumalla sen lähtökohtaan, klassiseen sekularisaatioteoriaan, jonka jotkut tutkijat ovat hylänneet riittämättömänä tai epäpätevänä³⁰ kuvaamaan vallitsevaa kehityssuuntaa. Osa teorian suuntauksista on ennustanut uskonnon katoavan kokonaan tai uskonnollisuuden muuttavan dramaattisesti asemaansa yhteiskunnassa, ja kun näin ei ole

²⁵ Swatos Jr. - Christiano 2000, 5.

²⁶ Mt., 6. Valtiota voidaan pitää maallistuneena, mikäli instituutioiden kytköksiä kirkkoon ei ole.

²⁷ Ks. esim. Davie 2007; Swatos Jr. - Christiano 2000.

²⁸ Hurd 2004 (a), 116; Hurd 2004 (b), 241–242.

²⁹ Hurd 2004 (a), 118.

³⁰ Klassisiin sekularisaatioteorioihin kohdistetusta kritiikistä ks. esim. Gorski 2000; Kallunki 2010.

tapahtunut, teorian pätevyyttä on kyseenalaistettu. Klassisella sekularisaatioteorialla on kuitenkin edelleen annettavaa tutkimukselle, erityisesti Suomen kontekstissa, koska valtio- ja kirkkoinstituutiot eivät ole kokonaan eriytyneet. On huomioitava, että mikään teoria tuskin selittää sekularisaatiota ja maallistumista kokonaisvaltaisesti. Eri suuntaukset selittävät ja korostavat ilmiön eri osa-alueita keskittyen esimerkiksi joko instituutio- tai yksilötasoon. Teorian ydin on säilyttänyt kuitenkin vahvuutensa³¹. Eriytymisteoriaa voidaankin soveltaa kuvaamaan myös Suomen instituutiotason tilannetta.

Klassisen modernisaatioteorian mukaan sekularisaatio etenee väistämättä ajan kuluessa³². Modernin ajan (1700–1900-luvut) uskonnollisuuteen voidaan sekularisaation ohella liittää sakralisaatio eli uskonnon vahvistuminen modernissa ajassa. Nämä molemmat keskittyvät uskonnon määrään yhteiskunnassa.³³ Sekularisaatiota voidaan pitää modernina keskiajan jälkeisenä ilmiönä, jonka mahdollistivat reformaatio sekä modernin valtion, tieteen sekä kapitalismin synty³⁴. Modernisaation liittäminen tiettyyn ajanjaksoon on kuitenkin hankalaa. Ronald Inglehart sijoittaa sen teollisen vallankumouksen ja 1900-luvun loppupuoliskon väliseen ajanjaksoon³⁵. Sekularisaatio voidaan nähdä sekä modernisaatioon liittyvänä että sen seurauksena syntyneenä ilmiönä.

Sekularisaation määrittelemisen on aina suhteessa aikaansa ja siihen, miten uskonto ymmärretään³⁶. Sekularisaation radikaaleimman version mukaan ”[...] modernisaatio tarkoittaa uskonnon vääjämätöntä laskua ja jopa katoamista, missä tahansa muodossa”³⁷. Toisen ääripään tulkinnan mukaan todellisen uskonnon esiinnousu vaatii ensin sekularisaatiota³⁸. Uskonnon täydellinen katoaminen ei ole realistista. Katoamisteoriat eivät kuvaa myöskään Suomen valtion ja kirkon suhteiden tämänhetkistä tilaa, joten niitä ei ole otettu mukaan tähän tutkimukseen.

Wilsonin mukaan sekularisaatio on “[...] perustavanlaatuinen yhteiskunnallinen prosessi, joka esiintyy yhteiskunnan organisaatiossa, kulttuurissa ja yhteisessä ajatustavassa”³⁹. Uskonnolliset instituutiot ja ajattelumallit sekä uskonnon harjoittaminen tulevat vähäpätöisemmiksi yhteiskunnan toiminnan kannalta. Yhteiskunnassa tapahtuu Wilsonin mukaan kolme muutosta sekularisaation myötä. Muutokset tapahtuvat auktoriteetin sijainnissa, tiedon luonteessa ja elämän periaatteissa.

³¹ Gorski 2000, 143. Ks. kuva 1.

³² Hagevi 2005 (b), 16.

³³ Woodhead - Heelas 2000, 4–5, 429.

³⁴ Casanova 1994, 24.

³⁵ Inglehart 1997, 74.

³⁶ Swatos Jr. - Christiano 2000, 5.

³⁷ Beyer 2000, 87.

³⁸ Sundback 2000, 36.

³⁹ Wilson Davien 2007, 54 mukaan.

Ensinnäkin poliittinen valta legitimoit itsensä eikä ole riippuvainen uskonnollisista auktoriteeteista. Toiseksi tiedon luonne muuttuu empiirisen ja eettisesti neutraalin tutkimuksen myötä, jolloin tieteellinen havainnointi kehittyy. Kolmanneksi ihmisten tulee tällaisessa käyttäytymiseltään ja uskomuksiltaan muuttuneessa modernissa yhteiskunnassa elää rationaalisten periaatteiden mukaisesti.⁴⁰ Wilson näkee sekularisaation uskonnollisen tietoisuuden, instituutioiden ja toiminnan merkityksen laskuna yhteiskunnassa⁴¹.

Grace Davien mukaan uskonto ainakin perinteisessä merkityksessä on instituutiona joutunut vaikeuksiin, ja kirkot kärsivät jäsenkadosta. Muutos on havaittavissa kuitenkin myös talouden ja politiikan sektorilla, koska esimerkiksi puolueiden jäsenmäärät ovat laskussa.⁴² Pohjoismailla on omat erityispiirteensä – sekä kirkkojen että ammattiyhdistysliikkeiden jäsenmäärä on kansainvälisessä vertailussa korkea. Jäsenyyttä voidaan kuitenkin pitää molemmissa käytännössä nimellisenä.⁴³ Casanovan mukaan valtion ja uskonnon tiivis suhde ja valistukseen perustuva uskonnon kritiikki ainoastaan yhdessä aiheuttavat uskonnollisuuden vähenemistä modernisaation myötä⁴⁴. Perinteisten uskonnollisten instituutioiden valta vähenee uusien kommunikaatiovälineiden ja -kanavien vuoksi⁴⁵, ainakin, mikäli instituutiot eivät pysty kehittymään tietoyhteiskunnan mukana.

Steve Bruce luokittelee Skandinavian maat kategoriaan, joka pitää sisällään vakaita, uskonnollisesti homogeenisia kansallisvaltioita. Tämän kategorian maissa uskonnollisuus on yleisesti vähentynyt. Modernisaatio heikentää yleensä uskonnon yhteiskunnallista merkitystä, ellei uskonnolla ole erityistä roolia esimerkiksi kansallisen identiteetin ylläpitäjänä.⁴⁶ Suomessa kirkon voidaan katsoa ylläpitävän kansallista identiteettiä, koska monet suomalaisuuteen liittyvät perinteet ovat yhteydessä kirkkoon ja uskontoon, esimerkiksi joulunvietto. Ihmisten identiteetti rakentuu osittain kansallistunteesta ja uskonnolliseen yhteisöön kuulumisesta, jotka toimivat myös ideologioiden ja poliittisten suuntausten moottoreina⁴⁷. Kansallistunne perinteisissä muodoissaan on osana ihmisten identiteettiä kuitenkin myös haurastunut globalisaation myötä⁴⁸.

⁴⁰ Davie 2007, 54–55.

⁴¹ Stark - Iannaccone 1994, 241.

⁴² Davie 2007, 4–5.

⁴³ Mt., 21.

⁴⁴ Casanova Herbertin 2003, 51 mukaan.

⁴⁵ Herbert 2003, 58.

⁴⁶ Mt., 11–12.

⁴⁷ Wahlbeck 2008, 364.

⁴⁸ Mt., 373.

Sekularisaatioon liitetään siis myös yhteisöllisyyden hiipuminen⁴⁹. Helena Helve on tutkinut nuorten uskonnollisuutta Suomessa. Hänen mukaansa kukin on vastuussa omasta moraalisistaan, sillä jälkimodernissa yhteiskunnassa moraalien sosiaalistamista ei pidetä tärkeänä. Helve toteaa jälkimoderniuteen liittyvän yksilönvapautta ja vähenevää arvostusta institutionaalisia auktoriteetteja kohtaan. Hänen mukaansa näiden jälkimodernien ilmiöiden ohella nuoret kuitenkin halusivat kuulua johonkin ja kaipaavat yhteisöllisyyttä.⁵⁰ Uskonnon tarjoama yhteisöllisyys voidaan nähdä poliittisena kysymyksenä – pidetäänkö sitä yhteiskunnassa toivottavana voimavarana⁵¹? Uskonnon kohdalla institutionaalisuuden tilalle on tullut yksilöllinen uskonnollisuus. ”Monille nuorille usko, kuten politiikkakin, on oma yksityisasia, eivätkä he siihen tarvitse kirkkoa tai muita instituutioita.”⁵² Eduskunnassa kansanedustajat äänestävät juuri moraalisiin liittyvissä kysymyksissä ilman ryhmäkuria, omantunnon mukaisesti⁵³. Yksilöllistymiskehitystä on sekä politiikan että uskonnon saralla.

Voidaankin katsoa, että yksityistämisen ja eriytymisen ohella myöskään mielipiteiden moninaisuus ja rationaalisuus eivät ole karsineet uskonnollisuutta maailmasta siinä määrin, mitä oli odotettu. Uskonto ei ole myöskään siirtynyt kokonaan yksityisen piiriin.⁵⁴ Sekularisaatioteorioiden valossa kirkko näyttäytyy kuitenkin uhrina, joka ei ole subjekti, vaan uskonnon vähenemiskiarteeseen ajautunut objekti. Onkin esitetty, että kirkko ei aktiivisesti tuo julki omia näkemyksiään mahdollisesti siksi, ettei sillä ole poliittisia keinoja niiden ilmaisuun⁵⁵. Uskontojen menestyminen nykyaikana riippuu täten niiden kyvystä sopeutua aikaansa ja löytää työsarkaa politiikasta ja taloudesta⁵⁶. Uskonto ei ole itse vetäytynyt tai toisaalta sitä ei ole onnistuttu sysäämään pois julkisen piiristä. Sille on annettu julkisen piirissä uusi merkitys⁵⁷.

2.2.2. Vahvistuminen eli sakralisaatio

”Siinä missä sekularisaatio on nähtävissä rationalisaation ja yhteiskunnallistumisen kautta kulttuurisesti homogeenisoivana prosessina, erilaisiin pyhiin kytkeytyvä sakralisaatio selittää osaltaan yhdenmukaisen lopputuotoksen puuttumista⁵⁸.”

⁴⁹ Taylor 2007, 431. Ks. myös esim. Casanova 1994.

⁵⁰ Helve 2008, 97.

⁵¹ Kallunki 2010, 105.

⁵² Helve 2008, 97.

⁵³ Kanckos 2008, 137.

⁵⁴ Bäckström 2008, 21–22.

⁵⁵ Hunter 2009, 53.

⁵⁶ Woodhead - Heelas 2000, 492.

⁵⁷ Kanckos 2008, 140.

⁵⁸ Kallunki 2010, 90.

Modernisaatio asettaa vanhalle uskonnolle erityisen haasteen, sillä monet yhteiskunnan muista instituutioista ovat uudempina vasta aloittaneet toimintansa tai muovautuneet modernissa ajassa. Sakralisaatiota pidetään sekularisaation vastakkaisena kehityssuuntana, joka on saanut aikaan sen, ettei uskonto ole heikentynyt lineaarisesti modernisaation edetessä. Makrotason sakralisaatio ei silti automaattisesti tarkoita hengellisyyden lisääntymistä yksilötasolla.⁵⁹

Sakralisaatiolla eli julkisen piirissä toimimisella on useita merkityksiä. Siihen voidaan liittää kirkkojen erityisasema suhteessa valtioon eli *historiallinen sakralisaatio* sekä tätä vähäisempi uudenlainen uskonnon vaikutus, jota voidaan kutsua *moderniksi sakralisaatioksi*, *resakralisaatioksi*. Resakralisaatio tukee julkista uskontoa ja sen avulla vaikuttaa yhteiskunnan organisoitumiseen. Näitä kahta sakralisaation muotoa on hankala erottaa, eikä se edes ole tarpeellista historiallisen sakralisaation usein muodostaessa modernille perustan. Modernia sakralisaatiota pidetään yleensä heikompana sakralisaation muotona. Sen vaikutusta voidaan kuitenkin pitää riittävänä sekularisaatiokehityksen jarruna selittämään, miksi kaikissa maissa ei ole päädytty maalliseen valtioon, tai maallistuminen on edennyt hitaasti. Sakralisaatio tarkoittaa siten eriytymisen vastaista kehitystä. Sekularisaatiokin hankaloittaa kuitenkin omaa kehitystään nostattaessaan edetessään vastarintaa yhteiskunnan kulttuurista ja uskonnosta kumpuavista perinteisistä arvoista. Uskonnon politisoituminen deprivatisoitumisesta kertovana voidaan liittää moderniin sakralisaatioon. Politisoituessaan uskonnon julkinen rooli kasvaa. Modernisoitumisprosessissa uskonnon on hyväksyttävä omantunnonvapaus, mutta liberaalien arvojen tai demokratian omaksuminen ei ole välttämätöntä. Uskonto voikin omanlaisenaan toimia julkisen piirissä omantunnonvapauteen vedoten. Uskonnon toimiminen julkisen piirissä vaikuttaa eriytyneen maallisen vallan riippumattomuuteen.⁶⁰

Eriytymiskehitykselle päinvastaisella suunnalla (dedifferentiation) tarkoitetaan ”[...] rajojen heikkenemistä uskonnollisen muuttuessa vähemmän uskonnoksi ja sekulaarin vähemmän sekulaariksi”. Tämä heikkeneminen saattaa ilmetä maallisen sisäisenä sakralisoitumisena tai uskonnon sisäisenä sekularisoitumisena.⁶¹ Tällöin valtio saa hengellisiä piirteitä tai uskonto maallisia. Uskonnon vaikutus julkisen piirissä hämmentää sakralisaatiota ja sekularisaatiota, kun vallitsevat instituutioiden väliset voimasuhteet järkkyvät, mistä Valdemar Kallunki mainitsee esimerkkinä 1990-luvun laman⁶². Kirkolla oli silloin tärkeä roolinsa myös ruoka-avun antajana.

⁵⁹ Kallunki 2010, 38.

⁶⁰ Mt., 37, 39, 91.

⁶¹ Mt., 37

⁶² Mt., 78.

Kallunki on vuonna 2010 valmistuneessa väitöstudkimuksessaan kartoittanut seurakuntien ja kuntien välistä yhteistyötä.

Normatiivisesti sakralisaatio ja uskonnon vaikutus julkisen piiriin on yhdistettävissä sekä modernisaation eriytymisteoriaan että moniarvoisuuteen liberaalidemokraattisessa yhteiskunnassa, jotka vaikuttavat toisiinsa. Molempiin liittyy valtion uskonnollinen neutraliteetti sekä yhdenvertaisuus kansalaisten kesken. Tällöin valtion ja kirkon suhteen laatu vaikuttaa kirkkoon kuulumattomien sekä uskonnollisten vähemmistöjen kohteluun yhteiskunnassa. Yhteisöllisyydessä voidaan painottaa joko yhtenäisyyttä tai moniarvoisuutta. Kallungin mukaan moderni aika ei ole tehnyt uskonnosta toimijana merkityksetöntä tai poistanut virallista yhteistyötä, josta esimerkkinä hän mainitsee valtioneuvoston periaatepäätöksen uskontokasvatuksessa noudatettavasta yhteistyöstä. Tässä yhteistyön pohjana on modernissa yhteiskunnassa demokraattisesti tehty päätös.⁶³

2.3. Instituutioiden välinen suhde

2.3.1. Eriytyminen eli maallistuminen

Karel Dobbelaere havaitsee sekularisaatiossa kolme eri tasoa⁶⁴: yhteiskunnallinen, organisaatio- ja yksilötaso. Yhteiskunnallisella tasolla historiallisesti kirkolle kuuluneet tehtävät ovat eriytyneet omiksi osa-alueikseen, joista valtio on nykyään vastuussa, vaikka kirkko saattaa edelleen toimia avustajan roolissa. Tehtävien eriytyminen on joissakin tapauksissa juuri valtion ja kirkon eron seurausta. Organisaatiotaso kattaa erilaiset uskonnolliset organisaatiot. Yksilötason uskonnollisuus ilmenee ihmisten uskossa ja toiminnassa. Valtion ja kirkon eron vastustaminen on saanut aikaan uskonnollisen toiminnan hiipumista sekä organisaatio- että yksilötasolla, ellei niiden elinvoimaisuuden säilymiseen ole ollut erityisiä syitä.⁶⁵ Valtion ja kirkon suhde instituutioiden välisenä suhteenä ilmentää yhteiskunnan makrotason toimijoiden välistä suhdetta. Tutkimukseni keskittyy nimenomaan makrotasoon, jonka toimintaa tutkittaessa luonnollisesti sivutaan myös meso- eli organisaatiotason sekä mikro- eli yksilötason uskonnollisuutta, jotka toimivat institutionalisoidun kirkon perustana. Valtionkirkon lakkauttaminen, puolueiden ja uskonnollisten

⁶³ Kallunki 2010, 43, 67, 106.

⁶⁴ Weber on luonut jaottelun käsitellessään pelastuksen eri tasoja. Hän käyttää kuitenkin yksilötasosta nimitystä interaktiivinen taso. Ks. esim. Casanova 1994.

⁶⁵ Davie 2007, 49–50.

yhteisöjen liittoumista luopuminen sekä kristinuskon vaihtaminen kouluissa uskontotiedoksi ovat esimerkkejä makrotason sekularisaatiosta⁶⁶.

Maallistuminen saattaa olla seurausta siitä, ettei valtio enää legitimoi yksinomaan vallitsevaa uskontoa. Makrotason sekularisaatio, maallistuminen, on instituutioiden eriytymistä ja mikrotason sekularisaatio ihmisten uskonnollisen sitoutumisen vähenemistä. Yhteiskunnan maallistuttua se ei yleensä vielä ole kehittynyt uskonnollisesti pluralistiseksi. Maallistumista saattaakin seurata sekularisaatio, mikäli pluralismi ei ole vielä ehtinyt kehittyä ja aktivoida ihmisiä uskonnolliseen toimintaan. Sekularisaatio jää kuitenkin tässä tapauksessa usein lyhytaikaiseksi ja osittaiseksi. Vaikka ihmiset eivät osallistuisi toimintaan, se ei tarkoita, etteivätkö he uskoisi. On varottava tulkitsemasta sekularisaatiokehitystä niin, että uskonnollisuus vähenee modernin ajan myötä menneiden aikojen täysuskonnollisuudesta. Jotkut käsitykset vähenemisestä perustuvat virheelliseen ja romantisoituun käsitykseen esimerkiksi keskiajasta hurskauden kehtona.⁶⁷

Uskonnon asemaa yhteiskunnassa voidaan määrittää myös tekemällä jako politisoituun uskontoon, kollektiiviseen kulttuuriin, organisoituun uskontoon ja yksilölliseen uskontoon tai pieneen uskonnolliseen verkostoon⁶⁸. Kaksi ensimmäistä lukeutuvat makrotasoon, organisoitu uskonto mesotasoon ja yksilöllinen tai pienen verkoston uskonnollisuus mikrotasoon. Uskonnolliset monopolit vallitsevat politisoidussa uskonnossa, jossa uskonnosta tehdään politiikan ja lakien kautta kaikkia sitova järjestelmä⁶⁹. Valtiolla on kuitenkin täysi toimivalta ainoastaan omalla alueellaan, joten uskonnon levittämiseen se tarvitsee ylikansallisia toimintamuotoja, joita hallituksesta riippumattomilla järjestöillä puolestaan on. Kollektiivisessa kulttuurissa uskonto on vuorovaikutteista ja erottamaton osa kulttuuria. Uskonnolliset yhteisöt kuuluvat organisoituun uskontoon. Ihmiset voidaan jakaa uskonnollisen toimintansa perusteella esimerkiksi jäseniksi ja ulkopuolisiksi. Yksilölliseen uskontoon tai pieneen uskonnolliseen verkostoon voidaan liittää toiminnan itsenäisyys ja jäsenten asiakasnäkökulma.⁷⁰ Kirkko vaikuttaa kulttuuriin ja ihmisiin ja heidän toiminnassaan täten myös yhteiskuntaan⁷¹.

Funktionalistisen, tehtäväälaan perustuvan, sekularisaatioteorian mukaan uskonto ei katoa mihinkään. Sen asema perinteisten julkisten ja yhteiskunnallisten tehtävien hoitajana muuttuu kohti eriytynyttä alaansa, jossa uskonnosta tulee marginalisoitunut ja yksityinen toimija.

⁶⁶ Hagevi 2005 (b), 23.

⁶⁷ Stark - Finke 2000, 200, 249.

⁶⁸ Beyer 2000, 87–88.

⁶⁹ Mt., 2000, 88.

⁷⁰ Mt., 2000, 87–89.

⁷¹ Bäckström 2000, 156.

Sekularisaatioteoriassa onkin Casanovan mukaan olennaista ymmärtää yhteiskunnan modernisoituminen uskonnollisen ja maallisen piirin erottamisena ja tehtäväalueiden eriytymisenä.⁷² Eriytyminen hankaloittaa keskitettyjen instituutioiden, kuten kirkon, legitimoitua⁷³. Uskontokaan ei siis säily sellaisenaan, vaikka sillä edelleen olisi perinteinen hengellinen tehtävänsä. Yhteistyö maallisen vallan kanssa muuttaa uskontoa ja luo sen toiminnalle uusia merkityksiä. Instituutioiden eriytyessä niiden arvotkin erilaistuvat. Yhteistyössä näkyvät edelleen sekä perinteisyys että uudenaikaisuus, jotka modernisaatio- ja sekularisaatioteorioilla on tapana erottaa.⁷⁴

Postmoderniuteen voidaan liittää globalisaation⁷⁵ lisäksi henkisten arvojen, kuten elämänlaadun ja itseilmaisun, ensisijaisuus jo saavutettujen materiaalistien asioiden rinnalla, mikä ilmentää postmaterialismia. Perinteinen uskonnollisuus vähenee edelleen, kuten modernisaatiossakin, mutta elämän tarkoitusta pohditaan enenevässä määrin. Tiedettä ja järkiajattelua ei pidetä enää varmoina ihmiskunnan ongelmien ratkaisijoina. Postmodernismissa auktoriteetti kuuluu yksilöille uskonnollisen ja valtiollisen vallan sijaan.⁷⁶ Postmoderniuteen liittyviä piirteitä on kuitenkin mahdotonta määritellä yksiselitteisesti. Yksinkertaisemmin voidaan todeta, että kyseessä on modernia ajanjaksoa seuraava aika. Yhteiskunnan eri osa-alueet kehittyvät eri tahtiin ja niiden sisällä vallitsee suuria eroja. Sekularisaation ja modernisaation mittapuussa Suomea ei voida luokitella nimenomaan postmoderniksi. Tässä yhteydessä ei olekaan olennaista keskittyä modernisaation tai postmodernisaation aikasidonnaisuuteen, vaan tärkeämpää on ymmärtää ne yhteiskunnan kehitysvaiheina.

Institutionaalinen autonomia rajaa Kallungin tutkimuksen mukaan kuntien ja seurakuntien välisen yhteistyön, jossa osapuolet sekä hyötyvät toisistaan että antavat tukea. Tällöin oletus eriytymisestä voidaan rajata koskemaan makrotason toimijoita autonomisina instituutioina.⁷⁷ Yhteiskunnassa tapahtuva eriytyminen koskee sekä eri tehtäväalueiden keskinäistä että julkisen ja yksityisen välistä eriytymistä⁷⁸. Voidaan kuitenkin huomata, että tehtäväalueiden, esimerkiksi oikeuden ja politiikan, eriytyminen ei ole käytännössä niin vahvaa kuin teoriat antavat ymmärtää⁷⁹.

Instituutioiden erikoistuminen tiettyä tehtävää varten ja sen myötä tapahtuva yhteiskunnan osa-alueiden eriytyminen merkitsivät uskonnonkin kohdalla siirtymistä omaan erilliseen sektoriinsa.

⁷² Casanova 1994, 19.

⁷³ Herbert 2003, 105.

⁷⁴ Kallunki 2010, 75–76, 79, 95.

⁷⁵ Woodhead - Heelas 2000, 8.

⁷⁶ Inglehart 1997, 35, 74, 79–80.

⁷⁷ Kallunki 2010, 74.

⁷⁸ Lambert 2000, 111.

⁷⁹ Voyé 2000, 68.

Asioiden hoitaminen kasvotusten, tuttujen ihmisten kanssa vaihtui kasvottomaan byrokraatiaan.⁸⁰ Monissa länsimaissa ihmiset voivat valtion ja kirkon riittävän eriytymisen myötä halutessaan elää ilman uskonnon suoraa vaikutusta heidän elämäänsä. Heillä on myös mahdollisuus valita uskontonsa, eikä siitä koidu yhteiskunnallisia haittavaikutuksia.⁸¹ Yhteisen uskonnollisen perinteen pohjalta on kuitenkin hyvä luoda demokraattista politiikkaa⁸². Monissa valtioissa uskonnolla onkin merkittävä asema myös puoluepolitiikassa. Suomen mittakaavassa uskonnon suoranainen esiintyminen näkyvimmän puoluepolitiikan ja päätöksenteon areenoilla on vähäistä. Ainoastaan Suomen Kristillisdemokraattien toiminnassa uskonto on selvästi esillä. Heidän periaatteenaan on ”[...] rakentaa yhteiskuntaa kristillisiin arvoihin perustuvana demokratiana”⁸³. Valtion ja kirkon valtataistelu voidaan nähdä pyrkimyksinä sopeuttaa kansalaiset kansallisvaltion tai uskonnolliseen yhteisöön⁸⁴. Lähinnä Ranska, Alankomaat sekä Yhdysvallat on mahdollista luokitella valtion ja kirkon melkein erottaneiksi länsimaisiksi demokratioiksi. Sen sijaan muualla länsimaissa havaitaan joko aktiivinen tai historiallisena jäänteinä oleva valtionkirkko. Euroopassa ei siis voida todeta vallitsevan valtioiden uskonnollista neutraliteettia.⁸⁵

Modernien kansankirkkojen muuttuessa monopoli-instituutioista vapaaehtoisiksi ne menettävät yhteiskunnallisen merkityksensä kirkkoina. Tämä tarkoittaa esimerkiksi valtiovallan suojeuttamien kirkkojen kohtaamista. Kirkkojen määräysvalta ja monopoliasema yhteiskunnassa saattavat murtua valtion yhteistyöhaluttomuuden lisäksi myös valtion tai kirkkojen vallansäilyttämistaitojen puutteen vuoksi. Kirkko saattaa tämän jälkeen jatkaa toimintaansa maallistuneessa valtiossa omana eriytyneenä uskonnollisena yhteisönään. Kirkolle ei enää tässä tapauksessa ole kysyntää poliittisen yhteisön tukijana ja integroijana. Toisaalta kirkon voidaan ajatella tulevan sitä maallisemmaksi mitä aktiivisemmin se pyrkii vaikuttamaan maallisen vallan asioihin ja uskonnollistamaan niitä.⁸⁶ Maallistumisessa yhteiskunnan muut instituutiot, lähinnä koululaitos ja poliittiset instituutiot, eivät enää ole uskonnon vaikutusvallan alaisia⁸⁷. Sekularisaatiota voidaan nähdä valtion oikeudellisella ja poliittisella sektorilla uskonnollisten yhteisöjen jatkaessa edelleen toimintaansa. Uskonnot saattavat silti palata vaikuttamisareenoille deprivatisoitumisprosessin⁸⁸ myötä. Julkisuudessa toimiminen voi kuitenkin rajoittaa uskonnollisen yhteisön toimintamahdollisuuksia, sillä silloin myös muilla

⁸⁰ Hagevi 2005 (b), 16–17, 19.

⁸¹ Swatos Jr. - Christiano 2000, 6.

⁸² Jelen Hurdin 2008, 42 mukaan.

⁸³ ”Kristillisdemokratia” 2010.

⁸⁴ Demker 2005, 116.

⁸⁵ Kallunki 2010, 86.

⁸⁶ Casanova 1994, 47, 49.

⁸⁷ Finke - Stark 2003, 98.

⁸⁸ Deprivatisaatiossa uskonto siirtyy modernismiin liittyvästä yksityistämisestä takaisin kohti julkista tilaa ja postmodernismia.

tahoilla on mahdollisuus puuttua sen toimintaan.⁸⁹ Yksityisen piirissä toiminta-ala on suppeampi, mutta itsenäisempi.

2.3.2. Uskonnollisten markkinoiden teoria

Laurence R. Iannaccone esittää valtion ja kirkon suhteiden malleiksi yksinkertaisia monopoleja tai vaihtoehtoisesti julkisia uskontoja ja säänneltyjä uskonnollisia markkinoita hyödyntäen Adam Smithin teorioita. Monopoliin ominaisuuksia ovat tehottomuus, kilpailun puute ja heikko kulutus, koska monopolin hinnat ovat korkeat ja ne turvaavat valtion pakkovaltaan⁹⁰. Asetta vapaampia markkinoita selittävät julkinen uskonto ja säännellyt uskonnolliset markkinat, jotka pääosin kuvaavat myös Pohjoismaiden kirkkoja. Kirkkoa luonnehtii valtiojohtoisuus, ja sen palveluksessa toimii virkamiehiä⁹¹. Valtio tukee kirkkoa esimerkiksi valtionavustuksilla suositellen tiettyä uskontoa täten samalla myös kansalaisille. Kilpailevia yrityksiä sallitaan markkinoilla, joskaan valtio ei välttämättä tee niiden olemassaoloa helpoksi. Vaikka kirkolla ei olisi erityistä asemaa laissa, se saattaisi silti saada erinäisiä hyödykkeitä ja suosintaa julkiselta taholta, esimerkiksi kirkolle suotuisien lakien säätämällä ja muilla poliittisilla päätöksillä.⁹² Täydellinen valtion ja kirkon erottaminen sen sijaan tarkoittaisi ideologisten, organisatoristen, hallinnollisten ja taloudellisten sidosten purkamista. Valtio ei voisi rahoittaa kirkon toimintaa tai osallistua sen varainhankintaan.⁹³

Monopoliasemassa toimivat uskonnolliset firmat tarvitsevat valtiota tuekseen, jotta ne selviävät muiden firmojen aiheuttamasta kilpailusta ja mahdollisista yrityksistä vallata markkinoita⁹⁴. Poliittiset päättäjät ovat kautta aikojen hankkineet toimilleen jumalallista oikeutusta uskonnollisilta johtajilta. Myös uskonnolliset firmat kilpailevat keskenään maallisen vallan tuesta ja parantavat sillä asemiaan yhteiskunnassa. Jos yhteiskunnassa on aiemmin vallinnut tarkasti säännelty uskontotalous, markkinoiden vapauttamisen katsotaan aiheuttavan yhteiskunnan maallistumisen. Rodney Stark ja Laurence R. Iannaccone korostavat, että maallistumista (desacralization) eli uskonnollisen monopolin vaikutusvallan laskua ei ole syytä sekoittaa sekularisaatioon (secularization) eli uskonnon yleisen vaikutusvallan laskuun.⁹⁵ Maallistuminen tarkoittaa

⁸⁹ Hunter 2009, 41, 47–48.

⁹⁰ Monopolin ominaisuudet voidaan tulkita siten, että tehottomuus, kilpailun puute ja korkeat hinnat viittaavat yhden kirkon dominoivaan asemaan ja heikko kulutus vähäiseen kirkon piirissä tapahtuvaan uskonnonharjoittamiseen.

⁹¹ Nykyään valtiojohtoisuus voidaan selvästi liittää Pohjoismaista Norjaan, Islantiin ja Tanskaan. Ruotsissa valtion ja kirkon suhde on heikentynyt vuoden 2000 lakimuutosten seurauksena. Ks. luku 3.4.

⁹² Iannaccone 1991, 159–161.

⁹³ Kauppinen 1997, 39–40, 68.

⁹⁴ Iannaccone 1991, 160.

⁹⁵ Stark - Iannaccone 1994, 234.

uskonnollisen monopolin, käytännössä valtionkirkon, aseman heikkenemistä. Täten myös valtion ja kirkon suhteiden heikkeneminen näyttäytyy maallistumisena eli näiden instituutioiden eriytymisenä. Sekularisaatiossa uskonto menettää merkitystään ihmisten arvomaailmassa ja yhteiskunnassa yleisesti.

Valtiovalta saattaa sallia uskonnonvapauden mutta samalla myöntää tukia ja vapauksia vallitsevalle monopolifirmalle. Tämä heikentää todellista uskonnonvapautta ja pluralismia vaikeuttaen uusien firmojen nousua markkinoille. Pluralismin eli useiden tarjoajatahojen voidaan katsoa nostavan osallistumisaktiivisuutta.⁹⁶ Tämänlaiset näkemykset kyseenalaistavat aiempien sekularisaatioteorioiden käsityksen siitä, että sekularisaatio on seurausta pluralismista⁹⁷. Uskonnonvapauden oli nimittäin katsottu vähenevän monopolin vaikutusvallan murenemisen eli maallistumisen myötä⁹⁸. Voidaan ajatella, että pluralismi lisää uskonnollisten suuntauksien välistä kilpailua ja täten myös kiinnostusta uskontoa kohtaan⁹⁹. Tätä pohdintaa selkiyttää edellä käsitelty Starkin ja Iannacconen tekemä ero sekularisaation ja maallistumisen välille.

Jos markkinoilla ei ole kilpailua, uskonnolliset firmat menettävät elinvoimansa ja muuttuvat tehottomiksi, jolloin osallistumisen yleinen taso laskee. Pluralismi ei siis ole ihanteellista ilman kilpailua tai vaihtoehtojen luomista, jotka palvelevat kuluttajaa tehden firmoista samalla tehokkaita ja vastuullisia. Kilpailua saattaa esiintyä myös konfliktien seurauksena, jolloin voi syntyä aggressiivisia, ihmisiä sitouttavia firmoja.¹⁰⁰ Kilpailu voi toisaalta olla hyväksi firmoillekin. Silloin vältytään kaksintaistelulta, joka monopoliyhteiskunnassa saattaa monopolin ja siihen kuulumattomien välille syntyä¹⁰¹.

Markkinateoria voidaan nähdä historiallisia aluemonopolikirkkoja tutkittaessa vaihtoehtona sekularisaatiokehitykselle. Tällöin eriytymistä voidaan käsitellä sakralisaation näkökulmasta. Sekä markkinateoria että sakralisaatio kyseenalaistavat sekularisaatioteorian. Kallunki on tarkastellut markkinateoriaa Suomen tämänhetkisessä tilanteessa. Yhteistyössä onkin tällöin kyse seurakuntien ja kirkon yhteisestä sakralisaatiopyrkimyksestä tarkoituksenaan säilyttää määräävä markkina-asema. Säilyttäminen edellyttää kuitenkin institutionaalista tukea. Asetelma on toimiva, koska kirkolla on Kallungin mukaan edelleen valtiokirkollinen asema. Valtio ja kirkko eivät ole kokonaan

⁹⁶ Stark - Finke 2000, 201.

⁹⁷ Hagevi 2005 (b), 19.

⁹⁸ Stark - Iannaccone 1994, 234.

⁹⁹ Hagevi 2005 (b), 19.

¹⁰⁰ Stark - Finke 2000, 201–202.

¹⁰¹ Martin Beckfordin 2003, 43–44 mukaan.

eriytyneet, jolloin sakralisaatio näkyy lainsäädännössä kirkolle myönnetyssä erityisasemassa.¹⁰² ”Demokraattisuuteen, tunnustuksettomuuteen ja uskonnonvapauteen perustuvassa valtiossa kyse ei kuitenkaan ole uskonnollisesta monopolista, vaan historialliseen monopoliasemaan liittyneen sakralisaation säilymisestä¹⁰³.”

Syynä historialliseen sakralisaatioon voidaan pitää esimerkiksi kuntien ja seurakuntien toiminnan rinnakkaisia alueellisia järjestelmiä, mikä lienee aikaansaanut myös viime vuosikymmeninä laajentunutta yhteistyötä. Siihen saattaakin liittyä sisäistä sekularisaatiota, eli ”organisaatiotason sopeutumista yhteiskunnallisen erityisaseman puolustamiseen”.¹⁰⁴ Eriytyminen maallisen ja uskonnon välillä on heikkoa, ja kirkko pitää erityisasemansa osallistuessaan valtion tehtäviin. Maallisten tehtävien haaliminen on markkinateorian valossa vaihtokauppaa. Kirkko auttaa valtiota saadakseen tukea myös omalle uskonnolliselle toiminnalleen.¹⁰⁵

2.3.3. Julkinen ja yksityinen

Valtion toiminta sijoittuu julkisen piiriin. Julkisen ja yksityisen eroa voidaan havainnollistaa kansalaisyhteiskunnan käsitteellä, joka näyttäytyy ”vastakohtana valtion pakolle ja talouden egoismille”, jolloin kansalaisyhteiskunnan käsitteellä saatetaan tarkoittaa juuri moraalista kansalaisyhteiskuntaa eli vapaaehtoisia yhteenliittymiä, uskonnollisia yhteisöjä ja perhettä¹⁰⁶. Oikeudelliset normit ja talous vaikuttavat vahvana yhteiskunnassa. Kansalaisyhteiskunta yhteisöllisyyden lähteenä toimii niiden vastavoimana¹⁰⁷. Julkisen tai yksityisen piirit eivät ole yksinkertaisia yhteiskunnan osa-alueita. Yhtenäisen julkisen piirin sijaan voidaan havaita keskenään kilpailevia ja monimutkaisesti risteäviä julkisia piirejä, jotka siis muodostavat kuitenkin teoriassa yhden yhtenäisen alueen, julkisen piirin¹⁰⁸.

Uskontojen voidaan ajatella kuuluvan yksityisen piiriin, elleivät ne ole valtionkirkkoja ja siten julkisia. Julkiseen piiriin siirtymistä saatetaan tarkoituksella välttää, jotta uskonto ei politisoituisi ja siten uhkasi ihmisten omantunnonvapautta.¹⁰⁹ Kansalaisyhteiskunta tarvitsee toimiakseen osallistuvia kansalaisia, kuten uskonnollisten yhteisöjen jäsenet, mikä tuo esiin uskonnon

¹⁰² Kallunki 2010, 34–36.

¹⁰³ Mt., 35.

¹⁰⁴ Ibid.

¹⁰⁵ Mt., 66.

¹⁰⁶ Berndtson 2004, 51.

¹⁰⁷ Kallunki 2010, 106.

¹⁰⁸ Herbert 2003, 95.

¹⁰⁹ Casanova 1994, 55.

merkityksen kansalaisyhteiskunnalle¹¹⁰. Toisaalta kansalaisyhteiskunnallakin voidaan nähdä olevan julkinen puolensa¹¹¹. Makrotasolla kansalaisyhteiskunnan toimijat, kuten uskonnolliset yhteisöt, voivat haastaa hallituksen politiikkaa toimimalla julkisen piirissä. Mikrotasolla yhteiskuntaan syntyy henkistä pääomaa ihmisten toimiessa kansalaisyhteiskunnassa.¹¹²

Tässä tutkimuksessa *julkinen piiri* käsittää valtionhallinnon ja sen päätöksenteon, yksityinen piiri kansalaisyhteiskunnan ja yksityiselämän. Koska kirkkoinstituutiolla on julkisoikeudellinen asema, se kuuluu Suomessa julkisen piiriin. Luterilaisen tunnustuksen mukainen uskonnonharjoittaminen on osa kirkon toimintaa sen hallinnon ollessa samanaikaisesti osa julkishallintoa.¹¹³ Suomessa ei silti perustuslain mukaan ole valtionkirkkoa. Kirkolla onkin erityislaatuinen asema yhteiskunnassa. Tässä tutkimuksessa *julkisuus* ymmärretään julkisessa tilassa näyttäytyvänä toimintana, joka voi tarkoittaa yhtä hyvin toritapahtumaa kuin sanomalehtiartikkelia. Sekä julkisen että yksityisen piirissä voi siten olla julkisuutta.

Aikaisemmin yksityisen piiriin on saattanut liittyä käsitys julkista heikommasta toimijuudesta. Nykyään yhteiskunnan eri toimijaryhmät, kuten valtio ja erinäiset organisaatiot, ovat enenevässä määrin yhteistyössä keskenään¹¹⁴. Kirkkoa voidaan pitää välittävänä toimijana ihmisen ja valtion välillä ja siten hyvin merkityksellisenä elinvoimaisen demokratian toiminnalle¹¹⁵. Tehtävien ja vallan uudelleenmuodostumisessa uskonto on löytänyt paikkansa, mikä selittää uskonnon paluuta yhteiskunnalliseksi toimijaksi. Uskonnon paluusta puhuttaessa oletetaan sen sitä ennen heikentyneen sekularisaation myötä.¹¹⁶

Monopoliasemansa menettäneet uskonnot toimivat nykyään pitkälti lähinnä kirkollisina instituutioina. Tällaisessa asemassa olleet uskonnot saattavat edelleen kokea velvollisuutta ja oikeutta toimia julkisessa piirissä. Monopoliasemansa menettäneiden kirkkojen voidaankin katsoa siirtyneen valtiokeskeisestä mallista yhteiskuntakeskeiseen toimintatapaan.¹¹⁷ Institutionalisoitu uskonto ei ole sakralisaation ehdoton edellytys, koska uskonto voi käyttää vaikutusvaltaansa kansalaisyhteiskunnastakin käsin¹¹⁸. Vaikka kirkko sysättäisiin julkisen piiristä kokonaan

¹¹⁰ Herbert 2003, 92.

¹¹¹ ks. esim Casanova 1994.

¹¹² Demerath III 2003, 348.

¹¹³ Ks. kirkon asemasta Laakso ym. 2006 luvussa 1.2.

¹¹⁴ Bäckström 2008, 23.

¹¹⁵ Kallunki 2010, 105.

¹¹⁶ Bäckström 2008, 23.

¹¹⁷ Casanova 1994, 220, 224.

¹¹⁸ Kallunki 2010, 92.

kansalaisyhteiskunnan toimijaksi, se voisi edelleen vaikuttaa yhteiskuntaan ja poliittiseen päätöksentekoon.

Uskonto ei olekaan välttämättä tyytynyt rooliinsa niissä yhteiskunnissa, joissa siitä on tullut yksityisen piirin toimija. Privatisoitumiskehitystä onkin saattanut seurata deprivatisoituminen, uskonnon paluu takaisin julkiseen, tällä kertaa kansalaisyhteiskunnan julkiseen tilaan, jossa voidaan ottaa kantaa esimerkiksi yksityisen ja julkisen rajaan sekä julkiseen päätöksentekoon. Yleisesti uskontoa voidaan pitää niin laajana ilmiönä, jota kirkko konkreettisesti edustaa, että sitä on mahdotonta rajata pelkästään yksityiseen tai julkiseen piiriin. Uskonto tuo yksityisen piiriin yhteisöllisyyden edellyttämiä pelisääntöjä sekä julkiseen talouteen ja hallintoon arvomaailmaansa.¹¹⁹ Edellä esitetty Casanovan käsitys liittyy sekularisaatioon, uskonnon merkityksen heikkenemiseen yhteiskunnassa. Suomessa kirkko ei ole poistunut julkisen piiristä julkisoikeudellisen asemansa vuoksi, mutta uskonnon ja uskonnollisuuden voidaan Casanovan tapaan katsoa heikentyneen ja sen jälkeen palanneen julkiseen piiriin.

Valtion ja kirkon suhde ei Juha Sepon mukaan ilmennä kirkon vaikutusta tai merkitystä yhteiskunnassa, vaan pelkästään kirkon yhteiskuntasuhteiden virallista osuutta¹²⁰. Magnus Hagevi on pohtinut uskonnon ja politiikan välistä suhdetta. Hän tuo esiin ristiriidan päätösten ja todellisuuden välillä. Lait ja normit luovat kuvaa uskonnollisesti puolueettomasta valtiosta, mutta onko asia käytännössä näin?¹²¹ Sekularisaatiossa ”yhä useammille ihmisille yhä useammilla yhteiskunnan [osa]alueilla uskonto merkitsee yhä vähemmän”¹²². Käytännössä tämä ilmenee politiikan ja uskonnon heikentyneenä yhteneväisyytenä tai siten, että uskonnon vaikutuskenttä politiikassa kapenee, mikä kiihdyttää sekularisaatiota¹²³. Sakralisoitumisessa sen sijaan ”[...] uskonto merkitsee yhä enemmän yhä useammilla yhteiskunnan [osa]alueilla yhä useammille ihmisille”¹²⁴.

Uskontoa saatetaan pitää yhteiskuntaa uhkaavana tekijänä, koska sen julkisuus on lisääntynyt. Sekularisaatiosta on muodostunut normaali tila demokraattisessa yhteiskunnassa, jonka on kuitenkin nyt vastattava uuteen tilanteeseen, jossa uskonnolliset liikkeet pyrkivät julkiseen tilaan.¹²⁵ Vaikuttaessaan julkisen piirissä liikkeet pääsevät vaikuttamaan myös jäsenistönsä ulkopuolisiin

¹¹⁹ Casanova 1994, 64–66, 216–217, 221.

¹²⁰ Seppo 1999, 47.

¹²¹ Hagevi 2005 (b), 10.

¹²² Demker Hagevin 2005 (b), 15 mukaan.

¹²³ Hagevi 2005 (b), 15.

¹²⁴ Hagevi 2005 (a), 206.

¹²⁵ Bäckström 2008, 25.

ihmisiin¹²⁶. Postsekulaarissa, jälkimaallistuneessa yhteiskunnassa kirkolla on Jürgen Habermasin mukaan enenevässä määrin vaikutusvaltaa julkisen piirissä ja arvoriititaisuutta herättävässä poliittisessa päätöksenteossa¹²⁷. Poliittiset puolueet eivät kiperimmissä moraalikysymyksissä välttämättä onnistu vakuuttamaan kansalaisia, ja kansanedustajatkin saattavat äänestää omantuntonsa mukaisesti ryhmäkurista huolimatta. Arvoriititojen ratkaiseminen on haaste moniarvoistuvassa yhteiskunnassa toimiville puolueille. Lise Kanckos analysoi kirkon toimivan Suomessa apuna poliittisesti kiperissä arvokysymyksissä.¹²⁸

Yhteiskunnallisissa keskusteluissa tarvitaan poliittisen sääntelyn lisäksi moraalista pohdintaa, johon kirkko voi osallistua. Tällainen pohdinta kuuluu kuitenkin arvokonflikteja aiheuttavana arkaan keskustelualueeseen.¹²⁹ Moniarvoistuvassa postmodernissa yhteiskunnassa valtiovaltakaan ei voi enää turvautua puhtaasti rationaalisiin argumentteihin, koska kaikkia kysymyksiä ei onnistuta ratkaisemaan niiden avulla. Valtion ja kirkon suhteen ylläpitämistä voidaan nykyään perustella juuri yhteistyöllä arvo- ja moraalikysymysten menestyksekkäässä ratkaisemisessa, jossa hyödynnetään sekä asian- että 'arvoasiantuntemusta'. Myös valtion ja kirkon suhteen ylläpitämisessä on pitkälti kyse arvo- ja moraalikysymyksistä. Halutaanko yhteiskunnallisia kysymyksiä pyrkiä ratkaisemaan lähinnä vain rationaalisesti?

2.3.4. Legitimiteetti

Valtion ja kirkon suhde on historiassa näyttäytynyt usealla eri tavalla. Ensinnäkin se on ilmennyt samaistumisena, jolloin toinen on hallinnut toista. Toiseksi riippumaton rinnakkaiselo on tarkoittanut valtion neutraalia asennetta kirkkoon. Kolmanneksi vastakohtaisuus on merkinnyt esimerkiksi valtion tietoista kirkon taloudellisen ja oikeudellisen aseman heikentämistä tai suoraa tai epäsuoraa painostamista. Neljänneksi suhde on saattanut perustua hyötyyn ja tarkoituksenmukaisuuteen. Valtio on tukenut ideologiaansa hyödyttävää kirkkoa ja kirkko puolestaan poliittista järjestelmää toimintansa tuen toivossa. Viidentenä mahdollisuutena on ilmennyt dialektinen suhde, joka perustuu palveluun, vuorovaikutukseen ja siihen, ettei toisen tehtäviin puututa.¹³⁰

¹²⁶ Williams 2003, 316.

¹²⁷ Habermas 2008.

¹²⁸ Kanckos 2008, 137.

¹²⁹ Mt., 127.

¹³⁰ Kauppinen 1997, 2.

Historiassa valtio on legitimoinut toimintaansa kirkon avulla. Valtiolla on kuitenkin nykyään oltava legitimitetti¹³¹ myös kirkkoon kuulumattomien kansalaisten silmissä¹³². Kirkkoa voidaan silti edelleen pitää valtion legitimoijana. Göran Gustafssonin mukaan siviiliuskonto on ”symbolien, aatteiden ja toimintojen malli joka legitimoii auktoriteettia joka ei-uskonnollisilla instituutioilla on yhteiskunnassa. Siviiliuskonto on perustavanlaatuinen arvosuuntautuminen, joka sitoo yhteen kansan yhteiseen toimintaan julkisen piirissä.¹³³” Julkinen sektori tekee yhteistyötä kirkon kanssa muun muassa sairaaloissa, armeijassa, vankiloissa ja syrjäytyneiden parissa¹³⁴. Vaikka valtio ja kirkko olisivat eronneet, voi valtio olla uskonnollisen yhteisön kanssa yhteistyössä. On kuitenkin turvattava uskonnollisten yhteisöjen välinen tasavertaisuus sekä uskonnonharjoittamisen säilyminen vapaaehtoisena¹³⁵.

Manuel Castells on luokitellut kollektiivisia identiteettejä legitimoiviin, vastustaviin ja projekti-identiteetteihin. Legitimoiva identiteetti liittyy yhteiskunnallisten instituutioiden valta-asemaan. Ihmiset hyväksyvät asemansa hallittavina omaksumalla tämän identiteetin. Castells toteaa ylevästi tämän identiteetin johtavan sivistyneeseen yhteiskuntaan. Kokemus yhteiskunnan ulkopuolisuudesta sekä leimatuksi tai väheksytyksi tuleminen johtavat vastarintaidentiteetin kehittymiseen. Castells mainitsee tästä esimerkkinä kansallistunteen korostamisen ja uskonnollisen fundamentalismin¹³⁶. Projekti-identiteetillä, kuten feminismillä, on koko yhteiskuntaa muokkaava vaikutus, kun ihmisryhmä alkaa asemoida itseään uudelleen yhteiskunnassa luomalla itselleen uutta identiteettiä. Nämä identiteetit saattavat vallita samanaikaisesti tai johtaa toinen toisiinsa. Projekti-identiteetin avulla vastarintaidentiteetistä saattaa kehittyä legitimoiva identiteetti.¹³⁷

Tunnustuksettomassa valtiossa valtiolliset instituutiot ovat virallisesti tunnustuksettomia. Toisaalta uskonnon tunnustamista instituutioissa ei kuitenkaan välttämättä kielletä. Esimerkiksi julkiset koulut ovat periaatteessa saattaneet olla tunnustuksettomia, mutta niissä on opetettu tunnustuksellisesti uskontoa. Julkisen koulujärjestelmän uskonnonopetus onkin edelleen ajankohtainen kysymys.¹³⁸ Huomio kiinnittyy usein siihen, legitimoiko valtio jotakin uskontoa. Voidaankin pohtia, kuinka paljon kirkko tarvitsee tällä hetkellä valtiota yhteiskunnallisen asemansa legitimoijaksi. On kuitenkin syytä pohtia asiaa myös toisinpäin. Valtion legitimitetti saatetaan

¹³¹ Legitimitetti tarkoittaa oikeutusta ja hyväksyttävyyttä, ks. luku 1.2.

¹³² Juntunen 1996, 35.

¹³³ Gustafsson Sundbackin 2000, 41 mukaan.

¹³⁴ Sundback 2000, 42.

¹³⁵ Kallunki 2010, 105.

¹³⁶ Tässä yhteydessä tarkoitettaneen esimerkiksi Suomessa suomalaisuuden korostamista ruotsalaisuuteen nähden sekä ääri liikkeen kehittymistä maltillisen uskonnon piirissä tai muuta uskontoa enemmistönä tunnustavassa valtiossa.

¹³⁷ Dahlgren 2008, 144.

¹³⁸ Hunter 2009, 51.

tunnustaa tai olla tunnustamatta kirkon puolelta¹³⁹. Kirkko edellyttää valtiolta inhimillistä ja eettistä toimintaa, vaikka se ei kuitenkaan voi puuttua esimerkiksi valtion lainsäädäntöön. Se voi pyrkiä muuttamaan asioita ainoastaan lausumalla mielipiteensä.¹⁴⁰

Täten sekä valtio että kirkko voivat tunnustaa toisensa ja antaa toisen toiminnalle legitimitettinsä, mikä on näiden instituutioiden välisessä suhteessa tärkeää. Mikäli molemminpuolista legitimoitua ei olisi, valtio pystyisi kuitenkin puuttumaan kirkon toimintaan enemmän kuin kirkko valtion toimintaan. Kirkon jäsenenä pysyminen voidaan tulkita valtion ja kirkon senhetkisen suhteen hyväksymiseksi¹⁴¹. Intialaista sekularismia tutkineen Rajeev Bhargavan mukaan valtio saattaa tunnustaa uskonnonvapauden, mutta ei tasa-arvoa tai muita vapauksia. Valtion auktoriteettia ei saa kyseenalaistaa, mutta uskonnollisten johtajien auktoriteetin saa.¹⁴² Vaikka valtio tunnustaa perusoikeudet, voidaan pohtia, miten hyvin ne käytännössä toteutuvat. Tämä pohdinta on esitetty luvussa 6.1. Bhargavan esittämien maallisen valtion piirteiden yhteydessä.

¹³⁹ Juntunen 1996, 58.

¹⁴⁰ Mt., 58–59.

¹⁴¹ Kauppinen 1997, 97.

¹⁴² Bhargava 2009, 91.

3. VALTION JA KIRKON SUHDE SUOMESSA KÄYTÄNNÖSSÄ

3.1. Oikeudellinen perusta

3.1.1. Historiallinen kehitys

1520-luvun uskonpuhdistuksen seurauksena kansalliskirkko korvasi katolisen kirkkoprovinsin. Kuninkaan valta suhteessa kirkkoon kasvoi. Kirkko menetti maaomaisuuttaan ja verotulojaan. Tämän lisäksi kirkon veronkanto-organisaatio valjastettiin kruunun kymmenysten keräämiseen. Ruotsi-Suomessa valtio ja kirkko molemmat halusivat ylläpitää tunnustuksellisesti yhtenäistä valtakuntaa. ”Valtio ja kirkko olivat yhtä uskonnollisen yhtenäisyyden vaatimukselle perustuvassa kristillisessä yhteiskunnassa.” Tähän ajatukseen perustui statukseltaan valtion lakina toimiva vuoden 1686 kirkkolakikin käsittäen säännökset valtakunnan uskontotoimesta. Lain seurauksena kirkko menetti muodollisesti itsenäisyytensä, koska kuningas sai kirkollisen vallan lähes kokonaan. Kirkko muuttui valtion laitokseksi. Se pystyi kuitenkin hyvin vaikuttamaan asemaansa ja yhteiskuntaan. Vaikutusvalta lisääntyi vuonna 1723 papiston saadessa privilegiot (erioikeudet), joiden myötä kirkon valtiosäädöllinen merkitys kasvoi.¹⁴³

Venäjän vallan alla kirkko toimi aluksi hallitsijan ja sen jälkeen säätyvallan alaisena valtionkirkkona. Jäsenyys oli pakollinen kaikille. *Vuoden 1869 kirkkolain myötä kirkosta tuli valtiosta erillinen sekä julkisoikeudellisen aseman omaava toimija*, minkä lisäksi kirkolliskokous sai vahvan roolin kirkkolain säätäjänä. Tämä laki käsitti kirkon sisäiset asiat. Valtiosuhteeseen liittyvät säännökset olivat valtion lainsäädännössä, jolloin kirkolla oli niihin vain lausunto-oikeus.¹⁴⁴ Evankelis-luterilaista kirkkoa koskeva vuoden 1869 kirkkolaki oli merkittävä edistysaskel sekä uskonnonvapauden että kirkon itsenäisyyden puolesta ja valtionkirkkojärjestelmän purkamiseksi¹⁴⁵. Samaan ajankohtaan sijoittuivat myös kirkon yhteiskunnallisten tehtävien hoitovastuusta vapauttaneen kuntalaitoksen perustaminen sekä koululaitoksen vaihtuminen kirkolta yhteiskunnan vastuulle¹⁴⁶. Kirkko itse määrittelee valtionkirkon järjestelmäksi, ”jossa valtio on sitoutunut tiettyyn uskontunnustukseen ja hallintojärjestelmään tai jossa valtio muuten käyttää ratkaisevaa päätösvaltaa kirkkoon liittyvissä asioissa”. Kirkon puolella valtionkirkon katsotaan myös lakaneen vuoden 1869 kirkkolain myötä.¹⁴⁷ Eriuskolaislaki hyväksyttiin vuonna 1889, jolloin kirkkoyhdyskunniksi järjestäytyminen mahdollistui myös muille¹⁴⁸.

¹⁴³ Lybeck - Halttunen 2011.

¹⁴⁴ Lybeck - Halttunen 2011.

¹⁴⁵ Sorsa 2010, 28.

¹⁴⁶ Lybeck - Halttunen 2011.

¹⁴⁷ ”Valtiokirkko purettu kansankirkoksi” 2010.

¹⁴⁸ Ryökäs 2005, 40.

Oikeustieteessä on havaittu kolme valtiotyyppeä, jotka kuvaavat valtion ja kirkon suhteen kehitystä: oikeauskoisuus, kristillisuus sekä tunnustuksettomuus. Ensinnäkin Ruotsi-Suomessa omaksuttiin uskonpuhdistuksen tuloksena periaate oikeauskoisuudesta ja valtionkirkosta. Valtionkirkko huipentui vuoden 1686 kirkkolakiin, kun hallitsijalle annettiin ylivalta kirkkoon ja edellytettiin kaikilta kansalaisilta luterilaista tunnustusta. Toiseksi vuoden 1869 kirkkolain myötä siirryttiin kristilliseen valtioon, joka salli evankelis-luterilaisuuden ohella myös muut kristilliset yhteisöt. Kolmanneksi *vuoden 1919 hallitusmuodon myötä siirryttiin tunnustuksettomaan valtioon*, jolloin uskonto ei enää vaikuttanut kansalaisoikeuksiin ja -velvollisuuksiin.¹⁴⁹

Vuoden 1919 hallitusmuodossa on mainittu uskonnollisista yhdyskunnista: ”Evankelis-luterilaisen kirkon järjestysmuodosta ja hallinnosta säädetään kirkkolaissa. Muista ennestään olevista uskonnollisista yhdyskunnista on voimassa mitä niistä on säädetty tai säädetään. Uusia uskonnollisia yhdyskuntia saa perustaa noudattaen, mitä siitä laissa säädetään.”¹⁵⁰ Hallitusmuodossa mainitaankin uskonnollisista yhdyskunnista, mutta evankelis-luterilaisuutta lukuun ottamatta muita ei erikseen mainita nimeltä. Uudessa valtiosäännössä tavoiteltiin täydellisen uskonnonvapauden periaatetta, mutta silti siinä annettiin kirkkolain säätämisyjärjestyksen myötä kirkolle oikeudellinen erityisasema¹⁵¹. Perusteena olivat kansan enemmistön jäsenyys ja pitkät perinteet. Valtio ja kirkko eivät eronneet toisistaan, mutta valtionkirkkojärjestelmän katsottiin lakanneen viimeistään tässä vaiheessa.¹⁵²

Valtionkirkon sijaan on käytetty termiä *kansankirkko* 1800-luvun jälkipuoliskolta alkaen¹⁵³. Sitä voidaan pitää myös kirkon kannattajien ilmaisuna vastustajien käyttäessä valtionkirkkotermiä¹⁵⁴. Kansankirkkotermi tuo esiin kansan objektina, kirkon kasvatuksen ja toiminnan kohteena. Kansa oli tuohon aikaan myös objekti suhteessa valtioon.¹⁵⁵ 1900-luvun alun kansankirkkoajattelu merkitsi kirkon vastuuta kansasta ja tiivistä suhdetta siihen¹⁵⁶. Kansankirkon voidaan nähdä tarkoittavan historiallisesti merkittävää tekijää valtiossa ja yhteiskunnassa sekä kansallista kirkkoa¹⁵⁷. Kansankirkollisuus onkin esimerkki maallisen ja uskonnollisen identiteetin yhdistymisestä¹⁵⁸. Kirkon käsityksen mukaan kansankirkkonimitys kuvaa kirkon kiinteää yhteyttä kansan historiaan sekä kulttuuriin. Tämän lisäksi se kuvaa suomalaisten enemmistön jäsenyyttä ja siihen yhdistyvää

¹⁴⁹ Kauppinen 1997, 75–76.

¹⁵⁰ Suomen Hallitusmuoto 94/1919, 83§.

¹⁵¹ Lybeck - Halttunen 2011.

¹⁵² Sorsa 2010, 38, 41.

¹⁵³ Mt., 35.

¹⁵⁴ Kauppinen 1997, 60.

¹⁵⁵ Ryökäs 2005, 62–63.

¹⁵⁶ Seppo 1999, 11.

¹⁵⁷ Kauppinen 1997, 61.

¹⁵⁸ Kallunki 2010, 107.

kirkon koko kansaan liittävää toimikenttää. Kirkko korostaa silti ajattelevansa kaikkien maassa asuvien parasta kansanryhmästä tai uskonnosta huolimatta.¹⁵⁹ Toisena käsitteenä on käytetty *tunnustuskirkkoa*, joka korostaa kirkon valtiosuhteen, päätöksenteon sekä toiminnan pohjautuvan tunnustuskirjoihin ja Raamattuun¹⁶⁰.

3.1.2. Perustuslaki valtiokirkollisuuden mittarina

”Ketään ei saa ilman hyväksyttävää perustetta asettaa eri asemaan sukupuolen, iän, alkuperän, kielen, uskonnon, vakaumuksen, mielipiteen, terveydentilan, vammaisuuden tai muun henkilöön liittyvän syyn perusteella¹⁶¹.”

”Jokaisella on uskonnon ja omantunnon vapaus. Uskonnon ja omantunnon vapauteen sisältyy oikeus tunnustaa ja harjoittaa uskontoa, oikeus ilmaista vakaumus ja oikeus kuulua tai olla kuulumatta uskonnolliseen yhdyskuntaan. Kukaan ei ole velvollinen osallistumaan omantuntonsa vastaisesti uskonnon harjoittamiseen.¹⁶²”

Valtion ja kirkon suhteen tutkimisessa *uskonnonvapaus* ja sen toteutuminen ovat keskeisiä asioita. Uskonnonvapaus voi olla *negatiivista*, jolloin on kyse oikeudesta pidättäytyä uskonnon harjoittamisesta sekä mahdollisuudesta uskonnottomaan elämään, tai *positiivista*, jolloin ihmisellä on oikeus saada uskontokasvatusta ja harjoittaa uskontoa vapaasti.¹⁶³ Vaikka Suomi on tunnustukseton, kirkolla on silti erityisasemansa, ja sitä on pidetty valtionkirkkona kansainvälisissä tulkinnoissa¹⁶⁴. ”Suomessa kehitys oli kulkenut valtiokirkosta kristillisen valtion kautta kohti kristillistä yhteiskuntaa, jossa valtio oli uskonnollisesti neutraali, mutta jossa kristinuskolla oli kansan keskuudessa yhä merkitystä ja vaikutusta¹⁶⁵.” Leena Sorsa on vuonna 2010 valmistuneessa väitöstutkimuksessaan *Kansankirkko, uskonnonvapaus ja valtio – Suomen evankelis-luterilaisen kirkon kirkolliskokouksen tulkinta uskonnonvapaudesta 1963–2003* tarkastellut valtion ja kirkon suhdetta lähestyksen aihetta kirkon näkökulmasta.

Vuonna 1992 perusoikeuskomitea totesi, ettei valtio ole tunnustukseton tai tunnustuksellinen. Valtiolla ei ollut velvollisuuksia auttaa mitään uskonnollista yhdyskuntaa, eikä se ollut oppeihin sidottu. Lainsäädännössä sillä oli kuitenkin mahdollisuus huomioida uskonnollisia yhdyskuntia ja

¹⁵⁹ Valtio Kirkko purettu kansankirkoksi” 2010.

¹⁶⁰ Sorsa 2010, 38.

¹⁶¹ Suomen Perustuslaki 731/1999, 6§. Alleviivaukset V.P.

¹⁶² Suomen Perustuslaki 731/1999, 11§.

¹⁶³ Sorsa 2010, 15–16.

¹⁶⁴ Mt., 253.

¹⁶⁵ Mt., 255. Sorsa on käyttänyt analyysissään Juhani Simojoen näkemystä vuodelta 1967 ja sijoittanut sen kuvaamaan vuosien 1991 ja 2003 välistä ajanjaksoa tutkimuksessaan. Näkemys kuvaa myös nykytilaa osuvasti.

ottaa niihin liittyvää toimintaa julkisen vallan ylläpitämiin laitoksiin.¹⁶⁶ Tästä perusoikeuskomitean toteamuksesta käy hyvin ilmi edelleen vallitseva asiointi. Valtio ei ota selvästi kantaa siihen, millainen sen suhde kirkkoon on.

Perustuslainsäädäntöä uudistettaessa kirkot ja uskonnolliset yhdyskunnat aiottiin jättää laista kokonaan pois ja myös kirkkolain säätämiseen haluttiin puuttua. Perustuslakiin oli aina sisältynyt säädökset yhteiskunnallisesti merkittävistä instituutiosta, joten kirkko ei ollut nytkään valmis luopumaan paikastaan perustuslaissa. Uskonnonvapauden katsottiin olevan uhattuna, mikäli kirkkolain säätämisyjärjestykseen puututtaisiin.¹⁶⁷ Kirkolle tuli oma pykälänsä vuonna 2000 voimaan tulleeseen perustuslakiin: ”Kirkkolaissa säädetään evankelis-luterilaisen kirkon järjestysmuodosta ja hallinnosta.” Lisäksi kirkkolaissa säädetään aloiteoikeudesta kirkkolain suhteen ja kirkkolain säätämisyjärjestyksestä.¹⁶⁸ Perustuslaki ei sisällä minkään muun uskontokunnan nimeä¹⁶⁹. Kirkon taloutta koskevat lait kuuluvat eduskunnan päätösvaltaan. Kirkko saa kuitenkin ilmaista lausunnoilla kantansa. Julkisen vallan käyttäjiltä edellytetään perus- ja ihmisoikeuksien turvaamista, mikä kirkonkin tulee tätä valtaa käyttäessään huomioida. Perustuslaissa ei enää säädetty valtiopäivät avaavista ja päättävistä jumalanpalveluksista, joiden pitäminen tuli siten tarkoituksenmukaisuusharkintaiseksi.¹⁷⁰

Oleennaista onkin, että perustuslaissa valtion ei mainita tunnustavan evankelis-luterilaisuutta, eikä Suomessa todeta olevan valtionkirkkoa tai luoda selvää yhteyttä valtionhallinnon ja kirkon välille, kuten Ruotsia lukuun ottamatta muissa Pohjoismaissa on tehty¹⁷¹. Voidaankin todeta, että perustuslain mukaan Suomessa ei ole valtionkirkkoa. Suomessa on kuitenkin valtiokirkkomaisia piirteitä verrattaessa sitä tässä tutkielmassa esitettyihin valtionkirkon tunnusmerkkeihin ja pohdittaessa kirkolle suotuja oikeuksia tai vapauksia esimerkiksi kirkkolain säätämiseen ja verotusoikeuteen liittyen. Evankelis-luterilainen kirkko on erityisasemassa muihin uskonnollisiin yhteisöihin nähden jo senkin perusteella, että se on ainut, joka on jo vuonna 1919 mainittu ja edelleen mainitaan nimeltä valtiosäännössä. ”Kirkon oikeutus esittää legitiimejä vaatimuksia sen omasta arvopohjasta nousevien kysymysten juridiseksi ratkaisemiseksi nimenomaan kirkon oman lain pohjalta perustuu Suomen valtiosääntöön¹⁷².”

¹⁶⁶ Sorsa 2010, 272–273.

¹⁶⁷ Mt., 251–252.

¹⁶⁸ Suomen Perustuslaki 731/1999, 76§.

¹⁶⁹ Seppänen 2007, 68.

¹⁷⁰ Sorsa 2010, 255–256, 261; Leino 2005, 142.

¹⁷¹ Ks. luku 3.4.

¹⁷² Leino 2005, 149.

3.1.3. Uskonnonvapaus

Kansainvälisten ihmisoikeussopimusten hyväksyminen on tuonut ne osaksi lainsäädäntöämme, jolloin ne rajaavat myös kansallista lainsäädäntöä. Uskonnonvapaus käsitetään ja sille luodaan edellytyksiä eri maissa eri tavalla riippuen perinteistä, kulttuurista, turvallisuus- ja etunäkökohdista sekä lainsäädännöstä. Uskonnonvapaus voidaan jakaa kolmeen osaan ensinnäkin yksilön uskonnonvapaudeksi uskonnollisen yhteisön ja toiseksi yhteiskunnan puitteissa sekä kolmanneksi uskonnollisen yhteisön uskonnonvapaudeksi yhteiskunnassa. Uskonnonvapauden turvaamiseksi valtion tulee kohdella tasa-arvoisesti uskontojen ja uskonottomuuden ohella elämäkatsomuksia siten, ettei vakaumuksesta muodostu hyötyä tai haittaa.¹⁷³ Eri maiden kirkot ovat tehneet sopimuksia, joilla saattaa olla sekä ekumeenista että oikeudellista merkitystä¹⁷⁴.

Suomi linkittyi vahvemmin länsimaiseen kristillisyyteen liittyttyään Euroopan unioniin. Uskonto- ja kirkkopolitiikassa korostettiin Euroopassa positiivista uskonnonvapautta sekä yhteisön että yksilön kohdalla. Kirkon oikeudellinen asema ja talous tulivat välillisesti tai suoraan riippuvaisiksi *Euroopan unionin lainsäädännöstä*. Uskonto- ja kirkkopolitiikasta Suomi sai päättää itse. Vuoden 2000 EU:n perusoikeuskirjajulistuksella haluttiin tuoda esiin yhteistä moraalista ja henkistä perintöä, joka pohjautui ihmisarvoon.¹⁷⁵

”Jokaisella on oikeus ajatuksen, omantunnon ja uskonnon vapauteen. Tämä oikeus sisältää vapauden vaihtaa uskontoa tai vakaumusta ja vapauden tunnustaa uskontoa tai vakaumusta joko yksin tai yhdessä muiden kanssa julkisesti tai yksityisesti jumalanpalveluksissa, opettamalla, hartaudenharjoituksissa ja uskonnollisin menoin.”¹⁷⁶

Alkuperäistä vuoden 1922 *uskonnonvapauslakia* oli muutettu vain niiltä osin, että luostareiden perustamiskieltoa ei enää ollut, uskonnollisesta yhdyskunnasta eroamista oli helpotettu ja valan sijaan henkilö saattoi antaa vakuutuksen. Tunnustuksellinen uskonnonopetus poistettiin vuoden 2003 uudessa uskonnonvapauslaissa.¹⁷⁷ Valtio vastaa uskonnonopetuksesta¹⁷⁸. Laissa painotetaan myös positiivista uskonnonvapautta ja yhteisöllistä uskonnonvapautta yksilöllisen mahdollistavana, jolloin voidaan huomioida myös ominaispiirteet, kulttuuri ja historia yhteiskunnassa. Laki sai kritiikkiä kahden kansankirkon ja pienempien uskonnollisten yhdyskuntien eriarvoisuudesta

¹⁷³ Sorsa 2010, 14–15.

¹⁷⁴ Leino 2005, 18.

¹⁷⁵ Sorsa 2010, 245–246, 248, 299.

¹⁷⁶ Euroopan unionin perusoikeuskirja 2010/C 83/02, 10 artikla. Alleviivaus V.P.

¹⁷⁷ Sorsa 2010, 265, 275.

¹⁷⁸ ”Valtiokirkko purettu kansankirkoksi” 2010.

esimerkiksi talouden osalta. Ongelmallista on lisäksi tunnustusvapauten liittyvä oikeus tapakulttuuriin, joka kuitenkin kietoutuu uskonnon harjoittamiseen.¹⁷⁹

3.2. Kirkon sisäinen päätöksenteko ja rooli poliittisessa päätöksenteossa

3.2.1. Kirkkolaki

”Julkishallinnon osanakin kirkko on omaleimainen yhteisö, jonka toimintaa ei voi säännellä vain yhteiskunnan laatima normisto¹⁸⁰.”

Kirkon osalta sen tunnustuksen ja järjestysmuodon tuleekin sopia yhteen. Kirkon tunnustuksesta kumpuaa sen ylipositiivinen (transsendentti, henkinen) tehtävä, joka luo myös perustan kirkon oikeudelliselle sääntelylle. Kirkon tehtävä ei ole valtion rajoihin tai teologisessa mielessä aikaperspektiiviin sidottu. Eri maiden oikeusjärjestyksissä on yhtäläisyyttä kirkkojen arvopohjaan, sillä niillä on sama arvoperusta. Kirkkolain ja kirkkojärjestyksen alussa tuodaan esiin kirkon tunnustus. Kirkon arvoperusta on siis huomioitu myös lainsäädännössä. Mikäli kirkon normiston oikeusteologisen luonteen perustasta ei käydä syvällistä keskustelua, kirkko saattaa kehittää lainsäädäntöään yhteiskunnallisten vaatimusten mukaan eikä kirkon oman perustan luomien periaatteiden pohjalta. Julkisoikeus sääntelee julkishallintoon kuuluvaa kirkkoa. Täten kirkossa on yksityisoikeudellisia työsopimussuhteita ja julkisoikeudellisia virkoja. Julkisen vallan käyttäjien on oltava virkasuhteessa. Hallintotehtävät, kirkon hengellinen työ sekä avustaminen kirkollisissa toimituksissa ja kiinteistöhallinnossa sisältävät julkisen vallan käyttöä. Valtio kantaa kirkollisveron¹⁸¹, mistä aiheutuvat kustannukset kirkko korvaa valtiolle.¹⁸² ”Se määrä, mikä kirkkovaltuuston vuosittain hyväksymän talousarvion mukaan muiden tulojen lisäksi tarvitaan menojen suorittamiseen, kootaan varainhoitovuoden kirkollisverona¹⁸³.” Tämän lisäksi seurakunnat saavat valtiolta osuuden yhteisöverosta¹⁸⁴.

Uusi *kirkkolaki*, *kirkkojärjestys* ja *kirkon vaalijärjestys* astuivat voimaan vuonna 1994. Kirkko saattoi säädellä valtion määräysvaltaa luokittelemalla asioita kirkkolakiin ja valtiovallan ulkopuolella olevaan kirkkojärjestykseen. Valtiolla ei myöskään ole valtaa kirkon vaalijärjestykseen. Kirkkolain jakamisen seurauksena valtion ja kirkon yhteistyöhön kuuluvat asiat

¹⁷⁹ Sorsa 2010, 277–278, 283–284.

¹⁸⁰ Leino 2005, 22.

¹⁸¹ Verotusoikeus kuuluu ortodoksisellekin kirkolle. ”Valtiokirkko purettu kansankirkoksi” 2010.

¹⁸² Leino 2005, 15, 17–18, 66–67, 116, 153, 155, 197.

¹⁸³ Kirkkolaki 1054/1993, 15 luku 2§.

¹⁸⁴ ”Valtiokirkko purettu kansankirkoksi” 2010.

vähenevät ja kirkon lainsäädännöllisen itsenäisyyden alue muuttui laajemmaksi. Kirkkolakiin kuuluukin lähinnä hallinnollisia asioita, kirkkojärjestykseen tunnustuksellisia. Eduskunta ei voi puuttua kirkkolain sisältöön.¹⁸⁵ Vuoden 1993 kirkkolaki ei enää sisältänyt edeltäjänsä vuoden 1964 lain säännöstä siitä, että hallitus toimii ylimpänä johtona kirkossa¹⁸⁶.

Kirkkolakiin tulivat ”[...] lähinnä kirkon ja valtion suhdetta, kirkon järjestysmuotoa ja hallintoa, kirkkolain säätämisyjärjestystä sekä kirkon hallinnollista ja kielellistä jakoa koskevat säännökset”. Kirkko sai pitää *julkisoikeudellisen asemansa*.¹⁸⁷ Kirkko itse toteaa sen sisältävän avoimuus- ja julkisuusperiaatteen joka tasolla, mikä tarkoittaa avoimen tiedottamisen ohella julkisuutta niin asiakirjojen, asioiden käsittelyn kuin työntekijöiden toiminnankin kohdalla¹⁸⁸. Edelleen vallitseva julkisoikeudellinen asema kertoo valtion ja kirkon eriytymisen heikkoudesta. Asema tasavertaistaa valtiota ja kirkkoa yhteistyösuhteen osapuolina, vaikka valtion voidaan nähdä olevan voimakkaampi päätettäessä toiminnan periaatteista ja mahdollisuuksista.¹⁸⁹ ”Kirkolliskokous, piispaikokous, kirkkohallitus ja sen alaiset toimielimet sekä kirkon työmarkkinalaitos ovat kaksikielisiä viranomaisia¹⁹⁰.” Kirkkolain tai kirkkojärjestyksen muuttaminen vaatii kirkolliskokoukselta kolme neljäosan määränemmistöä ja vaalijärjestyksen muutos yksinkertaista enemmistöä. Korkeimpien oikeuksien edustajat poistettiin omasta tahdostaan kirkolliskokouksesta, mutta heidän vaikutusvaltaansa säilyi asiantuntijoina toimimisessa.¹⁹¹

Kirkon tunnustus määritellään kirkkolain ensimmäisessä pykälässä¹⁹². Jo tämä sijainti tuo tunnustukselle painoarvoa. Pykälä antaa myös ymmärtää, että kirkon säännösten tulee olla linjassa tunnustuksen kanssa ja että niiden tulkinnassa hyödynnetään tunnustusta. Kirkko ei tunnustuspykälän vuoksi voi noudattaa tunnustuksen kanssa ristiriidassa olevaa säännöstä, mikä saattaa aiheuttaa ongelmia valtion ja kirkon suhteessa. Tunnustuspykälän arvo kirkko-oikeudelle voidaan rinnastaa perustuslain arvoon oikeusjärjestykselle. Pykälässä yhdistyvät positiivinen ja ylipositiivinen oikeus¹⁹³. Uskonnollisuuden merkityksen hiipuminen ja sekularisaatio ovat kuitenkin

¹⁸⁵ Sorsa 2010, 209–210, 213, 219–220, 223.

¹⁸⁶ Haapakoski 2002, 83; Lybeck - Halttunen 2011.

¹⁸⁷ Sorsa 2010, 221.

¹⁸⁸ ”Valtiokirkko purettu kansankirkoksi” 2010.

¹⁸⁹ Kallunki 2010, 70.

¹⁹⁰ Kirkkolaki 1054/1993, 3 luku 7§.

¹⁹¹ ”Kirkolliskokous on kirkon eduskunta” 2010; Sorsa 2010, 220, 236–237.

¹⁹² ”Suomen evankelis-luterilainen kirkko tunnustaa sitä Raamattuun perustuvaa kristillistä uskoa, joka on lausuttu kolmessa vanhan kirkon uskontunnustuksessa sekä luterilaisissa tunnustuskirjoissa. Kirkon tunnustus ilmaistaan lähemmin kirkkojärjestyksessä.” Kirkkolaki 1054/1993, 1 luku 1§.

¹⁹³ Tunnustuspykälä siis sitoo yhteen hengellisyden ja säädöserustan.

riskejä pykälän noudattamisen kannalta.¹⁹⁴ Kirkkolaki on ongelmallinen rippisalaisuutensa suhteen. Aihetta käsitellään tarkemmin aineiston analyysissä.

Vasta uuden kirkkolain tultua voimaan vuonna 1994 päätettiin, että kirkkoon kuulumaton kansanedustaja saattoi olla osallisena kirkkolain käsittelyssä. Yhdeksi kynnyskysymykseksi valtion ja kirkon suhteissa muodostui tuomiokapitulien¹⁹⁵ siirtäminen. Valtio luovuttaisi ne kirkolle, joka vastaisi kustannuksista ja ylläpitäisi toimintaa omilla toimielimillään. Kirkko saisi siirrosta seuraavista kustannuksista aluksi korvauksen valtiolta, joka myöhemmin huojentaisi kirkon sosiaaliturvamaksua. Muutos astui voimaan vuonna 1997. Väestökirjanpitoon tuli muutos vuonna 1999. Kirjanpito hoidetaan valtion järjestelmällä. Kirkko auttaa kuitenkin ylläpidossa ja saa myös hyödyntää järjestelmää. Kirkolle oli merkittävää, että se pysyi lainsäädännössä väestökirjanpitoviranomaisena. Vuonna 2000 tasavallan presidentti menetti piispannimitysoikeuden, joka annettiin kirkolle.¹⁹⁶ Piispanvaalissa noudatetaan tarvittaessa samaa kaksivaiheisuutta kuin tasavallan presidentin vaalissakin¹⁹⁷.

3.2.2. Kirkolliskokous

Jokavuotisen kirkolliskokouksen istunnot pidetään toukokuussa ja marraskuussa ellei kirkolliskokous päättä toisin¹⁹⁸. Kirkolliskokouksen kokoonpano sisältää piispat, kenttäpiispan, 96 edustajaa (pappeja 32 ja maallikkoja 64), saamelaiskäräjillä päätetyn edustajan ja valtioneuvostossa päätetyn edustajan¹⁹⁹. Kirkolle tulee varata mahdollisuus lausunnon antamiseen, kun säädetään asioista liittyen sen valtiosuhteeseen tai suhteeseen muihin uskonnollisiin yhdyskuntiin²⁰⁰. ”Kirkolliskokous käsittelee asioita, jotka koskevat kirkon oppia ja työtä sekä kirkon lainsäädäntöä, hallintoa ja taloutta²⁰¹.” Arkkipiispa toimii puheenjohtajana muun muassa kirkolliskokouksessa, piispainkokouksessa ja kirkkohallituksessa. Kirkkohallitus²⁰² on kirkolliskokouksen valmisteleva elin, joka myös huolehtii täytäntöönpanosta. Se antaa lausunnot valtioneuvostolle niissä

¹⁹⁴ Seppänen 2007, 68, 92, 97, 101, 107, 113.

¹⁹⁵ ”Tuomiokapituli hoitaa hiippakunnassa kirkollista hallintoa ja toimintaa [...]. Tuomiokapituli edustaa kirkkoa hiippakunnan asioissa ja käyttää puhevaltaa tuomioistuimissa ja muissa viranomaisissa sekä tekee hiippakuntaa koskevat sopimukset ja muut oikeustoimet.” Kirkkolaki 1054/1993, 19 luku 1§.

¹⁹⁶ Sorsa 2010, 222, 239, 241–243, 257, 260.

¹⁹⁷ Lybeck - Halttunen 2011.

¹⁹⁸ Kirkolliskokouksen työjärjestys 2009.

¹⁹⁹ Kirkkolaki 1054/1993, 20 luku 1§.

²⁰⁰ Kirkkolaki 1054/1993, 2 luku 2§.

²⁰¹ Kirkkolaki 1054/1993, 20 luku 7§.

²⁰² ”Kirkkohallitus edustaa kirkkoa ja käyttää sen puhevaltaa tuomioistuimissa ja muissa viranomaisissa sekä tekee kirkon puolesta sopimukset ja muut oikeustoimet, jollei 19 luvun 1 §:n 2 momentista muuta johdu.” Kirkkolaki 1054/1993, 22 luku 2§.

kysymyksissä, joista kirkolliskokous ei anna lausuntoa.²⁰³ Kirkon hallintoa voidaankin pitää byrokraattisena ja hitaana, mikä hankaloittaa ajankohtaisten kannanottojen muodostamista. Kirkkolaki kertoo kirkon virallisena äänenä pidettävät tahot, mutta aivan jokin muu taho saatetaan kokea kirkon äänenä.²⁰⁴

”Kirkolla on yksinoikeus ehdottaa kirkkolakia kaikesta, mikä koskee ainoastaan kirkon omia asioita, sekä kirkkolain muuttamista ja kumoamista²⁰⁵.” Eduskunnan rooliksi jää kirkkolakiesityksen hyväksyminen tai hylkääminen. Kansan mielipide ei tule kansanedustajien kautta päätöksentekoon, jossa sen sijaan vaikuttavat kirkolliskokousedustajat.²⁰⁶ Tätä voidaan pitää lainsäädännön erikoisuutena. Kirkolliskokouksen vahva asema jopa suhteessa eduskuntaan kertoo valtion ja kirkon vahvasta suhteesta. Toisaalta on loogista, että kirkon lainsäädännön sisällön päättävät kirkolliskokouksen maallikkoedustajat, jotka seurakuntavaaleissa valitut luottamushenkilöt ovat valinneet. Heitä on kirkolliskokouksen valituista edustajista kuitenkin kaksi kolmasosaa. Kolmasosan kirkolliskokousedustajista ollessa pappeja päätöksenteossa on kuitenkin epädemokraattinen piirre. Samaa epädemokraattisuutta voidaan havaita myös arkkipiispan valinnassa.

”Kirkolla on oikeus tehdä valtion viranomaisille esityksiä tai antaa lausuntoja kirkon opin ja tehtävän kannalta tärkeistä yhteiskunnallisista kysymyksistä²⁰⁷.” Kirkolliskokouksen tehtävien yhteydessä tarkennetaan näitä kysymyksiä:

”Kirkolliskokouksen asiana on [...] antaa lausuntoja, tehdä esityksiä ja lausua toivomuksia valtioneuvostolle kysymyksistä, jotka koskevat kirkon suhdetta valtioon tai toisiin Suomessa oleviin uskontokuntiin, avioliittoa ja perhettä, ihmisoikeuksia, toimeentuloa ja sosiaaliturvaa, uskonnonopetusta ja koulukasvatusta, valaa ja muita senkaltaisista asioista annettavia säädöksiä²⁰⁸.”

Tämä kirkkolain hyvin laeva ja epämääräinen muotoilu ”muista senkaltaisista asioista” antaa kirkolle laajat mahdollisuudet lausua näkemyksensä haluamiinsa asioihin.

Kirkolliskokous eroaa eduskunnasta siinä, että edustajissa on virkansa puolesta merkittävä osa pappeja ja piispoja. Kirkolliskokouksessa ei myöskään ole ryhmäjakoja. Sorsan mukaan argumentointi on kirkolliskokouksessa valtiosuhdetta käsiteltäessä ollut pikemminkin reagoimista yhteiskunnan kehitykseen ja valtion tavoitteisiin kuin teologista argumentointia, jota esiintyi lähinnä jo tehtyjen päätösten tukena. Hänen mukaansa valtiosuhteen kohdalla vaikutusvaltaisten

²⁰³ Kirkkojärjestys 1055/1993, 21 luku 1§; Kirkkolaki 1054/1993, 20 luku 8§, 22 luku 1–2§.

²⁰⁴ Hytönen 2003, 38, 49.

²⁰⁵ Kirkkolaki 1054/1993, 2 luku 2§.

²⁰⁶ Leino 2005, 26, 33.

²⁰⁷ Kirkkolaki 1054/1993, 2 luku 2§.

²⁰⁸ Kirkkolaki 1054/1993, 20 luku 7§.

henkilöiden valta oli merkityksellisempää kuin kirkolliskokouksen toiminta. Valtaa käytettiin työryhmien ja komiteoiden kautta.²⁰⁹ Valtion tai kirkon asettamissa, näiden kahden toimijan suhdetta käsittelevissä komiteoissa ja toimikunnissa on ollut edustusta valtion ja kirkon hallinnosta sekä yliopistosta²¹⁰.

3.3. Instituutioiden välinen suhde

Kirkon asettamien komiteoiden ja kirkkoon kriittisesti suhtautuvien tahojen esitykset päättyivät valtion ja kirkon suhteen uudistuksiksi 1990-luvulla. Wariksen komitea oli asetettu vuonna 1958 ja Kirkko ja valtio -komitea, niin kutsuttu Kansanahon komitea, vuonna 1966. Kirkossa toteutettujen muutosten hitauden voidaan konservatiivisten näkökantojen ohella katsoa johtuvan kirkolliskokouksen päätöksenteon määränemmistövaatimuksista.²¹¹

2000-luvulle siirryttäessä kirkko nähtiin moraalisen auktoriteettina. Kirkolle oli tärkeää ylläpitää suhdetta kansaan. Arkkipiispa (1998–2010) Jukka Paarma koki vuonna 2003, että kansankirkon mahdollisuus liittyä sen toimimiseen sekä kansan palvelijana että kriittisenä ja silti solidaarisena poliittiseen valtaan suhtautujana. Pohdinta yhteiskunnallisesta vaikutusvallasta, itsenäisyydestä ja identiteetistä on ollut kirkossa vallitsevana kautta aikojen. Uskonnonopetuksen ja julkisoikeudellisen aseman säilyttäminen ovat olleet tärkeitä kirkolliskokoukselle.²¹²

Vuonna 2004 hiippakuntahallinto uudistui ja hallinto-oikeus sai ratkaistavakseen lainkäyttöasiat, jotka olivat aiemmin kuuluneet kirkollisille viranomaisille²¹³. Samana vuonna tuli voimaan myös hautausoimilaki, jossa ilmeni valtion osallistuminen kansalaisten hautauksesta aiheutuviin kustannuksiin, ja yhteiskunnallisten tehtävien hoitamiseksi kirkolle annettava yhteisövero-osuus selkiytyi, vaikka kulloinkin yleinen taloustilanne määräsi sen suuruuden²¹⁴.

Yhteiskunnan arvojen kumpuaminen uskonnosta on kietonut yhteen maallisen vallan ja uskonnon niin vahvasti, että niiden välistä rajaa on paikoin hyvin hankala havaita. Kirkon historiallinen valta-asema on luonut uskonnollisen kulttuurin. Kulttuuri vaikuttaa käsitykseen valtion neutraliteetista, joka on siis suhteellista.²¹⁵ Moraalia, historiallista perinnettä sekä kasvatusta kohtaan osoitetun

²⁰⁹ Sorsa 2010, 32–33, 301.

²¹⁰ Ks. Mt., 218–292.

²¹¹ Mt., 56, 84, 300, 302. Komiteoille on annettu nimet johtajiensa sosiaalipolitiikan professori Heikki Wariksen ja piispa Erkki Kansanahon mukaan. Mt., 56, 84.

²¹² Mt., 290–291, 300.

²¹³ Leino 2005, 71.

²¹⁴ Sorsa 2010, 275, 278, 281.

²¹⁵ Kallunki 2010, 112–113.

arvostuksen voidaan tulkita kertovan uskonnoista yhteiskunnan tukipilarina. Uskontojen rooli heimon, identiteetin ja perinteen yhdistäjänä yhteiskunnassa kasvaa kansallisen identiteetin hiipuessä.²¹⁶ ”Yhteiskuntauskonto oli Suomessa siirtymässä sodanaikaisesta ’koti, uskonto, isänmaa’ -tulkinnasta yhä enemmän yleismaailmalliseksi arvotulkinnaksi²¹⁷.”

”Kansankirkon tehtävänä painottui ihmisten kohtaaminen ja heidän hyväkseen toimiminen sekä arvopohjan, eettisen keskustelun, perinteiden ja kulttuurin ylläpito, vaikka kirkko ei enää moniarvoisessa yhteiskunnassa ollutkaan sananmukaisesti koko kansan kirkko²¹⁸.”

Piispa (1991–2010) Eero Huovisen mukaan valtion ja kirkon erotuspyrkimyksistä seuraisi *järjestökirkkomalli*, jossa sekulaarit ideologiat sysäisivät kirkon sille vieraaseen valtiosuhteeseen, eli kansalaisyhteiskunnan toimijaksi, mikä heikentäisi kansankirkkoidentiteettiä²¹⁹. On esitetty, että perinteistä luopumisen myötä uskonnot eivät enää pyri tekemään eroa toistensa välille, vaan sen sijaan voidaan puhua hengestä, joka vallitsee kaikissa uskonnoissa. Perinteisyyden katoamisen myötä uskonto muuttuu yleismaailmalliseksi, saattaa saada välineellisiä piirteitä ja muuttaa muotoaan.²²⁰

Perinteiden katoaminen on kytköksissä postmodernisaatioon²²¹. Se liittyy myös uskonnolliseen pluralismiin, yksilöitymiseen ja yksityistymiseen. Median ja populaarikulttuurin avulla ihmiset voivat yksilöllisesti harjoittaa uskontoa sitoutumatta välttämättä mihinkään yhteisöön. Perinteet menettävät merkitystään uskonnon ja populaarikulttuurin vuorovaikutuksen myötä, jolloin uskonnon harjoittamista ei voida enää kontrolloida. Uskonto saa uusia muotoja, koska se ei enää ole riippuvainen auktoriteettiasemassa olevista instituutioista.²²² Joidenkin historioitsijoiden mukaan juuri uskonnonharjoittaminen on yksityistymisen ja sekularisaation myötä synnyttänyt yleisesti kulttuurin, jota voidaan kutsua populaarikulttuuriksi²²³. Kirkko on olennainen osa suomalaista tapakulttuuria. Kulttuuriin kuuluvat kirkolliset juhlapyhät arjen keskellä sisältävät omia tapojaan ja jaksottavat vuoden kulkua²²⁴.

Vuonna 2003 presidentin antamasta vuosittaisesta rukouspäiväjulistuksesta luovuttiin eduskunnan päätettyä asiasta. Edelleen presidentti on allekirjoittanut muodoltaan samankaltaisen julistuksen, jota ei kuitenkaan julkaista säädöskokoelmassa. Rukouspäiväjulistuksen luonne on siis muuttunut,

²¹⁶ Sorsa 2010, 288–290.

²¹⁷ Mt., 290.

²¹⁸ Mt., 301.

²¹⁹ Mt., 239.

²²⁰ Woodhead - Heelas 2000, 343–344, 346.

²²¹ Beckford Woodhead - Heelas'n 2000, 355 mukaan.

²²² Häger 2008, 114–115, 119.

²²³ Gorski 2000, 148.

²²⁴ Helander 1999, 75.

ja se jatkuu edelleen tapana.²²⁵ Yhteiskunnallinen kehitys uudistaa kirkkoa, jonka parissa perinteitäkin on raivattu pois uudistusten tieltä. Voidaan jopa väittää, ettei uskonto enää ole yksi yhteiskunnan instituutioista, vaan kulttuurillinen voimavara, mikä toisaalta myös avartaa uskonnon toimintamahdollisuuksia²²⁶. Suomessa kirkolla on silti institutionaalinen asemansa. Kirkkoinstituution ilmentämä uskonto on kuitenkin erilaista kuin kansan parissa päivittäin elävä uskonto eli populaariuskonto, joka ei ole yhtä instituutiosidonnaista²²⁷.

”Suomalaisen yhteiskunnan sekularisoitumisesta huolimatta kirkolla ja uskonnolla tai moraalisisella argumentaatiolla on edelleen paikka[nsa] julkisuudessa muun muassa kirkon ottaessa julkisesti kantaa pulmallisiin arvokonflikteihin yhteiskunnassa ja keskusteltaessa arvokysymyksistä poliittisella areenalla²²⁸.”

Valtiot eivät enää entiseen tapaan pysty sitouttamaan ihmisiä, jolloin uskonnolle on tarvetta kansallisen identiteetin ylläpitäjänä²²⁹. ”Jokainen kansakunta tarvitsee rakentuakseen sen päämääriä ja arvoja tukevan ja pyhittävän arvolegitimaation”, jota voidaan pitää yhteiskuntauskonnon tehtävänä²³⁰. Yhteiskuntauskonnon muoto on maallisten ja uskonnollisten ideologioiden valtataistelun tulos²³¹. Valtiolla ja kirkolla on yhteinen tehtävänsä kansallisen yhtenäisyyden luojina ja takaajina, mikä puoltaa myös näiden kahden instituution välisen suhteen ylläpitämistä. Yksilöiden voidaan katsoa olleen kirkkoinstituution jäseniä ja kirkon toiminnan kohteita 1960-luvulle saakka, jolloin heistä on tullut kirkon jäseniä, toimijoita ja vastuunkantajia²³². Edelleen voidaan havaita tämän yksilöiden aseman paranemisen, objekteista subjekteiksi muuttumisen, mukanaan tuomia piirteitä. Jäsenistössä on tapahtunut kuitenkin myös passivoitumista, subjektista objektiksi muuttumista. Jäsen toimii kirkon tarjoamaan toimintaan osallistumalla, jos edes siten.

Viime vuosisadan lopulta lähtien uskonnot ovat saaneet uusia muotoja, ja uskonnollisuus on lisääntynyt. Modernissa uskonnollisuudessa ihmiset voivat itse tulkita uskontoa, eikä tämä silti tarkoita uskonnollisesta yhdyskunnasta luopumista. Jäsenyys ja katsomuksen kokeminen yksityisasiana eli institutionalisoitunut ja individualisoitunut uskonnollisuus voivat kulkea käsi kädessä, kuten esimerkiksi Suomessa.²³³ Susan Sundback on kuitenkin tutkinut, mitä yhteiskunnallisia muutoksia on kirkosta eroamisen taustalla. Ensinnäkin hän mainitsee kirkosta eroamisen olevan helpompaa uskonnon asemaan vaikuttaneiden historiallisten ja institutionaalisten

²²⁵ ”Rukouspäiväjulistus (historiaa)” 2010.

²²⁶ Beckford Woodhead - Heelas'n 2000, 367 mukaan.

²²⁷ Voyé 2000, 79.

²²⁸ Kanckos 2008, 140.

²²⁹ Voyé 2000, 72.

²³⁰ Helander 1999, 74.

²³¹ Kallunki 2010, 113.

²³² Ryökäs 2005, 102.

²³³ Seppo 2003, 36–37.

muutosten kautta. Toisena tekijänä hän mainitsee modernisaation henkilökohtaisen identiteetin ja perinteisen uskonnon suhteen murtajana. Modernisaatio on kehittänyt ihmisten yleistä ajatusmaailmaa tähän suuntaan, kirkonvastaisista liikkeistä huolimattakin.²³⁴ Päivi Pöyhösen, Sanna Lehtisen ja Valdemar Kallungin tutkimuskohteena professori Eila Helanderin vastaamassa projektissa on vuosina 2007–2010 ollut ”Kirkko ja kansalaisyhteiskunta Euroopan unionin kontekstissa”. Tutkimus perustuu kirkon uuteen asemaan julkisen ja kolmannen sektorin välillä pyrkien monipuolistamaan käsitystä kirkon asemasta yhteiskunnassa.²³⁵ Hankkeen puitteissa vuonna 2010 valmistunutta Kallungin väitöskirjaa *Yhteisön ja yhteiskunnan ehdoilla – Seurakuntien ja kuntien yhteistyö vuorovaikutuksen näkökulmasta* on käytetty myös tämän tutkimuksen teoriaosuudessa.

3.4. Suomi verrattuna muihin Pohjoismaihin

Taulukko 1. Pohjoismaiden evankelis-luterilaiset kirkot	
	SUOMI
Kirkon jäseniä kansasta (%)	78,1 (2010)
Kirkon asioissa ylin päätösvalta	Kirkolliskokous ja eduskunta
Kirkollisvero / jäsenmaksu (ka)	1,32 % (2009)
	RUOTSI
Kirkon jäseniä kansasta (%)	71,3 (2009)
Kirkon asioissa ylin päätösvalta	Kirkolliskokous ja valtiopäivät
Kirkollisvero / jäsenmaksu (ka)*	Kirkollismaksu [hautaus- (pakollinen ei-jäsenillekin), hiippakunta-, seurakuntamaksu] 1,23 % (2010)
	NORJA
Kirkon jäseniä kansasta (%)	79,2 (2010)
Kirkon asioissa ylin päätösvalta	Kirkolliskokous ja suurkäräjät
Kirkollisvero / jäsenmaksu (ka)	Ei peritä
	TANSKA
Kirkon jäseniä kansasta (%)	80,9 (2010)
Kirkon asioissa ylin päätösvalta	Kansankäräjät ja kuningatar (hänen sijaan käytännössä ministeri)
Kirkollisvero / jäsenmaksu (ka)	0,74 % (2010)
	ISLANTI
Kirkon jäseniä kansasta (%)	vajaa 80 (2010)
Kirkon asioissa ylin päätösvalta	Kirkolliskokous ja yleiskäräjät
Kirkollisvero / jäsenmaksu (ka)*	Kirkollisvero ISK 10 260 (n.66€**) (2009)

²³⁴ Sundback 1991, 64.

²³⁵ ”Kirkko ja kansalaisyhteiskunta Euroopan unionin kontekstissa” -tutkimushanke 2010.

* Ruotsissa myös muut uskonnolliset yhteisöt voivat tässä yhteydessä periä jäsenmaksunsa. Islannissa valtio kerää kaikkien uskonnollisten yhteisöjen jäsenmaksun.

** Valuutan muuntamisessa on käytetty taulukon laatimishetken 5.10.2010 kurssia, joten euromääräinen summa on vain suuntaa antava.²³⁶

Taulukko 1. osoittaa kirkon jäsenprosentin olevan alhaisin Ruotsissa (71,3) ja korkein Tanskassa (80,9). Eroa Ruotsin ja Tanskan välillä on täten melkein kymmenen prosenttiyksikköä. Ruotsin muita alempi jäsenyysprosentti saattaakin olla seurausta vuonna 2000 voimaantulleista laeista²³⁷. Uskontokuntien tasa-arvoistuttua on luontevampaa tunnustaa mitä tahansa uskontoa. Ruotsissa on myös paljon maahanmuuttajia.

Ruotsin kirkko on oikeushenkilö, jolla on määräysvalta sisäisiin asioihinsa. Kirkon sisäiset kysymykset kuuluvat kirkkojärjestykseen, josta kirkolliskokous päättää. Kirkon vaikutusmahdollisuudet valtion päätöksenteossa ovat heikentyneet, mutta vastaavasti valtio ei juuri puutu kirkon asioihin. Kirkko ei osallistu sitä koskevasta lainsäädännöstä päättämiseen. Kirkkoa itseään koskevassa asiassa epävirallinen kuuleminen on mahdollista. Ruotsissa on kansankirkko yli puolen kansasta ollessa kirkon jäseniä, muttei enää valtionkirkkoa. Kirkkolaisissa on kuitenkin havaittavissa ristiriitaisuutta kirkon aseman kanssa, sillä siinä kirkko yhdistetään demokratiaan.²³⁸ ”Ruotsin kirkko on avoin kansankirkko, joka demokraattisen järjestysmuodon ja kirkon aseman välisessä yhteisvaikutuksessa harjoittaa valtakunnallista toimintaa²³⁹.” Tämä voidaan tulkita kirkon toiminnan vahvana yhdistämisenä demokratiaan, mutta myös valtioon, koska valtakunnallisuus ja kansankirkkona toimiminen tuodaan esiin.

Norjassa kuninkaan ja kuninkaallisen perheen on tunnustettava evankelis-luterilaisuutta, ja maa määrittelee itse omaavansa valtionkirkon. Perustuslain mukaan kuningas johtaa kirkkoa.²⁴⁰ Valtionkirkko tunnustetaan Tanskan perustuslaissa, mutta sillä ei ole itsenäistä oikeushenkilöllisyyttä²⁴¹. Kuningashuoneen ja hallitsijan on kuuluttava kirkkoon, jota hallitsija myös johtaa. Kansankäräjät ja kirkkoasiain ministeri (periaatteessa kuningatar) ovat kirkon keskeisimmät toimielimet, jotka vastaavat kuitenkin käytännössä vain hallinnollisista asioista.

²³⁶ Taulukon 1 lähteet: ”Church and State” 2010; The Current State–Church-process in Norway 2010; Evangelical Lutheran Church of Iceland 2011; ”Jäsenet” 2011; ”Kirkolliskokous on kirkon eduskunta” 2010; ”Kyrkoavgift 2010” 2011; Leino 2002; ”Medlemskap i svenska kyrkan” 2011; ”Norjan kirkko” 2009; ”Organization” 2010 (a–b); Ryman ym. 2005; Skatteministeriet 2010; U.S. Department of State. Bureau of Democracy. Human Rights and Labor 2010 (b); ”Uskonto” 2010; ”Verot ja muut tulot” 2011.

²³⁷ Laki uskontokunnasta ja kirkon puitelaki tulivat voimaan vuonna 2000, ja niiden muuttaminen vaatii vaikeutettua lainsäädäntöjärjestystä. Lakia kutsutaan puitelaksi, koska sen suhde kirkon antamiin normeihin ei ole selkeä. Leino 2002, 261, 273.

²³⁸ Leino 2002, 261, 268–269, 272–274; ”Regelverk och policy” 2010.

²³⁹ Lag om Svenska kyrkan 1998:1591, 2 §.

²⁴⁰ ”Norjan kirkko” 2009; ”The Current State–Church-process in Norway” 2010.

²⁴¹ Opetusministeriö 2004, 17.

Kirkolla ei kuitenkaan katsota olevan legitimitettä edustaa koko jäsenkuntansa mielipidettä, eikä se siten voi ottaa osaa politiikkaankaan. Uskonto ja politiikka halutaankin Tanskassa pitää erillään, ja siellä puhutaan mieluummin kansankirkosta kuin valtionkirkosta.²⁴² Valtiosuhteiden kohdalla Islannin kirkolla on paljon yhtäläisyyksiä Tanskan kirkkoon vuoteen 1944 asti jatkuneen yhteisen historian vuoksi. Kirkollista järjestystä on muokattu kuitenkin kansallisesti Islannille sopivaksi²⁴³. Tanska on luokiteltu Pohjoismaiden valtiokirkkomaisimmaksi esimerkiksi oman keskushallinnon puutteen vuoksi. Islannin perustuslaki tunnustaa valtiolle merkittävän aseman kansankirkon toiminnassa. Islannissakin siis vallitsee valtionkirkko.²⁴⁴ Valtion ja kirkon suhdetta voidaan pitää heikoimpana Ruotsissa vuodesta 2000 alkaen.

Tanska on Pohjoismaista ainut, jolla ei ole lainkaan kirkolliskokousta. Valtiolla on paljon valtaa kirkon asioihin. Norjassa kirkolliskokous toimii kirkon korkeimpana päättävänä elimenä, joka ei kuitenkaan voi Suomen kirkolliskokouksen tapaan tehdä ehdotusta kirkkolaista suurkäräjille, ainoastaan antaa lausunnon. Suomessa ja Islannissa kirkolliskokouksella on lainsäädäntövaltaa. Koska koko Islanti muodostaa yhden hiippakunnan, sen piispaa voidaan pitää arkkipiispaan rinnastettavana. Norjalla ja Tanskalla ei ole lainkaan arkkipiispaa. Tanskalla ei siis ole selkeitä kirkollisia auktoriteetteja.²⁴⁵ Valtiollisen ja kirkollisen identiteetin yhteys kulminoituvat valtiota ja kirkkoa johtavaan hallitsijaan.

Kirkon taloudellisessa perustassa on paljon eroavaisuuksia. Ruotsissa evankelis-luterilainen kirkko on lainsäädännössä yksi muiden joukossa, eikä sillä enää ole verotusoikeutta, vaikka se saakin kerätä kirkollismaksua²⁴⁶. Norja on ainut valtio, jossa kirkollisveroa tai maksua ei peritä lainkaan. Kirkon talous perustuu julkiseen budjettiin, ja papit ja piispat toimivat valtion virkamiehinä, mutta kirkolla on silti itsenäinen oikeushenkilöllisyys²⁴⁷. Tanskassa sen sijaan kirkolla on ainoana uskonnollisena yhdyskuntana oikeus kirkollisveron perimiseen ja valtionavun saamiseen²⁴⁸. Islannissa papit ovat valtion virkamiehiä, joiden palkan valtio maksaa²⁴⁹.

Ruotsissa kirkkoon kuulumattomienkin on maksettava hautausmaksua. Suomessa hautaustoimea rahoitetaan vaihtelevasti yhteisövero- ja kirkollisverotuloilla sekä joissakin seurakunnissa

²⁴² ”Church and State” 2010.

²⁴³ Vuodesta 1998 lähtien Islannissa on vallinnut hallinnon perusteet ja kirkon järjestysmuodon määrittelevä puitelaki, uusi kirkkolaki. Leino 2002, 279.

²⁴⁴ Leino 2002, 277–279; ”Väestö, kulttuuri ja uskonto” 2011.

²⁴⁵ ”Church and State” 2010; Leino 2002, 276–277, 279; ”Norjan kirkko” 2009; ”Kirkolliskokous on kirkon eduskunta” 2010; ”Organization” 2010 (b); ”Väestö, kulttuuri ja uskonto” 2011; ”A Thousand Years of Christianity” 2010.

²⁴⁶ Leino 2002, 268, 273.

²⁴⁷ Opetusministeriö 2004, 17–18.

²⁴⁸ Opetusministeriö 2004, 17.

²⁴⁹ U.S. Department of State. Bureau of Democracy. Human Rights and Labor 2010 (a).

perittäväällä hautausmaksulla²⁵⁰. Seurakunnat vastaavat Pohjoismaissa kirkon toiminnasta, jolloin yhteenlaskettu omaisuus ja velkataakka muodostavat pääasiassa kirkon omaisuuden²⁵¹. Pohjoismaiden kirkoilla on siis keskenään monia yhtäläisyyksiä, mutta myös eroja. Valtionkirkon tunnusmerkkeinä Pohjoismaissa on pidetty valtion sitoutumista johonkin uskontunnustukseen sekä kansalliskirkkoa kiinteänä osana valtionhallintoa²⁵². Valtion, kansan ja kirkon tiiviin, yli tuhatvuotisen yhteistyön aikana kaikki pohjoismaiden kirkot ovat luoneet yhteiskunnallisia, kulttuurisia ja henkisiä siteitä maassaan toimiessaan enemmistökirkkoina²⁵³.

Anders Bäckström luonnehtii Pohjoismaiden kansankirkkoja *puolivirallisiksi instituutioiksi*, ja hänen mukaansa Tanskassa ainoastaan vallitsee perinteinen valtionkirkko. Kirkoilla on ollut asemansa perustavanlaatuisen arvojen legitimoijana. Kirkon rooli yhteiskunnassa on säilynyt merkittävänä vielä pitkälti 1900-luvulle. Kirkolla on edelleen suhteensa yhteiskuntaan, mutta niiden voidaan sanoa muuttuneen käytännöllisemmiksi. Kansankirkot luovat kuitenkin myös luottamuksen ja yhteenkuuluvuuden tunnetta sekä turvallisuutta yhteiskuntaan. Bäckström nostaa esiin kysymyksen siitä, millainen julkinen asema kirkolle voidaan ylipäätään sallia, tai miten maallistunut, moderni hyvinvointivaltio siihen suhtautuu. Pohjoismaissa kirkko nousee esiin julkisena ja kollektiivisena toimijana lähinnä katastrofien ja kriisitilanteiden yhteydessä. Suurin osa pohjoismaalaisista hyödyntää jäsenenä kirkon palveluita, vaikka he eivät pidä itseään uskonnollisina.²⁵⁴

Bäckström luokittelee kirkon poliittiseksi ja yhteiskunnalliseksi toimijaksi. Tähän kirkon asemaan johtaneina tekijöinä hän näkee Pohjoismaiden vahvan yhdistysperinteen ja yhteiskunnalliset muutokset. Kirkkojen itsenäisyyden kasvun myötä suuret kirkot ovat löytäneet paikkansa kansalaisyhteiskunnan toimijoina. Tämä rooli saattaa vaikuttaa ristiriitaiselta jäsenkatoa ja osallistumispassiivisuutta vasten. Bäckströmin mukaan Pohjoismaissa onkin tällä hetkellä havaittavissa useita rinnakkaisia kehityssuuntia. 1900-luvun kehityksen mukaisesti uskonto edelleen yksityistyy, mutta toisaalta kaivataan myös globaalia yhteiskunnasta nousevien kysymysten vaihtoehtoista ratkaisijaa. Valtioiden ohella kansalaisyhteiskunnan toimijoista, esimerkiksi kansainvälisesti toimivista uskonnollisista ja ympäristöliikkeistä on tullut merkittäviä vaikuttajia.²⁵⁵ Yksityistyminen ei merkitsekään automaattista vaikutusvallan laskemista, sillä myös

²⁵⁰ ”Hautausmaksut vaihtelevat suuresti paikkakunnittain” HS 2.2.2011.

²⁵¹ Heikkilä 1999, 146.

²⁵² Sorsa 2010, 28.

²⁵³ Ståsett 2005 (Ryman ym.), x.

²⁵⁴ Bäckström 2008, 25–28.

²⁵⁵ Mt., 20. Bäckström liittää kirkon vahvasti kansalaisyhteiskuntaan. Kirkon yhteiskunnallisessa roolissa onkin tällaisia piirteitä, mutta Suomessa kirkko sijoittuu julkisen piiriin, ks. luku 2.3.3.

kansalaisyhteiskunnan toimijoilla on asemansa päätöksenteossa. Kirkollinen päätöksenteko kytkeytyy myös politiikkaan, ja esimerkiksi seurakuntavaaleissa on poliittisia listoja²⁵⁶. Suomen kirkkoa voidaan pohjoismaisessa kontekstissa pitää hallinnollisesti valtiosta itsenäisenä²⁵⁷.

Uskonnollisen pluralismin kautta pohjoismaiset hyvinvointivaltiot kohtaavat uudenlaisia yhteiskunnallisia ja uskonnollisia tilanteita. Pluralismin myötä uskonto tulee myös näkyvämmäksi yhteiskunnassa. Uskonnolliset ryhmät ovat yhdessä valtion kanssa yhteiskuntapoliittisten kysymysten äärellä, ja valtion²⁵⁸ taidoista riippuu, miten hyvin se pystyy yhdistämään kirkon yhteiskuntapolitiikan omaansa. Ihmisten lisääntyvä syrjäytyminen on Pohjoismaissa esimerkki asiasta, jossa kirkkoa tarvitaan julkiseen keskusteluun yhteisvastuullisen huolenpitäjän ominaisuudessa.²⁵⁹ Kirkot tekevät yhteistyötä keskenään, ja ne ovat yhdistäneet voimansa esimerkiksi rasismien kitkemiseksi ja ihmisoikeuksien edistämiseksi yleisemminkin²⁶⁰. Valtion ja kirkon suhteita koskevia kysymyksiä Pohjoismaissa ovat olleet esimerkiksi sukupuolten välinen tasa-arvo, saman sukupuolen väliset parisuhteet, työelämän säännöt ja naispappeuden salliminen, joissa kaikissa on kyse ihmisoikeuksien ja tasa-arvon edistämisestä. Ongelmatilanteita syntyy, kun kirkko katsoo sen sisäisiin asioihin puuttuttavan.²⁶¹ Vielä ongelmallisempaa on, mikäli kirkon sisäiset asiat ovat ristiriidassa esimerkiksi lainsäädännössä tunnustettujen oikeuksien kanssa.

²⁵⁶ Gustafsson 2000, 129.

²⁵⁷ Kallunki 2010, 34.

²⁵⁸ Bäckström on tässä yhteiskuntapolitiikan muodossa vierittämässä valtiolle vastuun valtion ja kirkon suhteen toimivuudesta. Näkemysten, tavoitteiden ja toiminnan yhteensovittamista voidaan kuitenkin pitää molempien osapuolten asiana.

²⁵⁹ Bäckström 2008, 25, 28.

²⁶⁰ Stålslett 2005 (Ryman ym.), vii, ix.

²⁶¹ Lodberg - Ryman 2005 (Ryman ym.), 104–105, 119.

4. ANALYYSIN PERUSTA

4.1. Normatiivinen institutionalismi

Instituutiotutkimuksen suosion heikkenemistä seurannutta nousua kutsutaan uudeksi institutionalismiksi. Yksi sen muodoista politiikan tutkimuksessa on normatiivinen institutionalismi²⁶², jossa on havaittavissa piirteitä organisaatioteorian ja sosiologian parissa esiintyvistä perinteisistä institutionalismista. Teoria ei erota instituutiota selvästi organisaatiosta. Instituutio ymmärretään tässä virallisten rakenteiden, kuten valtiollisten instituutioiden, ohella myös epävirallisemmaksi instituutioksi, johon arvot, säännöt, ymmärrys, normit ja rutiinit vaikuttavat. Rutinoitunut toiminta vahvistaa instituution arvoja entisestään ja lisää ennakoitavuutta. Instituution toiminta saattaa kuitenkin sen seurauksena myös juuttua paikoilleen. Normatiivinen institutionalismi korostaa arvojen ja normien merkitystä instituution toiminnassa. Instituutiot, esimerkiksi juuri kirkot, yhdistävät ihmisiä. Jäsenyyttä arvostetaan ja pidetään hyödyllisenä. Se tuo merkitystä elämään. Instituution sisällä vallitsee erilaisia kulttuureita. Instituutioiden paljous asettaa ihmiset tilanteeseen, jossa he valitsevat, kenen leiriin kuuluvat.²⁶³

Normatiivinen institutionalismi luo mielenkiintoisia kysymyksenasetteluja valtion ja kirkon suhteen tulkintaan. Valtio on Suomen kansalaisille pakkoinstituutio toisin kuin kirkko, jolla on kuitenkin julkisoikeudellinen asemansa. Molemmat pyrkivät saamaan jäseniltään legitimaation toiminnalleen, tuen harjoitetulle politiikalle ja vallitseville arvoille. Säännöt voidaan ymmärtää instituution makrotason toimintaa ohjaavana perustana tai soveliaan käytöksen ilmentyminä²⁶⁴. Yhteiskunta rakentaa instituutioille merkityksiä ja odotuksia soveliaasta toiminnasta. Ihmisten kasvaminen ympäröivään yhteiskuntaan on muodostanut myös kullekin yksilölle käsityksen soveliaasta toiminnasta.²⁶⁵

Instituutioita voidaan arvioida sen perusteella, kuinka pysyviä ja vaikutusvaltaisia ne pidemmällä aikavälillä ovat. Yhteiset arvot ja sääntöjen yhdenmukaisuus ovat menestyksen mittareita. Instituutioiden legitimitetti voi olla niin luontaista, että ihmiset saattavat toimia jopa oman etunsa vastaisesti. Mitä vaikutusvaltaisempi instituutio on, sitä kuuliaisemmin ihmiset noudattavat sen normeja miettimättä niiden vaikutusta omaan elämäänsä. Instituutioissa on kuitenkin enemmän tai

²⁶² B. Guy Petersin käsittelemä normatiivinen institutionalismi perustuu pitkälti James Marchin ja Johan P. Olsenin näkemyksiin (1984 ”The New Institutionalism: Organizational Factors in Political Life”; 1989 *Rediscovering Institutions*; 1994 *Democratic Governance*; 1996 ”Institutional Perspectives on Political Institutions”). Marchin ja Olsenin näkemyksen mukaan arvotutkimus on merkittävä osa politiikan tutkimusta. Peters 2000, 25, 165.

²⁶³ Peters 2000, 25–26, 28–31, 35–36.

²⁶⁴ Mt., 31.

²⁶⁵ Mt., 31–32.

vähemmän tilaa jäsentensä tulkinnoille. Tästä syystä instituutio tarkkailee jäsentensä toimintaa, luo kuvaa soveliaasta toiminnasta ja vahvistaa sen mukaista käyttäytymistä. Toisaalta instituutio myös rankaisee epätoivotusta toiminnasta. Jäsenet ovat instituutiossa keskenään erilaisessa asemassa ja omaksuvat täten erilaisia rooleja, jotka liittävät jäsenet instituutioon.²⁶⁶

Instituutioiden rutiininomaisuus paljastaa, jos toiminnassa tapahtuu muutoksia. Muutokset luovat uutta toimintakulttuuria ja ovat siten instituution toiminnan kannalta merkittäviä. Kysymykseksi muodostuukin, kuinka erilaista toimintaa instituution sisällä voidaan harjoittaa? Toiminnan hyväksyttävyyys ei ole yksiselitteistä. Tämä johtaa myös toiseen kysymykseen. Miten yhtenäinen instituution tulee olla, jotta sitä voidaan kutsua instituutioksi? Ainakin yhteistä arvopohjaa voidaan pitää instituution edellytyksenä. Instituutio saattaa joutua sisäisiin ristiriitaisuuksiin, kun sen arvopohja ei vastaa muuttunutta toimintaympäristöä.²⁶⁷

Instituutioille on muotoutunut ongelmanratkaisumalleja, joihin ne luontaisesti turvautuvat muospaineiden alla. Nämä mallit perustuvat instituution ydinarvoihin. Erilaiset mahdollisuudet toimia instituution piirissä saavat aikaan myös sen, että muutosta saattaa syntyä. Instituutiota kuvaavan yhdenmukaisuuden rakoileminen mahdollistaakin muutoksen. Muutos on rutiinien uhka ja instituution mahdollisuus. Instituutio muuttuu sitä todennäköisemmin, mitä suurempi ristiriita instituution toiminnan ja arvojen tai instituution toiminnan ja ympäröivän yhteiskunnan välillä on. Muutokset eivät yleensä perustukaan instituution suunnitelmiin ja järjestykseen. Muutoshaluista henkilöä on mahdollista painostaa noudattamaan vallitsevia normeja. Ihmisen sopeutuessa instituution toimintaan ja normeihin sanktion mahdollisuus on legitimoitu eikä instituution tarvitsekaan välttämättä käyttää varsinaista rangaistusta.²⁶⁸ Tämän tutkimuksen valtiokäsityksenä onkin juuri Weberin määritelmä valtiosta²⁶⁹ toimijana, jolla on legitimizeetti käyttää tarvittaessa fyysisiäkin sanktioita. Kirkon toimintaa legitimoidaan sen sijaan kirkkolain ja Raamatun avulla.

Johtaja saattaa kyetä muuttamaan lähinnä hierarkkisen ja pienen instituution toimintaa pinnallisesti, mutta merkityksellinen arvopohjan muuttaminen on vaikeampaa. Ihmiset saattavat toteuttaa muutoksen, kunhan heillä vain on jonkinlainen johtaja. Toisaalta johtaja voi toiminnallaan saada ihmiset toteuttamaan muutoksen. Uusiutumalla instituutiot myös vahvistavat arvopohjaansa. Arvojen moninaisuus antaa jäsenille valinnan ja tulkinnan mahdollisuuden, jolloin ristiriitaisuuksiakin pystytään yhden totuuden puuttuessa ratkomaan. Tämä vastaa osittain

²⁶⁶ Peters 2000, 29–30, 40.

²⁶⁷ Mt., 30, 40.

²⁶⁸ Mt., 33–36.

²⁶⁹ Ks. Weberin valtiomääritelmä luvussa 1.2.

normatiivista institutionalismia vastaan esitettyyn kritiikkiin siitä, että teoria olettaa instituutioiden vaativan yhdenmukaisuutta, vaikka jäsenet käytännössä voivat käyttää omaa harkintaansa ja rikkoa instituution sääntöjä. Instituution yhdenmukaisuusvaatimus muodostuu ongelmalliseksi, jos se on ristiriidassa ihmisen henkilökohtaisten arvojen tai ammattietiikan (esimerkiksi lääkäriillä) kanssa. Normatiivinen institutionalismi keskittyy instituutioon sen sisältä käsin jättäen ulkopuolisen arvioinnin vähemmälle. Se korostaa yhteisöllisyyttä, sillä vaikka ihmiset tekevät omia valintojaan, niiden taustalla on silti osallisuus jossakin yhteisössä. Instituution toiminnan ja rakenteen väliset ristiriidat voidaan ratkaista jäsenten arvotulkinnoilla.²⁷⁰

4.2. Tutkimuskysymys

Sekularisaatiota, sakralisaatiota, maallistumista ja uskonnollisia markkinoita käsittelevien teorioiden (luku 2.) kautta on selvitetty, millaiset ilmiöt selittävät valtion ja kirkon suhdetta. Aikaisemman tutkimuksen kautta on luotu teoriaa siitä, millainen suhde voi olla. Valtio toimii julkisen piirissä (2.3.3.). Kirkko on myös julkisen piirin toimija, mutta sen luonne ei ole yksiselitteinen. Kirkon siteitä valtioon on tuotu esiin perehtymällä lainsäädäntöön ja kirkon rooliin poliittisessa päätöksenteossa (3.1.–3.2.). Myös suomalainen kulttuuri ja identiteetti yhdistävät valtiota ja kirkkoa (3.3.). Valtion ja kirkon suhteella onkin Suomessa erityispiirteensä, vaikka se ominaisuuksiltaan liittyy luontevasti Pohjoismaiden kokonaisuuteen (3.4.).

Tämä tutkimus pyrkii vastaamaan kysymykseen, mikä on valtion ja kirkon makro- eli instituutiotason suhde Suomessa vuonna 2010 käydyssä julkisen keskustelun valossa. Kysymyksestä voidaan erottaa tutkimuksen teoriaan liittyvä osa. Mikä on valtion ja kirkon suhde Suomessa? Aikaisemman tutkimuksen, teorioiden ja lainsäädännön kautta on pyritty luomaan kuva valtion ja kirkon suhteen taustalla olevista ilmiöistä ja suhteen mahdollisuuksista sekä sen edellytyksistä juuri Suomessa. Tämä selventää valtioinstituution suhdetta kirkkoinstituution ja luo käsityksen perusteista, joille yhteistyö rakentuu. Valtion ja kirkon suhde heijastuu kansalaisten ja seurakuntalaisten elämään myös käytännössä. Tutkimuksessa selvitetäänkin lisäksi, onko suhde todellisuudessa toisenlainen kuin teoriat ja oikeudelliset normit antavat ymmärtää. Lainsäädäntö ei tunnusta Suomessa olevan valtionkirkkoa.

Yhdistämällä teorian ja empiirisenä aineistona käyttämäni Helsingin Sanomien valtion ja kirkon suhteeseen liittyvät kirjoitukset vuodelta 2010 etsin analyysissä vastausta juuri tämänhetkisen suhteen tilasta. Tutkimuksen pääkysymys muodostuu tämän tavoitteen perusteella. Mikä on valtion

²⁷⁰ Peters 2000, 36–37, 39, 40–41.

ja kirkon instituutiotason suhde Suomessa vuoden 2010 julkisen keskustelun valossa? Tutkimuksessa pohditaan myös julkisen keskustelun suhteelle asettamia muospaineita. Instituutiotason perustavanlaatuiset muutokset toteutuvat hitaasti, mutta pienempiä muutoksia voidaan havaita lyhyemmälläkin aikavälillä. Tarkastelen suhteen tilasta julkisessa keskustelussa esiin tulleita käsityksiä suhteessa vallitsevaan lainsäädäntöön ja teorioihin. Normatiivista institutionalismia käytetään tulkintateorianä tutkiskysymyksen kannalta olennaisen tiedon hahmottamisessa aineistosta sekä tulkintojen tekemisessä²⁷¹.

4.3. Tutkimusmenetelmä

4.3.1. Laadullinen tutkimus ja sisällönanalyysi

Sovellan tutkimukseni analyysissä Jari Eskolan ja Juha Suorannan näkemyksiä laadullisen analyysin toteuttamisesta. Heidän mukaansa analyysi ja tulkinta voidaan erottaa toisistaan siten, että analysoitaessa aineistosta poimitaan tutkimusongelman ratkaisemiseksi hyödynnettävä tieto. Tästä luokitellusta aineistosta tehdään tulkintoja. Laadullinen analyysi lähtee aineiston järjestämisestä, jossa voidaan hyödyntää teemoittelua. Analyysi ja teemojen etsintä voi nousta aineistosta, eli olla aineistolähtöistä, tai teorian pohjalta muodostettua, teorialähtöistä. Tutkija pyrkii erottamaan teemoja, jotka ovat keskeisiä tutkimusongelman ratkaisemiseksi, ja täten kokoamaan yhteen erilaisia kysymyksenasetteluja sekä yhdistämään teoriaa ja empiriaa. Tekstin pelkistämistä hyödynnetään esimerkiksi aineiston kuvaamiseen, tutkijan tulkinnan perustelemiseen ja tekstin elävöittämiseen. Tässä voidaan käyttää sitaatteja. Teemoittelua voidaan jatkaa tyypittelyksi, jolloin aineistosta luodaan malleja, samankaltaisuuksia sisältävien tyyppien yhdistelmiä. Tyypit nimensä mukaisesti tyypillistävät sekä tiivistävät tekstiä ollen täten enemmän kuin yksittäisten tekstien summa. Teoriaa voidaan hyödyntää tekstin jäsentämiseen.²⁷²

Sisällönanalyysi on mahdollista ymmärtää sekä tutkimusmetodiksi että laajaksi teoriaksi, joka esiintyy pohjana useissa kvalitatiivisissa (laadullisissa) tutkimusmetodeissa²⁷³. Jouni Tuomi ja Anneli Sarajärvi toteavatkin, että ”[...] sisällönanalyysiksi voidaan nimittää kaikkea tutkimusaineiston tiivistämistä ja luokkiin tai kategorioihin järjestämistä”²⁷⁴. Sisällönanalyysin tarkoituksena on havaita merkityksiä ja tehdä päätelmiä. Tutkimustuloksena on tutkittavan ilmiön

²⁷¹ Ks. tulkintateoriasta Eskola - Suoranta 1998, 82.

²⁷² Mt., 82, 151, 153, 175–176, 182.

²⁷³ Tuomi - Sarajärvi 2009, 91.

²⁷⁴ Mt., 6.

teoreettinen käsitteellistäminen.²⁷⁵ Tutkijan tulee muistaa, ”[...] että kaikki tekstit ovat [myös] muiden tuottamia ja lukemia ja niiden oletetaan olevan merkittäviä heille, ei ainoastaan analysoijalle”²⁷⁶. Tutkija toimii hermeneuttisessa kehässä, jossa aineiston käsittelyssä ja tulkinnassa harjoitetaan jatkuvaa vuoropuhelua ja uudelleenmäärittelyä suhteessa tutkimuskysymykseen. Aineiston ryhmittelyn tulee olla järjestelmällistä ja tulkintojen perusteltuja.²⁷⁷ Sisällönanalyysi on syytä erottaa sisällön erittelystä, vaikka termejä käytetäänkin paljon aivan kuin ne tarkoittaisivat samaa asiaa. Sisällön erittelyllä voidaan tarkoittaa kvantitatiivista (määrällistä) tutkimusmetodia, jossa esimerkiksi lasketaan ilmaisujen esiintymistiheyttä.²⁷⁸

4.3.2. Teoriaohjaava sisällönanalyysi

Edellä esittelemäni Eskolan ja Suorannan kuvaus laadullisen analyysin toteuttamisesta on monelta osin samansuuntainen kuin Tuomen ja Sarajärven näkemys sisällönanalyysin etenemisestä. Sovellan analyysissani molempia. Tuomi ja Sarajärvi ovat nimenneet analyysin vaiheet erilaisesti ja kuvanneet analyysin toteutusta yksityiskohtaisesti. Sisällönanalyysin kolmen suuntauksen, aineistolähtöisen, teorialähtöisen ja teoriaohjaavan analyysin, perusvaiheet ja toisaalta niiden väliset eroavuudet käyvät ilmi taulukosta 2. Sen avulla perustellaan juuri teoriaohjaavan sisällönanalyysin valinta tämän tutkimuksen menetelmäksi.

²⁷⁵ Krippendorff 2004, 21–22, 25.

²⁷⁶ Mt., 22.

²⁷⁷ Mt., 87.

²⁷⁸ Tuomi - Sarajärvi 2009, 105.

Taulukko 2. Sisällönanalyysin muodot	
Aineistolähtöinen sisällönanalyysi – yksittäisestä yleiseen	
Alkuperäinen ilmaisu	(aineisto ²⁷⁹)
Pelkistetty ilmaisu	(aineisto)
Alaluokka	(aineisto)
Yläluokka	(aineisto)
Yhdistävä luokka	(yläluokkien yhdistelmä) = Luokittelun tulos, josta tutkija tekee johtopäätökset ja vastaa tutkimuskysymykseen
Teorialähtöinen sisällönanalyysi – yleisestä yksittäiseen	
Yhdistävä luokka	(yläluokkien yhdistelmä)
Yläluokka	(teoria)
Alkuperäinen ilmaisu	(aineisto, ryhmittely teorian mukaan)
Pelkistetty ilmaisu	(aineisto, ryhmittely teorian mukaan)
Alaluokka	(sisältö aineistosta, käsite teoriasta) = Luokittelun tulos, yksittäisten ilmiöiden selittäminen teorian kautta, josta tutkija tekee johtopäätökset ja vastaa tutkimuskysymykseen
Teoriaohjaava sisällönanalyysi – yksittäisestä yleiseen	
Alkuperäinen ilmaisu	(aineisto)
Pelkistetty ilmaisu	(aineisto)
Alaluokka	(aineisto)
Yläluokka	(teoria)
Yhdistävä luokka	(alaluokkien ja yläluokkien eli aineiston ja teorian yhdistelmä) = Luokittelun tulos, josta tutkija tekee johtopäätökset ja vastaa tutkimuskysymykseen

Lähde: Tuomi - Sarajärvi 2009, 103, 107–120. Taulukko 2 on koottu Tuomen ja Sarajärven sisällönanalyysiä kuvaavista taulukoista ja näkemyksistä. Elementtejä on sekä lainattu suoraan että muotoiltu Tuomen ja Sarajärven esittämien näkemysten pohjalta.

Analyysiyksikkönä (alkuperäinen ilmaisu) voidaan käyttää yhtä sanaa tai useampia virkkeitä riippuen tutkimustehtävästä sekä aineistosta. *Aineistolähtöinen* analyysi alkaa tutkimustehtävän kannalta turhan tiedon karsimisella ja olennaisten pelkistävien ilmaisujen etsimisellä. Niistä muodostetaan luokkia, jotka yhdistetään edelleen. Luokkia niputetaan niin pitkälle kuin voidaan, jolloin käsitteiden yhdistämisen tuloksena pystytään ratkaisemaan tutkimustehtävä. Luokittelun kautta aineistoa siis tiivistetään ja samalla käsitteellistetään yleisemmälle tasolle, jolloin

²⁷⁹ Suluissa on mainittu, hyödynnetäänkö analyysissä aineistoa vai teoriaa. Esimerkiksi tässä ensimmäisessä vaiheessa alkuperäinen ilmaisu pimitään aineistosta.

lopputuloksena on tutkimuskysymykseen vastaava yhdistävä luokka ja siitä kertova käsite. Analyysissa tarvitaan päättelykyvyn ohella tulkintaa, kun siirrytään empiriasta käsitteiden kautta teoriaan. Aineistolähtöisessä analyysissä toimitaan aineiston ja tutkittavien ehdoilla, joten tutkimustehtävään vastaava teoretisointikin muodostetaan aineiston pohjalta. *Teorialähtöisessä* sisällönanalyysissä luokittelemisen pohjana hyödynnetään sen sijaan aiemmasta tutkimuksesta terminologiaa tai teoriaa. Analyysi aloitetaan rakentamalla niistä runko, jonka avulla rajataan rungon sisään eli analyysiin mahtuva tieto, joka järjestetään luokiksi.²⁸⁰ Yksittäisestä yleiseen etenevä analyysitapa aloittaa aineiston yksittäisistä ilmaisuista ja päättyy yleistyksiin joko aineistoanalyysin kautta (aineistolähtöinen) tai hyödyntäen teoriaa (teoriaohjaava). Yleisestä yksittäiseen kulkevassa analyysissä (teorialähtöinen) teoriaa käytetään apuna aineiston luokittelussa ja yksittäisen ilmiön ymmärtämisessä.²⁸¹

Tutkimusmetodinani on *teoriaohjaava* sisällönanalyysi, johon yhdistyy elementtejä sekä aineistolähtöisestä että teorialähtöisestä analyysistä. Siinä tulkintoja ja tutkimustulosta perustellaan aineiston ja teorian vuoropuhelulla²⁸². Teoriaohjaava sisällönanalyysi etenee aluksi aineistolähtöisen tavoin²⁸³, mutta teorianmuodostusvaiheessa aineiston ja teorian langat vedetään yhteen. Myös käsitteidenmuodostus erottaa aineistolähtöisen ja teoriaohjaavan analyysin toisistaan. Ensin mainitussa käsitteet muodostetaan aineiston pohjalta, ja niiden avulla luodaan teoria. Teoriaohjaavassa analyysissä nimensäkin mukaisesti yläluokkien käsitteet nostetaan teoriasta.²⁸⁴ Näin toimitaan myös teorialähtöisessä analyysissä. Yhteistä teoriaohjaavalle ja teorialähtöiselle analyysille on lisäksi luokittelun tuloksen muodostuminen sekä teoriasta että aineistosta.²⁸⁵

Tutkimukseni näkökulmasta teoriaohjaavan analyysin etuna teorialähtöiseen nähden on kuitenkin aineistosta nousevan tiedon selvempi näkyminen luokittelun tuloksesta tehtävissä tulkinnoissa, koska aineistoa ei luokittelun alkuvaiheessa ole pakotettu teorianmukaisuuteen. Valtion ja kirkon suhdetta käsittelevä kansainvälinen tutkimuskirjallisuus ei pysty selittämään juuri Suomessa vallitsevaa tilannetta ja ominaispiirteitä. Aihetta on tutkittu Suomessa sen sijaan pitkälti teologian näkökulmasta. Vuoden 2010 keskustelun teemat ja Ylen Ajankohtaisen kakkosen Homoilta ovat nostaneet julkiseen keskusteluun monia sävyjä, joista ei ajankohdan huomioon ottaen ole vielä kokoavaa aiempaa tutkimusta. Näiden seikkojen perusteella selvitän tutkimuskysymystäni juuri teoriaohjaavan sisällönanalyysin kautta, jolloin lähestyn ja luokittelen aineistoa aluksi sen omasta

²⁸⁰ Tuomi - Sarajärvi 2009, 108–113.

²⁸¹ Mt., 108, 110, 115, 117.

²⁸² Krippendorff 2004, 88.

²⁸³ Kummankin kolme ensimmäistä vaihetta ovat aineistolähtöisiä, ks. taulukko 2.

²⁸⁴ Tuomi - Sarajärvi 2009, 117.

²⁸⁵ Ks. taulukko 2.

sisällöstä käsin. Aineistosta nousevat suuremmat teemat ja niiden avulla rakennettavat alaluokat liitän valtion ja kirkon suhdetta käsittelevään teoriaosuuteen.

4.4. Helsingin Sanomat vuonna 2010 – arvokeskustelua arkkipiispanvaalista Homoiltaan

Yhteiskuntatieteissä kiinnostuksen kohteena voivat olla seuraukset, joita aineiston merkitykset, symbolit ja sanoma saavat aikaan. Tekstillä on kirjoittajalleen jokin merkitys, jonka hän haluaa siirtää lukijalle.²⁸⁶ Käytän tutkimukseni empiirisenä aineistona päivittäin ilmestyvää sanomalehteä Helsingin Sanomia vuodelta 2010. Olen valinnut aineistoksi nimenomaan Helsingin Sanomat, koska se on levikiltään Suomen suurin seitsemänä päivänä ilmestyvä sanomalehti, jota lukee yli yhdeksänsataatuhatta suomalaista²⁸⁷. Lehden lukijakunta koostuu maantieteellisesti koko Suomesta²⁸⁸.

Ajankohdaksi olen valinnut vuoden 2010, jolloin kirkon erityisasemasta ja sen toiminnan yhteiskunnallisista vaikutuksista käytiin perustavanlaatuisia julkista keskustelua. Keskustelu olikin poikkeuksellisen vilkasta. Julkisen keskustelun näkyvin tema liittyi Ajankohtaisen kakkosen Homoiltaan 12.10.2010. Alkuvuoden keskustelu enteili suurta arvokeskustelua, joka käytiin Homoillan seurauksena. Helsingin Sanomissa julkaistiinkin paljon tekstejä²⁸⁹ kirkkoon liittyen. Teemat nostivat esiin vahvoja tunteita ja mielipiteitä, joita monet halusivat ilmaista. Monipuolisen ja kattavan näkökulman saamiseksi tutkimusaineisto koostuu sekä toimittajien laatimista uutisista ja artikkeleista että lukijoiden mielipidekirjoituksista, joiden kohdalla on huomioitava, että toimitus on suodattanut ja valinnut²⁹⁰ julkaisuun asti pääsevät kirjoitukset.

Laadullisessa tutkimuksessa aineiston määrän sijaan olennaista on sen laatu, joka määrittää aineiston tieteellisyyttä ja käsitteellistämisen kattavuutta. Aineiston valinnassa voidaankin käyttää harkinnanvaraista otantaa.²⁹¹ Käyttämäni aineisto on rajaamisen osalta haasteellinen: julkista keskustelua oli runsaasti, ja se oli rönsyilevää. Tutkimuskysymys valtion ja kirkon instituutiotason

²⁸⁶ Krippendorff 2004, xvii, 19.

²⁸⁷ Levikki vuonna 2010: Helsingin Sanomat 383 361, Aamulehti 131 539, Turun Sanomat 107 199. Lukijamäärät vuonna 2010: Helsingin Sanomat 936 000, Aamulehti 305 000, Turun Sanomat 252 000. Levikintarkastus Oy 2011.

²⁸⁸ Vuosien 2009 ja 2010 aikana tehtyjen tutkimusten mukaan paperilehden lukijoista 47 % asui pääkaupunkiseudulla ja 53 % muualla Suomessa. HS.fi:n osalta pääkaupunkiseudun osuus oli 36 % ja muun Suomen 64 %. Helsingin Sanomat – Mediatiedot 2011, 7.

²⁸⁹ Koska analysoitava aineisto koostuu erilaisista tekstityypeistä: pääkirjoituksista, uutisista, mielipidekirjoituksista jne., käytetään niistä yleisesti käsitettä kirjoitus tai teksti.

²⁹⁰ Lukijoiden kirjoituksia tuli vuonna 2010 ennätyskellisen paljon, yli 24 000, mikä on tuhansia enemmän kuin vuonna 2009. Julkaisuun asti pääsi noin neljäsosa. Kirkko oli mielipidekirjoitusten suosituin aihe. Kallio HS 31.12.2010.

²⁹¹ Eskola - Suoranta 1998, 18.

vallitsevasta suhteesta on toiminut aineiston rajauksena seurattessani vuoden 2010 Helsingin Sanomien paperiversiota. Kirjoituksissa havaittava kertaus ja samojen asioiden pyörittely on pyritty edelleen karsimaan niin, että harkinnanvaraisella otannalla tarkempaan analyysiin poimittu aineisto (143 kirjoitusta) vastaa mahdollisimman monipuolisesti tutkimuskysymykseen. Aineistoa voidaan pitää kylläntyneenä, kun siitä alkaa toistuvasti löytyä samoja seikkoja²⁹². Aineiston kylläntymisen eli saturaation osalta voidaan todeta aineiston riittävän, kun tutkimusongelman ratkaisemiseksi ei enää saada uutta tietoa laajentamalla aineistoa²⁹³.

En halunnut hakea aineistoa Helsingin Sanomien internetarkistosta, sillä tutkimuskysymykseni pukeminen hakulausekkeiksi on hankalaa ja aiheeseen liittyviä tekstejä olisi saattanut jäädä löytymättä. Teksteissä ei välttämättä mainitakaan sanana esimerkiksi juuri valtiota, vaan käsitellään ilmiöiden yhteiskunnallisia vaikutuksia, tai tekstin asiayhteydestä muuten ilmenee kirjoituksen liittyminen tutkimustehtävään. Viikoittain ilmestyvä Nyt-liite sekä Kuukausiliite on rajattu tutkimusaineiston ulkopuolelle varsinaisesta lehdestä saatavan aineiston runsauden vuoksi.

Laadullista aineistoa voidaan pitää todellisuudesta kertovana tai tiettyä tarkoitusta varten laadittuna sen mukaan, millainen tavoite tutkimuksella on²⁹⁴. Tutkimukseni kontekstissa lehdessä olevaa uutista voidaan pitää ensin mainittuna, ja mielipidekirjoitusta tietyn näkemyksen puolesta puhuvana. Uutiseenkin voidaan kuitenkin suhtautua jotakin tarkoitusta palvelevana lehden tai toimittajan kannanottona ja mielipidekirjoitukseen asiantuntijan informatiivisena puheenvuorona ajankohtaisesta aiheesta. Tutkimukseni kohdalla lähestymistapaa ei olekaan rajattu kumpaankaan malliin. Empiirinen aineisto koostuu siten asiointilaa kuvaavista uutisista ja kirjoittajien näkemyksistä.

Ihmiset tulkitsevat maailmaa ja ilmiöitä. Tutkittavan ihmisen näkemys on siis jo jotakin ilmiötä koskeva ensimmäisen asteen tulkinta, jota tutkija edelleen tulkitsee muodostaen uusia merkityksiä ja teoreettista tulkintaa.²⁹⁵ Julkisen keskustelun kautta luon kuvaa siitä, millaisena yhteiskunnan eri toimijat suhteen kokevat. Tekstien kohdalla kirjoittaja on tulkinnut tutkittavaa ilmiötä ja esittänyt siitä oman näkemyksensä. Valtion tai kirkon parissa työskentelevät tuovat esiin instituutioiden suhdetta omasta näkökulmastaan. Toimittajat raportoivat uutisten muodossa aiheeseen liittyvistä tapahtumista ja kaivavat esiin suhteen ongelmakohtia. Kansalaiset ja seurakuntalaiset tuovat mielipidekirjoituksissa julki suhdetta puoltavia ja kritisovia näkemyksiä sekä faktatiedon että

²⁹² Tuomi - Sarajärvi 2009, 87.

²⁹³ Eskola - Suoranta 1998, 62.

²⁹⁴ Mt., 142.

²⁹⁵ Mt., 149.

arvomaailmassaan heränneiden tunteiden pohjalta. Luokittelen ja tulkitseen näitä näkemyksiä liittäen ne teoriaan, jolloin alkuperäinen ilmaisu saa merkityksen osana suurempaa kokonaisuutta.

Vuonna 2010 valtion ja kirkon suhteen ympärillä käydyn julkisen keskustelun määrä oli yllättävän suuri. Keskustelu olikin aikaisempiin vuosiin verrattuna selvästi aktiivisempaa ja käsitteli suhdetta monesta näkökulmasta, joten sillä on myös aiempaa enemmän painoarvoa valtion ja kirkon suhteen kehityksessä. Tästä syystä halusin teoriaohjaavan sisällönanalyysin tavoin lähestyä ilmiötä sen omasta sisällöstä käsin ja vasta sen jälkeen tarkastella sitä suhteessa vallitseviin teorioihin. Aineistosta nousi esiin kuusi suurempaa teemaa, tapahtumia joiden ympärillä käytiin julkista keskustelua. Niiden lisäksi löytyi suoraan tutkimuskysymyksen ytimeen meneviä kirjoituksia valtion ja kirkon suhteesta. Nämä kirjoitukset muodostavat seitsemännen teeman. Taulukosta 3. käyvät ilmi analyysiin otettujen kirjoitusten ja ilmaisujen lukumäärä sekä aikaväli.

Taulukko 3. Aineistosta muodostetut teemat			
	AIKAVÄLI	KIRJOITUKSET	ILMAISUT
Arkkipiispa	19.2. – 7.6. Arkkipiispan vaali 11.3.	14	27
Naispiispa	3.1. – 13.9. Helsingin piispanvaali 3.6.	18	25
Uskonto julkisissa kouluissa ja päiväkodeissa	12.1. – 24.12.	26	41
Sukupuolineutraali avioliittolaki ja kirkon vihkioikeus	11.2. – 9.11.	22	42
Rippisalaisuus	4.5. – 9.12.	17	38
Homoilta 12.10.	11.4. – 14.11.	26	39
Valtion ja kirkon suhde	13.2. – 15.12.	20	55
		143	267

Teemat muodostettiin helpottamaan aineiston karsintaa ja järjestämistä. Niiden avulla rajattiin vuoden 2010 Helsingin Sanomista tutkimuskysymyksen kannalta olennaisimmat 143 kirjoitusta varsinaiseen analyysiin. Kirjoituksista on edelleen valittu ilmaisuja luokittelun perustaksi. Useat tekstit käsittelivät valtion ja kirkon suhdetta vain yhdellä tai korkeintaan muutamalla virkkeellä, keskittyen muuten esimerkiksi pelkästään kirkon toimintaan, mikä mahdollisti näin laajan

kirjoitusmäärän ottamisen laadullisen analyysin kohteeksi. Osa kirjoituksista on myös varsin lyhyitä. Teemojen ulkopuolelle jäävät kirjoitukset rajattiin analysoitavan aineiston ulkopuolelle. Kirkon piirissä toimivat herätysliikkeet ja järjestöt on myös rajattu pois. Niiden toiminnan vaikutus näkyy kuitenkin erityisesti rippisalaisuuskeskustelussa sekä kirkon jakautumisessa liberaaliin ja konservatiiviseen leiriin.

Aiheen vahva arvolutatuneisuus ja kiinnostus ihmisten keskuudessa tekevät valtion ja kirkon suhteen tutkimisesta juuri vuoden 2010 osalta mielenkiintoisen. Vuonna 2010 pohdittiin kirkon oppeja tai uskonnollisuutta ylipäätään ja kamppailtiin perusoikeuksien ja tasa-arvon nimissä. Julkisessa keskustelussa esiintyi jaottelua liberaaleihin ja konservatiiveihin. Käytän näitä samoja käsitteitä aineiston tulkinnessa, jotta se muodostaa terminologialtaan yhdenmukaisen kokonaisuuden aineiston kanssa. *Liberaaleilla* tarkoitetaan tässä tutkimuksessa muutoshalukkaita, jotka haluavat uudistaa ja kehittää kirkkoa tai valtion ja kirkon suhdetta yhteiskunnan kehityksen asettamat muutostarpeet huomioiden. *Konservatiiveilla* tarkoitetaan muutosvastaisia, jotka haluavat pitää kiinni kirkon opista eivätkä halua muuttaa valtion ja kirkon suhdetta yhteiskunnallisen kehityksen asettamien paineiden alla.

Liberaalien ja konservatiivisten arvojen vastakkainasettelu henkilöityi alkuvuonna Turun piispa Kari Mäkisen ja Helsingin yliopiston dogmatiikan professori Miikka Ruokasen kamppailuun arkkipiispuudesta päättyen Mäkisen niukkaan voittoon. Arkkipiispan vaalin historiaan pohjautuvaan epädemokraattisuuteen kiinnitettiin myös huomiota valitsijoista suurimman osan ollessa Turun arkkihiippakunnasta, vaikka arkkipiispa näyttäytyy valtakunnallisesti kirkon johtajana²⁹⁶. Arkkipiispa otti vuoden aikana kantaa moneen arvokysymykseen sekä valtion ja kirkon suhteeseen. Kesällä Helsinkiin valittiin Suomen ensimmäinen naispuolinen piispa Irja Askola, mitä pidettiin suurena askeleena kirkon tasa-arvokehityksessä. Uskonnon ja sen taustalla enemmistökirjon rooliin kiinnitettiin huomiota päiväkotien ja koulujen toiminnassa. Kuten eläkkeellä oleva opetusneuvos osuvasti totesi, julkisessa keskustelussa toistuu kouluihin liittyen vuosittain keväällä Suvivirteen ja loppuvuodesta joulujuhlan uskonnollisuuteen liittyvää pohdintaa, ja aihetta on käsitelty sekä kouluhallinnossa että kentällä jo vuoden 2003 uskonnonvapauslaista saakka²⁹⁷.

Valtion taholla valmisteltiin sukupuolineutraalia avioliittolakia, mihin liittyen kirkon vihkiöikeudestakin käytiin julkista keskustelua. Helsingin Sanomat nosti esiin vanhoillislestadiolaisten piirissä tapahtuneita lasten seksuaalisen hyväksikäytön tapauksia saaden

²⁹⁶ HS 19.2.2010.

²⁹⁷ MieliPide (opetusneuvos, eläkkeellä), HS 18.12.2010.

aikaan kohun. Maailmalla oli jo aiemmin käsitelty pedofiliatapauksia katolisen kirkon piirissä. Asiaa alettiin selvittää sekä valtion että kirkon piirissä, jolloin keskustelu kiinnittyi kirkon rippisalaisuuden pedofiilejä suojelemaan vaikutukseen ja lasten oikeuksien puolustamiseen. Arvokeskustelu huipentui 12.10.2010 järjestetyn Ylen Ajankohtaisen kakkosen Homoillan herättämään laajaan julkiseen keskusteluun²⁹⁸.

Homoillan keskusteluasetelma oli muodostettu niin, että homoseksuaalisuuteen myönteisesti ja kielteisesti suhtautuvat keskustelivat rintamana vastakkain. Kristillisdemokraattien puheenjohtaja, kansanedustaja Päivi Räsänen aiheutti yleistä suuttumusta homoseksuaalisuuden vastustamiseksi tulkituilla mielipiteillään. Kirkon konservatiiveilta hän sai kiitosta. Räsänen status Homoillan keskustelussa jäi epäselväksi, ja monet sekoittivatkin hänen mielipiteensä kirkon kannaksi. Kirkko korosti myöhemmin, että Räsänen ei edusta kirkon kantaa. Homoilta aiheutti kuitenkin suuren eroallon kirkosta²⁹⁹. Televisio-ohjelman jälkeen käydyssä julkisessa keskustelussa käsiteltiin homoseksuaalien oikeuksia, mahdollista kirkollista siunaamista sekä heidän kanssaan tai puolestaan rukoilemista, minkä kirkolliskokous marraskuussa hyväksyi. Myös sukupuolineutraalista avioliittolaista keskusteleminen jatkui Homoillan herättämän keskustelun myötä.

²⁹⁸ Homoilta valittiin myöhemmin Vuoden journalistiseksi teoksi, joka on yksi kustannusyhtiö Bonnier AB:n Suuren Journalismpalkinnon kolmesta palkintoluokasta.

²⁹⁹ Vuonna 2010 kirkosta erosi 83 097 ihmistä (30.12.2010). Sitä edellisten vuosien eroluvut ovat 43 650 (2009), 52 203 (2008), 37 879 (2007) ja 34 952 (2006). Tilastot alkavat vuodesta 1999, jonka jälkeen eroluku on aina kasvanut edellisestä vuodesta, lukuun ottamatta vuotta 2009. ”Kirkkoon liittyneet ja siitä eronneet 1999–2010 (seurakunnittain)” 2011.

5. VALTION JA KIRKON SUHDE JULKISEN KESKUSTELUN VALOSSA

5.1. Luokittelu aineiston jäsentäjänä

Kirjoituksista poimituista ilmaisuista muodostettiin pelkistykset, joiden tarkoituksena on tiivistää ja jäsentää tekstiä niin, että se on luokiteltavissa yleisemmän tason kokonaisuuteen. Seitsemän teeman yhteyteen kerätyistä pelkistyksistä koottiin aineistolähtöisesti kymmenen alaluokkaa (taulukko 4).

Taulukko 4. Aineistosta muodostetut alaluokat	
	PELKISTYKSET
1. Valtion ja kirkon erillisuus	16
2. Kirkko päättää itse toiminnastaan	23
3. Kirkon jälkeenjääneisyys ja ristiriitaisuus valtion ja yhteiskunnan kehitykseen nähden	30
4. Kirkon asema muuttumassa	32
5. Valtion ja kirkon yhteiset juuret – suhteeseen puuttuminen arka aihe	26
6. Valtion ja kirkon suhteen ilmenemismuodot	33
7. Valtion ja yhteiskunnan vaikutus kirkkoon – politiikan vaikutus uskontoon	42
8. Kirkon vaikutus valtioon ja yhteiskuntaan – uskonnon vaikutus politiikkaan	30
9. Kansan ja kirkon jakautuminen	17
10. Kirkko arvovaikuttajana	18
	267

Alaluokkien muodostamisen jälkeen ne ryhmiteltiin kolmeen yläluokkaan, jotka pohjautuvat teoriaan. Yläluokat ovat maallistuminen, valtiokirkkomainen legitimointi ja sakralisaatio. Maallistuminen sisältää alaluokat 1–4, valtiokirkkomainen legitimointi alaluokat 5–8 ja sakralisaatio alaluokat 9–10. Yläluokat muodostavat viidennen luvun rungon. Niiden kautta tulkitaan valtion ja kirkon instituutiotason suhdetta teorian ja julkisen keskustelun³⁰⁰ valossa. Tämän tulkinnan perusteella saatuja tutkimustuloksia pohditaan johtopäätöksissä, joissa tarkastellaan maallistumisen, valtiokirkkomaisen legitimoinnin ja sakralisaation osuutta sekä keskinäistä painoarvoa valtion ja kirkon institutionaalisessa suhteen selittämisessä (luku 6). Yläluokat muodostavat johtopäätöksissä tutkimuskysymykseen vastaavan yhdistävän luokan, joka on valtion ja kirkon instituutiotason suhde vuoden 2010 julkisen keskustelun valossa.

³⁰⁰ Kaikki kirjoitukset ovat Helsingin Sanomista vuodelta 2010. Lainausten kieliasu on säilytetty alkuperäisenä. Kursiivilla on nostettu esiin merkittävimpiä lainauksia. Uutisten kohdalla on viittauksessa pelkkä päivämäärä ja lähdeluettelossa artikkelin nimi. Muut tekstityypit mainitaan sekä viittauksissa että lähdeluettelossa erikseen. Mielipidekirjoituksissa on tuotu esiin kirjoittajan status, mikäli hän on sen itse maininnut. Lainauksissa esiintyvien termien merkitykset tekstien kirjoittajille eroavat paikoin tämän tutkimuksen tavasta ymmärtää käsitteet. Erityisesti monitulkintaisella sekularisaation käsitteellä on kirjoittajille erilaisia merkityksiä. Aineiston tulkinta noudattaa kuitenkin tämän tutkimuksen teoriaosuudessa esiin tuotuja merkityksiä.

5.2. Maallistuminen hatarana eriytymisenä

5.2.1. Valtion ja kirkon erillisuus

”Valtion, jossa on vahva yksittäinen uskonto, on kuitenkin tärkeää pysytellä uskonnollisten kysymysten ulkopuolella vastineena sille, että kirkko on vetäytynyt politiikasta³⁰¹.”

Maallistumista eli makrotason institutionaalista eriytymistä³⁰² koskevassa keskustelussa ilmapiiri oli eriyttämistä suosiva. Harvemmassa kirjoituksessa käsityksenä sen sijaan oli, että instituutioiden eriytyminen olisi jo tapahtunut, vaikka valtionkirkon virallinen lakkauttaminen paikoin nostettiin esille. Tämä tukee Valdemar Kallungin käsitystä eriytymisen hataruudesta Suomessa, minkä aiheuttajana voidaan nähdä kirkon osallistuminen valtion tehtäväkenttään³⁰³. Huolimatta historiassa kirkolle kuuluneiden tehtävien eriytymisestä ja siirtymisestä valtiolle on mahdollista, että kirkko avustaa joidenkin tehtävien hoidossa. Tässä yhteydessä eriytymistä voidaan pitää valtion ja kirkon eroamisen tuloksena.³⁰⁴ Suomessa valtiota ja kirkkoa ei voida pitää eronneina juuri siitäkään syystä, että tehtäväkenttä ei ole täysin eriytynyt kirkon hoitaessa edelleen tehtäviä, jotka olisi ollut mahdollista siirtää valtiolle.

Eriytymisen epäselvä tila aiheuttaa hämmennystä kirkon mandaatista ja valtion periaatteista. Eronneina instituutioinakin on mahdollista tehdä yhteistyötä, mikäli huolehditaan uskonnollisten yhteisöjen tasa-arvoisuudesta ja uskonnon säilymisestä vapaaehtoisena³⁰⁵. Huolehtimista voidaan pitää valtion tehtävänä:

”Jotta politiikka ja uskonto voidaan tulevaisuudessa pitää erillään, tulisi lainsäädäntöä muuttaa kaikkia uskomuksia ja maailmankatsomuksia edustavia järjestöjä ja instituutioita tasapuolisesti kohtelevaksi³⁰⁶.”

Vaatus valtion neutraliteetista suhteessa uskontoon tuli esiin myös koulujen uskonnonopetuskeskustelussa. Joidenkin mielestä neutraali uskontotiedon opetus olisi mielekästä, toiset halusivat poistaa uskonnon kouluista kokonaan. Keskustelussa vedottiin valtion velvollisuuteen kohdella kansalaisia tasapuolisesti ansaitakseen toiminnalleen legitimitetin:

”Uskontoon liittyvissä kysymyksissä (esimerkiksi parisuhde- ja adoptiolait) taas valtion tulee olla tasapuolinen kaikille. Tästä syystä näilläkin päätöksillä pitää olla järkiperusteet, jotka kaikki voivat hyväksyä yhteiseksi linjaksi.³⁰⁷”

³⁰¹ Vieraskynä (uskonnollisen yhteisön ja yhteiskunnan vuorovaikutuksesta ja integraatiosta väitellyt Valdemar Kallunki) 22.5.2010.

³⁰² Ks. esim. Dobbelaere 2000; Stark - Finke 2000; Swatos Jr. - Christiano 2000.

³⁰³ Kallunki 2010, 66.

³⁰⁴ Davie 2007, 49–50.

³⁰⁵ Kallunki 2010, 105.

³⁰⁶ Mielipide (vihreiden kaupunginvaltuutettu) 22.10.2010.

³⁰⁷ Mielipide (filosofian maisteri, valtiotieteiden ylioppilas) 13.5.2010.

Tässä valtion rationaalinen toiminta nähdään legitimaation perustana. Rationaalisuuteen vetoaminen on läheisessä yhteydessä maallistumisen ja sekularisaation tavoitteluun. Valtio ei kuitenkaan välttämättä saa rationaalisuudellaan toiminnalleen hyväksyntää, kun yhteiskunnan ja yksittäisten ihmisten arvomaailma ei ole yhdistettävissä rationaaliseen näkemykseen. Kirjoituksissa esiintyi kuitenkin valtion tavoitteellinen maallisuus ja moniarvoisuus, johon enemmistöuskonnonkin olisi sopeuduttava.

”Valtion tulisi ajaa valtion toimintojen sekulaaristamista, koska se on ainoa keino saada kaikki kansalaiset ja uskomusjärjestelmät samalle viivalle. Tämä pätee niin valtion oppilaitosten uskonnonopetukseen kuin vihkimysoikeuteenkin.”³⁰⁸”

Tehtävien eriytymiseen pohjautuva funktionalistinen sekularisaatioteoria ei pidä uskontoa katoavana, mutta näkee sen roolin kehittyvän marginaaliseksi yksityiseksi toimijaksi³⁰⁹. Suomessa kirkko ei ole joutunut marginaaliin, mikä kertoo eriytymisen heikkoudesta. Eriytymisen vaikeaselkoisuutta ja hataruutta voidaan selkiyttää erottamalla instituutioiden ja tehtävien eriytyminen arvojen eriytymisestä. Ensin mainittu voidaan havaita konkreettisena eriytymisenä kirkon luopuessa jostakin julkisoikeudelliseen asemaan liittyvästä tai maallisesta tehtävästä. Uskonnolliset arvot ovat sen sijaan erottamaton osa yhteiskuntaa, mitä käsitellään tarkemmin luvussa 5.3.1.³¹⁰

Yleisesti valtion ja kirkon suhdetta käsittelevässä julkisessa keskustelussa instituutioiden, tehtävien ja arvojen eriytyminen muodosti risteilevän kokonaisuuden. Kirkon vihkioikeuden mahdollisesta luopumisesta käydyssä keskustelussa Helsingin Töölön seurakunnan Markus Lehtimäen kommentti selventää kuitenkin hyvin tehtävien ja arvojen eriyttämistä: ”Siinä ei luovuttaisi avioliiton siunaamisesta vaan ikään kuin papin virkamiehenä olemisesta³¹¹.” Kuten keskustelussa kävi ilmi, kirkko voisi siis vihkioikeudesta luopuessaan edelleen antaa hengellisen siunauksensa avioliitolle, mitä voidaankin pitää kirkon ensisijaisena tehtävänä. Virkamiehenä toimimisen maallisesta tehtävästä luopuminen eriyttäisi kirkkoa valtiosta. Rodney Stark ja Roger Finke kokevat maallistumisen mahdollisesti johtuvan valtion toimintatavan muutoksesta, jolloin se alkaa legitimoida muitakin kuin vallitsevaa uskontoa³¹². Julkisessa keskustelussakin esiin tulleiden piirteiden perusteella Suomea ei voida pitää maallistuneena, koska valtio tukee ja sen kautta legitimoit huomattavasti enemmän julkisoikeudellisen aseman omaavaa evankelis-luterilaista ja ortodoksista kirkkoa kuin muita uskonnollisia yhteisöjä.

³⁰⁸ Mielipide 9.11.2010.

³⁰⁹ Casanova 1994, 19.

³¹⁰ Eriytymisestä ks. esim. Casanova 1994; Gorski 2000; Kallunki 2010.

³¹¹ 28.7.2010.

³¹² Stark - Finke 2000, 200.

5.2.2. Kirkko päättää itse toiminnastaan

Keskustelussa kiinnitettiin huomiota kirkon oikeuteen ja tahtoon päättää itse toiminnastaan. Myös ministeritaholta tuli kirkon autonomiaa tukevia näkemyksiä. Kirkkolain ja uskonnonvapauden katsottiin suojelevan kirkon oikeutta päättää itse toiminnastaan. Kirkolla nähtiin olevan erityisasema suhteessa valtioon, mikä voidaan tulkita valtiokirkolliseksi piirteeksi. Toisaalta kirkon autonomista asemaa voidaan pitää osoituksena maallisen ja uskonnollisen vallan eriytymispyrkimyksestä. Suomessa eriytymistä voidaan nähdä tapahtuvan makrotasolla autonomisten instituutioiden välillä³¹³.

Homoillan aiheuttaman keskustelun yhteydessä pääkirjoituksessa kiinnitettiin huomiota kirkon toiminnan perustaan: ”Kirkolle kyse on tärkeistä periaatteista: suhteesta oppiin sekä suhteesta tähän aikaan ja yhteiskuntaan, jossa kirkko toimii³¹⁴.” Kirkon on siis toiminnassaan oltava uskollinen opilleen, mutta samalla huomioitava yhteiskunnan kehitys ja sen mukanaan tuomat muutospainet. Vaikka lainsäädäntö takaisi itsenäiset toimintamahdollisuudet, kirkon on instituutiona oltava toimintakykyinen. Toimintavapaus tuo myös vastuuta, kuten pääkirjoitus rippisalaisuuskeskustelussa vaati:

”Kirkon johdon pitää kantaa vastuuta siitä, että sen sisällä toimivien herätysliikkeiden kulttuuri on terve. [...] Kirkon ja eri uskonnollisten ryhmittymien johtajien pitää nyt ottaa todellinen johtajuus ja ohjata joukkonsa noudattamaan lakia ja suojelemaan kaikkein heikoimpia.”³¹⁵

Kirkon vihkiöoikeus ja homoilta nostivat esiin erilaisia näkemyksiä kirkon toimintavapaudesta. ”Poliitikkojen ei pitäisi puuttua siihen, mitä kirkko tekee, pääministeri Mari Kiviniemi (kesk) sanoo³¹⁶.” Samoilla linjoilla oli toinenkin ministeri. ”Olen myös sitä mieltä, että kirkon pitää saada tehdä omat ratkaisunsa ilman lainsäätäjän pakkoa”, Jyrki Katainen ilmaisi³¹⁷. Sekä valtion että kirkon puolelta tavoitteena oleva sakralisaatio määräävän markkina-aseman ylläpitämiseksi on mahdollista valtiokirkollisessa tilanteessa³¹⁸. Toisenlaisiakin mielipiteitä esitettiin:

”Miksi sukupuolineutraalista avioliitosta väitellään juuri kirkon kanssa? Asiahan on lainsäätäjän ja kansan välinen. Kirkon vihkimisoikeus pitää yllä vanhaa harhakuvitelmaa siitä, että avioliittoa voidaan säännellä vain papiston suostumuksella.”³¹⁹

³¹³ Kallunki 2010, 74.

³¹⁴ Pääkirjoitus 14.11.2010.

³¹⁵ Pääkirjoitus 16.5.2010.

³¹⁶ 20.10.2010.

³¹⁷ 24.10.2010 (a).

³¹⁸ Kallunki 2010, 34–35.

³¹⁹ Mielipide 24.10.2010.

Rippisalaisuuden yhteydessä nousi esiin lääkäreitäkin laajempi salassapito-oikeus, mikä kertoo kirkon vahvasta asemasta. Rippisalaisuuskeskustelu antaakin hyvän esimerkin valtion ja kirkon suhteesta:

”Kun lastensuojelulaki uusittiin vuoden 2008 alusta, sosiaali- ja terveysministeriö neuvotteli monen vuoden valmistelun aikana kirkon kanssa siitä, että myös papilla olisi aina ilmoitusvelvollisuus esimerkiksi lapsen seksuaalisen hyväksikäytön paljastuessa. Virkamiehet olettivat, että kirkko tekee itse muutokset kirkkolakiin³²⁰. Nyt kun kirkko ei ole sitä tehnyt, käydään kirkon kanssa neuvottelut, kumpi sen tekee’, sanoo lastensuojelulaista vastaava peruspalveluministeri Paula Risikko (kok).”

”Jollei kirkko vieläkään tahdo muuttaa rippisalaisuuspykälää, muutos tehdään lastensuojelulakiin, Risikko toteaa. [...] ’Jos muutos tehdään lastensuojelulakiin, kirkon on pakko huomioida, että tässä on kirkkolakia uudempi lainsäädäntö, joka on ristiriidassa kirkkolain kanssa [...]’, huomauttaa lapsioikeuteen erikoistunut oikeustieteen tohtori Sami Mahkonen.”³²¹

Kirkko on rippisalaisuusasiassa toiminut haluamallaan tavalla, olipa kyseessä huolimattomuus, välinpitämättömyys tai hankala ristiriita lainsäädännön ja kirkon opin välillä. Kirkko ei aikanaan oma-aloitteisesti muuttanut kirkkolakia. Valtio ei pitänyt huolta siitä, että muutos tehdään, tai asian annettiin unohtua. ”Ministeriö on suotta nostanut käsiään ylös. Tässä on ollut turhaa kohteliaisuutta ja velttoutta”, kuvaa Mahkonen³²². Julkisen rippisalaisuuskeskustelun herääminen pakotti kuitenkin valtion jo oman legitimizeettinsäkin vuoksi vaatimaan kirkolta muutosta asiaan.

Rippisalaisuuskeskustelu päättyi kuitenkin vuonna 2010 seuraavasti:

”Kirkkolakiin ei lopulta kajottu. Kirkko sitoutui tekemään uudet ohjeet ilmoitusvelvollisuudesta. [...] ’Ministeriöiden ja kirkon kesken tehtiin päätös, ettei lainsäädännöllisesti puututa rippisalaisuuteen vaan lähdetään kirkonsisäisestä selvityksestä’, kertoo lapsiin kohdistuvien seksuaalirikosten uudistuksesta vastaava lainsäädäntöneuvos Janne Kanerva.”³²³

Kirkon sisäinen ohjeistus on normistona huomattavasti eritasoista lakiin verrattuna. Arkkipiispa Kari Mäkinen toi silti vahvasti esiin, että kirkon on puututtava lasten seksuaaliseen hyväksikäyttöön. Uutinen kuvaakin hyvin valtion ja kirkon suhteen tilaa. Vaikka toimenpiteitä pedofilian ennaltaehkäisyssä ja jälkiselvittelyssä parannettiin, kirkko sai pitää lakinsa muuttumattomana ja osoitti samalla, kuinka vaikutusvaltainen asema sillä on suomalaisessa

³²⁰ Rippisalaisuuspykälä: ”Yksityisessä ripissä tai muuten sielunhoidossa papille uskottua asiaa ei saa ilmaista, eikä myöskään sitä henkilöä, joka papille on uskoutunut. Kun pappia kuulustellaan todistajana, hän ei saa ilmaista sitä, mitä yksityisessä ripissä tai sielunhoidossa on hänelle uskottu. Jos joku yksityisessä ripissä tai sielunhoidossa ilmaisee yleisen lain mukaan ilmiannettavan rikoksen olevan hankkeissa, papin on kehotettava häntä ilmoittamaan asiasta viranomaisille tai sille, jota vaara uhkaa. Jollei hän suostu siihen, papin on kerrottava hyvissä ajoin ja varovasti asiasta viranomaisille, kuitenkin niin, ettei asianomainen suoraan tai välillisesti tule siitä ilmi.” Kirkkolaki 1054/1993, 5 luku 2§. Alleviivaukset V.P.

³²¹ 15.5.2010 (b).

³²² 15.5.2010 (a).

³²³ 9.12.2010.

yhteiskunnassa. Lainsäädännöllinen, historiallisesta monopolista juontuva erityisasema kertookin vain osittaisesta eriytymisestä³²⁴.

5.2.3. Kirkon jälkeenjääneisyys ja ristiriitaisuus valtion ja yhteiskunnan kehitykseen nähden

”Kristillisille arvoille löytyy aina paikkansa. Kokonaan toinen kysymys sen sijaan on, tarvitaanko niitä vaalimaan enää nykyisen kaltaista valtionkirkkoa, jota leimaa lähinnä museaalisten periaatteiden ja ponnettoman johtajuuden laimea yhdistelmä.”³²⁵

Tähän alkuvuonna kritisoituun heikkoon johtajuuteen saatiin vuoden 2010 aikana ainakin hieman parannusta arkkipiispan jouduttua vastaamaan kirkkoon kohdistuneeseen kritiikkiin. Ehkä arkkipiispan kannanotot tulivat tilanteen pakosta, mutta etäisyyden ottaminen kirkon konservatiivisyyteen oli kuitenkin paikalleen jääneenä pidetyn instituution johtajalta radikaali teko. Julkisessa keskustelussa kirkon katsottiin olevan jäljessä valtion lainsäädännön asettamista vaatimuksista. Sen toimintaa pidettiin yhtenäiskulttuuriin takertuneena, mihin kirkosta eroaminenkin liitettiin. Vallitsevaa kehitystä pidettiin kansankirkon lopun alkuna. Kirkon yhteiskunnallisen merkityksen koettiin hiipuneen. Piispa koettiin kuitenkin merkityksellisenä toimijana julkisen piirissä, kun taas toisaalla arvosteltiin johtajuudenkin olevan kirkossa jälkeenjäänyttä. Kirkkoa kritisoitiin passiivisuudesta ja varovaisuudesta tarttua jälkeenjääneisyyteensä. Yhteiskuntakelpoisuuden palauttamisesta kysyttäessä Turun piispaksi vuonna 2010 valitun Kaarlo Kallialan mielestä kirkon tulisi heittäytyä keskusteluun, vaikka se olisi epävarma³²⁶.

Julkisessa keskustelussa tuli esiin demokratian, tasa-arvon ja ihmisarvon noudattamisen puute kirkon toiminnassa. Arkkipiispan vaalin yhteydessä huomio kiinnittyi valinnan epädemokraattisuuteen. Suurin osa valitsijoista tulee Turun arkkihiippakunnasta. Helsingin yliopiston kirkkohistorian dosentti Mikko Malkavaaran pitää asiaa ongelmallisena, koska ”[a]rkipiispan rooli koko kirkon johtajana on kuitenkin suuri”³²⁷. Keskustelussa esitettiin myös mielenkiintoinen vertaus kirkon ja aikanaan Suomen Kommunistisen Puolueen rakenteisiin, joissa molemmissa havaittiin byrokraattista sentralismia³²⁸. Kirkon hallinto saattaakin vaikuttaa

³²⁴ Kallunki 2010, 34–35.

³²⁵ Mieliopide (valtiotieteiden tohtori) 6.1.2010.

³²⁶ 29.10.2010.

³²⁷ 19.2.2010.

³²⁸ Alaviite, (HS:n avustaja Veli-Pekka Leppänen, jonka väitöskirja käsitteli SKP:n 1960-luvun hajaannusta) 11.3.2010.

byrokraattiselta ja liian hitaalta, mikä on ongelmallista myös ajankohtaisten kannanottojen esittämisessä³²⁹.

Suomen ensimmäisen naispiispan valintaa pidettiin suurena askeleena kirkon tasa-arvon mittapuussa, mutta toisaalta asian ympärillä riemuitsemisen voitiin nähdä kertovan edelleen vallitsevasta heikosta tasa-arvotilanteesta. Aiemmin mainitut poliitikkojen lausunnot kirkon oikeudesta päättää omasta toiminnastaan voivat kertoa myös halusta sanoutua irti kirkon toimintaperiaatteista ja kannanotoista, joita on julkisessa keskustelussa leimattu yhteiskunnallisesta kehityksestä jälkeenjääneiksi. Näiden lausuntojen luonteesta poiketen oikeusministeri Tuija Brax kritisoi vahvasti kirkon toimintaa rippisalaisuusasiassa:

”On vaikea mitenkään hyväksyä, että kaksi aikuista voisi puhua keskenään lapselle tapahtuneesta tai tapahtuvasta seksuaalisesta hyväksikäytöstä ja sitten vain poistua paikalta. Lapsi tarvitsee suojaa, ja tällainen ajatus on millään perusteella hyvin vaikeasti nieltävissä ilman, että ryhdytään toimenpiteisiin”, perustelee kantaansa oikeusministeri Tuija Brax (vihr).³³⁰”

Myös apulaisvaltakunnansyyttäjä päätti kirkon piirissä paljastuneiden pedofiliatapausten yhteydessä selvittää mahdollisuutta vanhentuneen vakavan rikoksen tuomisesta oikeuden eteen. Homoseksuaalienkin aseman suhteen kirkkoa pidettiin laajalti yhteiskunnallisesta kehityksestä jälkeenjääneenä. ”Homoseksuaalisten ihmisten ihmisarvon kunnioittamisen periaatetta ei ole institutionalisoitu kirkossa³³¹.” Kirkon johtajat tuntuivat ymmärtävän syyn Homoillan aiheuttamaan eroaaltoon kirkosta:

”Arkkipiispa summasi itse seuraavasti: ’Pako näyttää sisältävän voimakkaan reaktion homoseksuaalien ihmisarvon väheksymistä vastaan. Se ei ole kirkon ihmiskäsityksen mukaista, vaikka kirkossa tosin on erilaisia raamatuntulkintoja asiasta.’ (HS 17.10.) Helsingin uusi piispa Irja Askola tulkitsi [...] samansuuntaisesti. Hän näkee eroissa suomalaisten ’perusoikeudenmukaisuuden tuntoa’.³³²”

Tässä kirkkoinstituution vaikutusvaltaiset johtajat tunnustavat kirkon jälkeenjääneisyyden ihmisarvon ja perusoikeuksien kunnioittamisessa. Askolan kiteyttämä perusoikeudenmukaisuuden tunto kuvaakin hyvin sitä julkisessa keskustelussa havaittavaa voimaa, joka on noussut vaatimaan kirkon muutosta.

³²⁹ Hytönen 2003, 38.

³³⁰ 9.5.2010.

³³¹ Mielipide 19.10.2010.

³³² Merkintöjä (HS:n vastaava päätoimittaja Mikael Pentikäinen) 19.10.2010.

5.2.4. Kirkon asema muuttumassa

”Kirkon arvostus vaikuttaa sen olemassaolon oikeutukseen. Kohu ei yksin vie oikeutusta, mutta kun kirkon ympärillä on koko ajan epäselvyyttä ja huonoa toimintaa paljastuu, maine vaikuttaa oikeuteen nauttia sitä asemaa, mitä kirkko nyt nauttii.”³³³

Viestinnän professori Pekka Aula kiteyttää tässä hyvin kirkon ympärillä käytyä keskustelua. Sekularisaatio Bryan Wilsonin ymmärtämänä on “[...] perustavanlaatuinen yhteiskunnallinen prosessi, joka esiintyy yhteiskunnan organisaatiossa, kulttuurissa ja yhteisessä ajatustavassa”³³⁴. Vuonna 2010 käyty julkinen keskustelu voidaan nähdä tämän ketjun yhtenä linkkinä, yhteisen ajatustavan muutoksena. Mikäli perus- ja ihmisoikeusmyönteisyyttä huokuva ilmapiiri jatkuu, saattaa muutos heijastua myös kahteen muuhun linkkiin: yhteiskunnallisessa kulttuuriin sekä kirkkoinstituutioon. Tämä tarkoittaisi kirkon erityisasemasta luopumista.

Kirkko ei välttämättä pystykään ylläpitämään valta-asemaansa, tai valtio haluaa purkaa sen. Kansankirkon monopoli-instituutioluonteeseen haihtuessa myös kirkon merkitys yhteiskunnalle romahtaa. Eriytymisen seurauksena kirkko toimisi pelkästään uskonnollisena yhteisönä. Valtio ei kaipaakaan sen legitimoivaa vaikutusta eikä kirkko maallistu, vaan pystyy paremmin säilyttämään hengellisen luonteensa irtisanoutuessaan maallisesta vallasta.³³⁵

”Vaikka kirkko onkin vahva osa yhteiskuntaa, se ei saa olla siinä asemassa, että sen osana on päättää tai edes vaikuttaa yhteiskunnassa kirkkoon kuulumattomien henkilöiden asioista uskonnonvapauden ja tasa-arvon nimissä.”³³⁶

Vaikka valtiossa vallitsisi uskonnonvapauden periaate, uskonnollisen monopolin tukeminen nakertaa todellista vapautta³³⁷. Julkisesta keskustelusta huokuikin negatiivisen uskonnonvapauden korostaminen. Siinä tavoitellaan uskonnon harjoittamisesta pidättäytymistä ja mahdollisuutta uskonnottomaan elämään³³⁸. Tämä tuli selvästi esiin keskusteltaessa julkisten koulujen uskonnonopetuksesta sekä ruokarukouksista kouluissa ja päiväkodeissa. Negatiivinen uskonnonvapaus toimi argumenttina uskonnonharjoittamisen poistamiseksi kouluista.

³³³ HS-gallup 31.10.2010. Aula analysoi artikkelissa gallupin tulosta. Suomen Gallup kartoitti kansalaisten näkemyksiä liittyen homoparien oikeuksiin kirkon piirissä. Haastattelut toteutettiin 22.–27.10 yhteensä 1147 henkilölle iältään 15-vuodesta 74-vuoteen.

³³⁴ Wilson Davien 2007, 54 mukaan.

³³⁵ Casanova 1994, 47, 49.

³³⁶ Mielipide 9.11.2010. Virkkeen sanajärjestys aiheuttaa monitulkintaisuutta, mutta ilmaisun asiayhteydestä käy ilmi kirjoittajan tarkoittavan, ettei kirkko uskonnonvapauden ja tasa-arvon nimissä saa olla vahvassa asemassa.

³³⁷ Stark - Finke 2000, 201.

³³⁸ Sorsa 2010, 16.

Vastakkaisena näkemyksenä nousi esiin positiivinen uskonnonvapaus. Siinä on kyse oikeudesta uskonnonharjoittamiseen ja uskontokasvatukseen³³⁹.

Kirkon aseman muuttumista kuvaavaan alaluokkaan sisältyy tekstejä, jotka kertovat kirkon aseman muuttumisesta ja kirjoituksia, joissa vaaditaan aseman muuttamista. Avaimena valtion ja kirkon suhteen muuttamiselle esitettiin lainsäätäjän asemassa olevan kirkolliskokouksen valintatavan vaihtamista suoraksi jäsenvaaliksi, ”jolloin pappissäädyn nykyisen kaltainen tehtäviin sidottu määräysvalta murtuisi”³⁴⁰. Valtion ja uskonnon erottamispöytäkirjojen lomassa huomio kiinnittyi myös arvokeskustelun tarpeeseen. Tulisi pohtia erottamisen perusteita, joihin voidaan pitää esimerkiksi ihmisten yhdenvertaisuuden sekä terveyden ja turvallisuuden takaamista. ”Vaikeampi kysymys on, millaisissa tilanteissa ja kenen määrittelemänä puuttumista voidaan perustella muilla arvoilla.” Valtion ja uskontojen välisiin suhteisiin puuttumiselle pitää arvo- ja tasapuolisuusperusteiden kautta hakea myös uskonnoilta legitimaatio.³⁴¹

Keskustelussa sukupuolineutraalista avioliittolaista väläytettiin kirkon vihkioikeudesta luopumista. Kristillisdemokraattinen kansanedustaja Bjarne Kallis ehdotti, että mikäli laki hyväksytään, oikeuskelpoinen avioliitto solmittaisiin maistraatissa ja mahdollisen siunauksen hoitaisi kirkko. Tuolloin vielä Helsingin piispana toiminut Eero Huovinen piti mahdollisena, että lain myötä kirkko luopuisi vihkioikeudestaan, sillä kirkon opin mukaan avioliiton osapuolina ovat mies ja nainen.³⁴² Lain koettiin eriyttävän valtiota ja kirkkoa toisistaan. ”Jos luterilainen kirkko ei kykene liberalisoitumaan, sen asema kansankirkkona kriisiytyy”, tietokirjailija Kalle Haatanen pohti³⁴³.

”Lakialoite sukupuolineutraalista avioliitosta ei koske suoraan eikä pelkästään kirkkoa, vaan maallisen yhteiskunnan instituutioita. [...] Sekulaarin yhteiskunnan on jo korkea aika taata kaikille kansalaisilleen tasavertainen kohtelu ja asema lain edessä.”³⁴⁴

Tarvetta kirkon aseman muuttamiseen perusteltiin julkisuudessa toistuvasti tasa-arvoon vetoamisella. Valtion velvollisuutena nähtiin katsomusten tasa-arvon takaaminen niin yhteisö- kuin yksilötasollakin. Vapaa-ajattelijat, Vakaumusten tasa-arvo ry ja Erokirkosta.fi selvimpänä ryhmittymänä toivat tämän esiin. Vaikka ihmiset itse saisivat aikaan instituution muuttumisen, normatiivinen institutionalismi näkee johtajilla olevan kuitenkin aina jonkinasteisen roolin

³³⁹ Sorsa 2010, 16.

³⁴⁰ Muut lehdet (Iltalehti) 18.11.2010. 1/3 valituista kirkolliskokousedustajista on pappeja, jotka papit keskuudestaan valitsevat. 2/3 on maallikoita, jotka seurakunnan luottamushenkilöt valitsevat. Ks. Kirkkolaki 1054/1993, 20 luku 1–5§.

³⁴¹ Vieraskynä (uskonnollisen yhteisön ja yhteiskunnan vuorovaikutuksesta ja integraatiosta väitellyt Valdemar Kallunki) 22.5.2010.

³⁴² 27.7.2010.

³⁴³ HS-raati 22.10.2010. HS-raati koostuu Helsingin Sanomien kulttuuritoimituksen valitsemista taiteen, tieteen ja median parissa vaikuttavista henkilöistä.

³⁴⁴ MieliPide (filosofian maisteri) 18.10.2010.

muutoksessa. Vuoden 2010 valossa medially on ollut suuri vaikutus muutoshalukkuuden heräämiseen. Vapaa-ajattelijat, poliitikot ja kirkon toimijat ovat vaikuttaneet yksittäisinä mielipidejohtajina, muutoksen puolesta tai vastaan. Vihreiden puoluekokous kiristi kantaansa valtion ja kirkon suhteeseen vaatimalla yhteisövero-osuuden poistamista, minkä jälkeen kirkon lakisääteiset tehtävät olisi annettava valtiolle ja kunnille³⁴⁵.

”Ateistisia toimijoita, kuten Vapaa-ajattelijain liittoa, syytetään pyrkimyksestä kirkon jäsenmäärän horjuttamiseen. En näe, miten muuten tulisi toimia, jos tavoitteena on valtion ja kirkon tosiasiallinen erottaminen. Sekularisaatio edellyttää kriittistä massaa, johon lainsäädäntö voidaan perustaa.”³⁴⁶

Kirkon jäsenmäärän laskeminen alle viidenkymmenen prosentin nostettiin esiin selvänä rajana, jonka jälkeen erityisasemasta olisi luovuttava. Kehityssuunnan käynnistäjänä tuotiin esiin edellä mainittu ”kriittinen massa”. Vuoden 2010 eroaalto näyttöytyy instituutioiden eriytymistavoitteen osalta harppauksena. Normatiivisen institutionalismin näkökulmasta asetelma on mielenkiintoinen. Ihminen, joka kuuluu sekä valtio- että kirkkoinstituutioon, hylkää kirkosta erotessaan toisen instituutioista. Suuremmissa mittakaavassa tämä heikentää instituutioiden välistä suhdetta, jonka ylläpitämisen legitimitetti muodostuu kyseenalaiseksi, mikäli valtioonstituution jäsenistä enää vain vähemmistö kuuluu kirkkoinstituutioon. Kirkosta eronneiden massan mahdollisesti tulevaisuudessa murtaessa enemmistöjäsenyyden tullaan tilanteeseen, jossa alun perin kirkon jäseninä olleet ovat saaneet aikaan oman instituutionsa yhteiskunnallisen aseman merkittävän heikkenemisen.

5.3. Valtiokirkkomainen legitimointi molemminpuolisena hyötynä

5.3.1. Yhteiset juuret – suhteeseen puuttuminen arka aihe

”Vaikka en itse kuulukaan siihen, kunnioitan ja rakastan sitä. Ja mistä syystä? Siksi, että tämä kirkko on yksi suomalaisuuden perusta: kansan moraalinen, arvomaailman ja korkean osaamisen perusta, jota tosin nyt ollaan kovaa vauhtia repimässä alas ’moniarvoisen yhteiskunnan’ nimissä.”³⁴⁷

Keskustelussa tuotiin moninaisesti esiin kristinuskon ja kirkon laaja-alainen vaikutus yhteiskuntaan. Lainsäädäntö pohjautuu kristillisiin arvoihin, kuten heikompien oikeuksien turvaamiseen ja lähimmäisenrakkauteen. Uskonnolla on yhteytensä moraalietiikkaan ja maan perinteisiin. Esimerkiksi koulujen joulujuhlan puolustukseksi esitettiin sen liittyvän uskonnon ohella myös kansan- ja kulttuuriperinteeseen. Nämä näkemykset kiteytyvät esitettyyn huomioon siitä, että

³⁴⁵ 24.5.2010.

³⁴⁶ Mielipide 6.3.2010.

³⁴⁷ Mielipide (yrittäjä) 18.10.2010.

demokraattisen valtion on mahdotonta irtisanoutua näistä tekijöistä tai uskonnon integroivasta sekä enemmistöön pohjautuvasta vaikutuksesta³⁴⁸. Tämä on huomattu myös puoluetutkijoiden keskuudessa. Rauli Mickelsson pitää Suomea niin kristillisenä valtiona, että siihen ei edes kiinnitetä huomiota:

”Poliittinen retoriikka on täynnä raamatullisia sananparsia, ja puolueiden ohjelmat huokuvat kristillisiä arvoja. Poikkeuksena ovat vasemmistoliitto ja vihreät, jotka toivovat valtion tasapainottavan suhdettaan eri uskontoryhmiin.”³⁴⁹

Enemmistöasemaa koskevaa julkista pohdintaa liittyi myös uskonnonopetuksen ryhmäkokoon. Tällä hetkellä koulujen uskonnonopetusryhmän muodostumiseen tarvitaan vähintään kolme oppilasta. Opetusministeriön työryhmä pitäisi vaatimuksen ennallaan evankelis-luterilaisen ja ortodoksisen kirkon kohdalla vedoten lainsäädännössä määriteltyyn julkisoikeudelliseen erityisasemaan. Sama vähimmäiskoko olisi elämäkatsomustiedossakin. Muiden kirkkokuntien osalta raja nousisi kymmeneen. Valtioneuvoston hyväksyessä esityksen loppuisi muiden uskontojen opetus valtakunnallisesti melkein kokonaan.³⁵⁰ Riittävä eriytyminen antaa ihmiselle mahdollisuuden elää niin, ettei uskonto suoranaisesti vaikuta omaan elämään, jolloin toisaalta uskonnon vapaa valitseminen on mahdollista ilman haitallisia yhteiskunnallisia vaikutuksia³⁵¹. Tällaista riittävää eriytymistä ei valtion ja kirkon suhteessa ole uskonnonopetuksen näkökulmasta tapahtunut. Uskonnon välttäminen julkisissa kouluissa on mahdotonta, mutta toisaalta uskonnon vapaa valitseminenkaan ei ryhmäkoon nostamisvaatimus huomioiden käytännössä onnistu.

Tämä muistuttaa uskonnollista monopolia astetta vapaampaa tilannetta, jossa uskontojen välinen kilpailu on sallittua, mutta valtio ei silti tee muiden uskontojen toimintaa helpoksi. Uskonnollisia markkinoita siis säännellään, ja yhteiskunnassa vallitsee jokin julkinen uskonto.³⁵² Olivatpa työryhmän esityksen taustalla taloudelliset syyt tai opetuksen organisoinnin helpottaminen, se erottuu vuoden 2010 valtion ja kirkon suhteen eriytymistä huokuneesta ilmapiiristä. Uskonnonvapauden ja tasa-arvon näkökulmasta esitys on kannanotto valtiokirkollisuuden puolesta.

Julkisten koulujen ja päiväkotien kohdalla toisena asiana tuotiin julki selkeän linjauksen puute ruokarukousten pitämisessä, mihin kaivattiin muutosta perustuslakivaliokunnalta ja

³⁴⁸ Vieraskynä (uskonnollisen yhteisön ja yhteiskunnan vuorovaikutuksesta ja integraatiosta väitellyt Valdemar Kallunki) 22.5.2010.

³⁴⁹ 19.7.2010.

³⁵⁰ 30.9.2010; Pääkirjoitus 1.10.2010.

³⁵¹ Swatos Jr. - Christiano 2000, 6.

³⁵² Iannaccone 1991, 159–160.

opetushallitukselta³⁵³. Myös kirkon vihkioikeus näyttäytyi valtion ja kirkon suhteessa arkana aiheena:

”Vapaaehtoisesti siitä [kirkon vihkioikeudesta] ei tule luopua. Pakolla tätä oikeutta kirkolta tuskin otetaan. Tällä hetkellä suurin osa kansanedustajista ei halua radikaaleja muutoksia kirkon yhteiskunnalliseen asemaan ja oikeuksiin – se on poliittisesti liian arka alue.”³⁵⁴

Poliitikkojen henkilökohtainen usko tuotiin myös esiin merkityksellisenä, mutta silti julkisuudessa vaiettuna asiana. Kirkon omasta toiminnastaan päättämisen (5.2.2.) yhteydessä käsitelty rippisalaisuusasia muodostaa myös esimerkin osapuolille arasta, valtion ja kirkon suhdetta koskettavasta kysymyksestä, jonka molemmat olivat jättäneet unohduksiin, kunnes media toi lasten seksuaalisen hyväksikäytön tapauksia julki.

5.3.2. Suhteen ilmenemismuodot

Valtion ja kirkon suhde tuli julkisessa keskustelussa esille monessa eri yhteydessä. Helsingin Sanomat kiinnitti huomioita siihen, että arkkipiispa vihki poliisihallituksen ja kyseli perusteluita poliisiylijohtaja Mikko Paaterolta:

”Tämä on uusi perustettava virasto ja otettiin tällainen siihen. Ei siinä ole mitään ihmeellisempää filosofiaa taustalla.’ [...] Onko valtio ja kirkko erotettu toisistaan? ’On tietenkin, mutta poliisin näkökulmasta on tärkeää, että kirkolla ja poliisilla on hyvä yhteistyö.’³⁵⁵”

Nämä poliisiylijohtajan vastaukset kuvaavat hyvin Suomen tilannetta. Kirkon erityisasema ja suhde valtioon ovat luonteva osa elämää. Kuten aiemmin on jo tuotu esiin, kirkko vaikuttaa yhteiskuntaan laaja-alaisesti, vaikka siihen ei yleisesti kiinnitetä suurempaa huomiota. Asioiden on annettu olla niin kuin ne ennenkin ovat olleet. Vuoden 2010 aktiivinen julkinen keskustelu toi esiin kytköksiä valtion ja kirkon välillä ja sai ihmiset pohtimaan itsestään selvänä pidettyä suhdetta. Mietittiin, kertooko kirkon ympärillä käyty mediakeskustelu yhteiskunnan sakralisoitumisesta vai kirkon sekularisoitumisesta.

Valtion ja kirkon suhteen ilmenemismuodoista tuotiin esiin kirkkoon kuulumattomien mahdollisuus osallistua uskonnonpetukseen, vaikka kirkkoon kuuluvat eivät voi valita elämänkatsomustietoa uskonnonopetuksen sijaan. Esiin nousi myös seurakuntien rajojen muotoutuminen kuntarajojen mukaan, jonka taustalla vaikuttavat ainakin verotukselliset syyt. Naispuolisen piispan vihkimisen yhteydessä uutisoitiin valtiovallan edustajien osallistuvan tilaisuuteen. Kirkon jäsenyys rinnastettiin valtion jäsenyyteen ja johtajat valtion johtajiin. ”Suomessa on naispresidentti, on ollut

³⁵³ Mielipide (pääkaupunkiseudun ateistien puheenjohtaja Jouni Luukkainen) 13.1.2010.

³⁵⁴ Mielipide (dogmatiikan professori) 13.8.2010.

³⁵⁵ 9.3.2010.

naispääministeri ja runsaasti naisministereitä. Siksi tulee valita myös naispiispoja.³⁵⁶ Homoseksuaalien siunaamisesta vaadittiin kirkon kansanäänestystä. Valtion ja kirkon toiminta sekoittui myös Homoillassa, jonka jälkeen todettiin, että keskustelussa sekoittuivat homoseksuaalien asema kirkossa ja asema Suomessa. Niillä on kuitenkin vahva yhteys toisiinsa, mikä näkyy oikeuden ja arvojen tasolla:

”Joidenkin luterilaisen kirkon edustajien tai poliitikkojen medialausuntoja ja blogikirjoituksia lukiessani olen usein pohtinut omia ihmisoikeuksiani ja tasa-arvon toteutumista yhteiskunnassamme³⁵⁷.”

Keskustelussa esitettiin lisäksi huomio siitä, että uskontojen näkyminen kaupunkikuvassa ja sen herättämien tunteiden näyttäminen kertoo demokraattisesta, avoimesta yhteiskunnasta³⁵⁸. Homoillan aiheuttamassa erovyöryssäkin nähtiin uskonnon ja politiikan yhdistyminen. Pettymys sekä yhteiskunnan että kirkon tasa-arvoon näkyi protestina kirkkoa kohtaan.³⁵⁹ Esitettiin, että yhdenvertaisuusperiaate menettää merkityksensä, mikäli siihen tehdään poikkeuksia vedoten enemmistöön tai tarkoituksenmukaisuuteen³⁶⁰. Uskonnon politisoituessa sen julkinen rooli laajenee ja raja maallisen ja uskonnollisen vallan välillä heikkenee. Tämä heikentää myös valtion riippumattomuutta ja aiheuttaa järkkymistä valtion ja kirkon voimasuhteiden välillä.³⁶¹

Ennen Homoiltaa keskusteltiin näkyvästi rippisalaisuusasiasta, jossa vilisivät niin ministereiden kuin piispojenkin nimet. Vuoden 2010 valossa vaikuttaa siltä, että valtion ja kirkon toimivallan rajat eivät ole täysin selkeitä näille toimijoille itselleenkaan. Vielä sekavampana ne näyttäytyvät kansalaisille ja kirkon jäsenille. Kun tähän vielä lisätään legitimitettinäkökulma, asetelma on varsin monimutkainen. Legitimoiko valtio kirkon toimintaa, kirkko valtion toimintaa vai sekä että?

5.3.3. Valtion ja yhteiskunnan vaikutus kirkkoon – politiikan vaikutus uskuntoon

Valtion vaikutus kirkkoon näkyi selvästi rippisalaisuusasiassa, jossa valtiota, enemmän kuin kirkkoa, pidettiin avauksen tekijänä. Keskustelussa muistutettiin kirkon velvollisuudesta noudattaa valtion lakeja, vaikka se opillisissa kysymyksissään onkin itsenäinen. Koettiin myös, että kirkon julkisoikeudellisena yhteisönä on käsiteltävä myös sille hankalia asioita. Vuoden 2010 julkinen

³⁵⁶ Mielipide (Ruotsin kirkon jäsen) 6.1.2010.

³⁵⁷ Mielipide (näyttelijä–juontaja) 15.10.2010.

³⁵⁸ Ihmisten kaupunki 4/10 (kaupunkitutkimuksen dosentti ja Suomen Akatemian tutkijatohtori Annika Teppo) 7.7.2010.

³⁵⁹ Vieraskynä (väitöskirjan uskonnollisen ja maallisen suhteesta suomalaisessa yhteiskunnassa tehnyt uskontososiologi Valdemar Kallunki) 28.10.2010.

³⁶⁰ Mielipide (Eroakirkosta.fi-palvelun toinen perustaja, Vakaumusten tasa-arvo VATA ry:n puheenjohtaja Petri Karisma) 18.11.2010

³⁶¹ Kallunki 2010, 37, 39, 78.

keskustelu näyttäytyi hyökkäyksenä kirkkoa kohtaan. Tässä kuitenkin nähtiin myös toinen puolensa. Valtion lait ja tasa-arvon turvaaminen eivät ole hyökkäys omissa ongelmissaan painivaa kirkkoa kohtaan³⁶². Esseisti Jukka Relander kommentoikin kirkon vihkiöikeutta osuvasti: ”Olisi mielekkäämpää työskennellä homojen kirkollisen vihkimisen puolesta kuin ottaa kirkkohäät normiheteroilta pois.” Kuvataiteilija Hannu Väisänen kommentoi pilke silmäkulmassa valtiosuhteen asettamia rajoja kirkolle: ”Mikäli kirkko olisi kokonaan irti valtiosta, se voisi vapaasti paiskoa kaikenkokoista tulikiveä syntisten päälle.”³⁶³ Koska kirkko saa toimia varsin itsenäisesti ja määrittää opilliset kysymyksensä, syntyykin ristiriita siitä, voiko valtio ylläpitää nykyisenlaista suhdetta kirkkoon, jos kirkko ei kohtele ihmisiä yhtä yhdenvertaisesti kuin valtio. Esimerkiksi sukupuolineutraalin avioliittolain säätäminen toisi selvän ristiriidan valtion ja kirkon toiminnan välille, mikäli kirkko ei laista huolimatta suostuisi vihkimään homoseksuaaleja. Esitettiinkin, että valtion ja kirkon välisen suhteen säilyttämiseksi kirkon tulee lainsäädännössään huomioida valtion tavoitteet³⁶⁴.

Homoillan seurauksena myös poliitikkojen kesken sanailtiin toimimisesta valtion ja kirkon suhteen välillä. Kristillisdemokraattien puheenjohtaja Päivi Räsänen kritisoi pääministeri Mari Kiviniemen lausuntoa siitä, ettei uskontoa ja politiikkaa tulisi sekoittaa, koska Kiviniemi samalla lausui, ettei kirkko saa tuomita ihmisiä³⁶⁵. Räsänen kommentit Homoillassa aiheuttivat jälkepäin kritiikkiä valtionkin taholta:

*”Kirkkoasioista vastaava kulttuuri- ja urheiluministeri Stefan Wallin (r) katsoo, että kristillisdemokraattien puheenjohtaja Päivi Räsänen ei voi paeta vastuutaan meneillään olevista massaeroamisista kirkosta. Wallinin mielestä Räsänen pitäisi muistaa monivuotinen uransa lainsäätäjänä ja kristillisiä arvoja edistävän valtakunnallisen puolueen johtajana.”*³⁶⁶

Pääkirjoituksessa pidettiin paradoksaalisena, että kirkon massaeroamisen yhtenä syynä ovat kristillisdemokraattien puheenjohtajan kommentit. Vastaava päätoimittaja Mikael Pentikäinen muistuttikin kirkon johdon kautta historian vallinneesta penseästä suhtautumisesta kristillisdemokraatteihin, mikä johtuu puolueen tavasta sekoittaa maallista ja hengellistä.³⁶⁷ Maallistumisen yhtenä kriteerinä voidaan pitää uskonnollisten yhteisöjen ja puolueiden välisten liittoumien purkamista³⁶⁸. Vuoden 2010 valossa Suomi on tältä osin maallistunut. Kirkon puolelta

³⁶² Mielipide (filosofian maisteri) 17.3.2010.

³⁶³ HS-raati 22.10.2010. HS-raati koostuu Helsingin Sanomien kulttuuritoimituksen valitsemista taiteen, tieteen ja median parissa vaikuttavista henkilöistä.

³⁶⁴ Mielipide (teologian tohtori) 16.5.2010.

³⁶⁵ Mielipide (kansanedustaja, Kristillisdemokraattien puheenjohtaja Päivi Räsänen) 29.10.2010.

³⁶⁶ 18.10.2010.

³⁶⁷ Merkintöjä (HS:n vastaava päätoimittaja Mikael Pentikäinen) 19.10.2010.

³⁶⁸ Hagevi 2005 (b), 23.

tehtiin selväksi, ettei kristillisdemokraattien puheenjohtaja edustanut Homoillassa kirkkoa. Suomen poliittisella kentällä kristillisdemokraattinen puolue on pieni toimija verrattuna esimerkiksi Saksaan.

Maallistumiseen on liitettävissä instituutioiden etäisyys. Valtiolle se mahdollistaa kaikkien uskontojen kohdalla myönteisten ilmiöiden tukemisen ja silti myös kielteisiin puuttumisen.³⁶⁹ Wallinin kirkkoasioista vastaavana ministerinä Räsäselle esittämä kritiikki edustaa näkemystä, jonka mukaan valtion ei tule puuttua kirkon asioihin eikä politiikan sekoittaminen uskontoon ole toivottavaa. Pentikäisen huomio on samassa linjassa. Kirkon päälehden Kotimaan päätoimittaja Mari Teinilä kritisoi sen sijaan kirkon jättämisen pois maabrändiraportista edustavan ”kapeaa uskontoneutraalia ajattelua”, koska kyseessä on kuitenkin nelimiljoonainen yhteisö³⁷⁰. Tätä näkemystä tukee myös esitetty havainto siitä, että negatiivinen uskonnonvapaus on voimistunut viranomaistulkinnossa, mikä ei kuitenkaan ole uskonnonvapauslain hengen mukaista³⁷¹. Kirkko ei halua politiikan sekaantuvan uskontoon, mutta se haluaa silti itselleen vaikutusvaltaa yhteiskunnassa. Suomessa vallitseva ilmapiiri ei julkisesta keskustelusta ja sen aiheuttamista reaktioista päätellen ollut valmis politiikan ja uskonnon sekoittamiseen, koska se leimattiin yleisesti epätoivottavaksi ilmiöksi.

José Casanovakin on todennut, että uskonnon politisoitumista ja siihen liittyvää julkisen piiriin siirtymistä halutaan mahdollisesti välttää, ettei ihmisten omantunnonvapaus olisi uhattuna³⁷². Vuoden 2010 keskustelussa todettiin uskonnon palanneen politiikkaan jo aiemmin, ja nyt politiikka tunkeutui uskontoon ilmeten käydyssä yhteiskunnallisessa arvokeskustelussa ja poliitikkojen aktivoitumisessa seurakuntavaalien yhteydessä. Aktivoitumisen taustalla saattaa olla oivallus uskonnon merkittävyydestä arvokeskustelussa.³⁷³ Uskonnon ja politiikan erillisyydelle vastakkaisessa näkemyksessä tuotiin mielenkiintoisesti esiin Ruotsissa vallitseva piispojen poliittinen nimittäminen, mikä pitää kirkon mukana ”nopeastikin muuttuvan yhteiskunnan arkitodellisuudessa”³⁷⁴. Esiin tuotiin myös puoluepolitiikka sekä seurakunta- että kirkolliskokousedustajien vaalissa.

Toimivaltarajojen erottaminen käy kuitenkin kansalaisille ja kirkon jäsenille entistä hankalammaksi, kun keskustelussa sekoittuvat valtion, puolueiden ja kirkon kannat. Täten ihmisten tulisi pystyä

³⁶⁹ Vieraskynä (uskonnollisen yhteisön ja yhteiskunnan vuorovaikutuksesta ja integraatiosta väitellyt Valdemar Kallunki) 22.5.2010.

³⁷⁰ Nimiä tänään 12.12.2010.

³⁷¹ 6.12.2010.

³⁷² Casanova 1994, 55.

³⁷³ Vieraskynä (väitöskirjan uskonnollisen ja maallisen suhteesta suomalaisessa yhteiskunnassa tehnyt uskontososiologi Valdemar Kallunki) 28.10.2010.

³⁷⁴ Mielipide (toimittaja) 12.2.2010.

erottamaan valtion sitovat normit sekä puolueiden politikoinnista että kirkon arvoista, joihin ei ole pakko taipua. Sitovien normien erottaminen toimijoiden moninaisista näkemyksistä ei ole vaivatonta valtion legitimoivassa kirkon toimintaa. Instituution valta-aseman säilyttämiseen tarvitaan Manuel Castellsin mukaan legitimoivaa identiteettiä, jonka omaksuttuaan ihmiset hyväksyvät olemisensa hallittavina³⁷⁵. Kirkon jäsenyys viestii samalla myös sitä, että ihminen hyväksyy valtion ja kirkon välisen suhteen³⁷⁶. Kansankirkko sitookin yhteen identiteettiin sekä maallisen että uskonnollisen³⁷⁷. Kirkon selviytymisstrategiana on aikojen saatossa ollut kansankirkkoidentiteetin sopeuttaminen vallitseviin olosuhteisiin sen sijaan, että se olisi pyrkinyt ennakoimaan valtiosuhteessaan tapahtuvaa kehitystä³⁷⁸. Kirkko legitimoii kuitenkin myös valtion toimintaa.

5.3.4. Kirkon vaikutus valtioon ja yhteiskuntaan – uskonnon vaikutus politiikkaan

Uskonnon tehtävänä voidaan pitää myös maallisen vallan legitimointia, jolloin uskonto on ”perustavanlaatuinen arvosuuntautuminen, joka sitoo yhteen kansan yhteiseen toimintaan julkisen piirissä”³⁷⁹. Julkisessa keskustelussa kirkkoon yhdistettiin monia hyvinvointivaltiota tukevia ja avustavia tehtäviä, joista mainittiin diakoniatyö sekä yksinasuvien ja eri perhemuotojen tukeminen. Mahdollisena työskarkana pidettiin myös maahanmuuttajien kotouttamista. Kirkon yhteiskunnallinen työ nähtiin perusteena kirkollisveron maksamiselle. Taloudellisessa taantumassa kirkon merkitys yhteiskunnan hyvinvoinnin tarjoajana korostuu sekä ruoka-avun että henkisen tuen antajana. Tällaisessa tilanteessa kirkon ja valtion väliset valtasuhteet uudelleen muodostuvat kirkon roolin vahvistuessa julkisen piirissä³⁸⁰. Helsingin piispa Irja Askola linjasi:

*”Kirkon työntekijöillä on paljon tietämystä ihmiselämän katvealueista. Kirkon pitäisi entistä paremmin kyetä jakamaan tätä tietoa keskusteluissa valtion ja kansalaisjärjestöjen kesken.”*³⁸¹

Kirkko asemoituu siis sekä hengelliseen että maalliseen kenttään. Äänestysikärajan laskemisessa kirkko on edelläkävijä suhteessa valtioon, ja pääministeri totesikin valtion tarkkailevan seurakuntavaaleja huolellisesti³⁸².

³⁷⁵ Dahlgren 2008, 144.

³⁷⁶ Kauppinen 1997, 97.

³⁷⁷ Kallunki 2010, 107.

³⁷⁸ Sorsa 2010, 207.

³⁷⁹ Gustafsson Sundbackin 2000, 41 mukaan.

³⁸⁰ Kallunki 2010, 78.

³⁸¹ 12.9.2010.

³⁸² 14.9.2010.

Kirkon vallankäytössäkin havaittiin erinäisiä muotoja. Koska uskonto on kietoutunut niin vahvasti yhteiskuntaan, tämän tiedostamiseksi uskonnonopetusta pidettiin yleissivistävänä. Uskonnon harjoittaminen julkisissa kouluissa ja päiväkodeissa kirvoitti kommentoimaan:

”Yhteinen rukoilu ei ole osa kulttuuriperintöä, kuten vaikkapa Suvivirren laulaminen kevään kunniaksi. Se on uskonnollista vallankäyttöä, jossa voimakkaampi päättää muiden puolesta, mitä ja miten palvotaan.”³⁸³”

Vaikka kirkko ei koulujen opetuksesta päätekään, voidaan sen kiinteän valtiosuhteen katsoa vaikuttavan evankelis-luterilaisuuden vahvaan asemaan uskonnonopetuksessa. Suomalaisen enemmistön kuulumisen kirkkoon herättikin väittelyä siitä, onko enemmistö peruste evankelis-luterilaiselle tai uskonnonopetukselle ylipäätään.

”Näillä [kristillisillä] kansalaisilla on lapsia kouluissa, ja heidän lapsilleen tulee tietyksi antaa mahdollisuus olla kristittyjä myös yhteiskunnan, eli pääasiassa heidän vanhempiansa, kustantamissa koululaitoksissa³⁸⁴.”

Tähän mielipiteeseen kietoutuu useampia ulottuvuuksia uskonnosta, kirkosta ja valtiosta. Ihminen ei voi maallisessa instituutiossa toimiessaankaan irtisanoutua omasta uskonnollisesta identiteetistään, sillä se osa hänen arvomaailmaansa ja persoonaansa. Samalla kirjoittaja kuitenkin muuttaa uskonnon rahalla hankittavaksi hyödykkeeksi – ihmisellä on oikeus uskonnollisuuteen maallisissa instituutioissakin, koska hän (hänen vanhempansa) siitä kirkolle maksaa.

Kirkon johtajien yhteiskunnalliset kannanotot julkisessa keskustelussa kertovat kirkon vaikutusvallasta. Kirkko otti kantaa lähinnä arvojen tasolla tai konkreettisemmin valtiosuhteeseensa liittyvissä asioissa. Kirkko ei juuri suoranaisesti arvostellut valtion toimintaa. Eroaallon perusteella ”kirkko herättää näkemyksineen yhä tunteita ja voisi yhä olla maassamme paljon vartijana, jos kykenisi”³⁸⁵.

5.4. Sakralisaatio arvovaikuttamisena

5.4.1. Kansan ja kirkon jakautuminen

”Vaikka moderni linja vahvistuu kaiken aikaa, ei ole realistista ajatella, että kirkko voisi nykyoloissa muuttaa avioliittokäsitystään ilman vakavia seurauksia. Kirkon repeämisellä olisi myös huomattavia heijastusvaikutuksia koko yhteiskuntaan.”³⁸⁶”

Espoon piispa Mikko Heikka kuvaa hyvin yhteiskunnan ja kirkon välistä kuilua sekä toisaalta kuilua yhteiskunnan ja kirkon sisällä. Eriytymistä voidaankin havaita myös tehtävälueiden

³⁸³ Välihuomio (HS:n ulkomaantoimittaja Ville Similä) 19.3.2010.

³⁸⁴ Mielipide (pastori) 15.1.2010.

³⁸⁵ Mielipide (toimittaja) 20.10.2010.

³⁸⁶ Vieraskynä (Espoon piispa Mikko Heikka) 21.8.2010.

sisällä³⁸⁷. Sakralisaatiossa uskonnon julkinen rooli ja julkisen piirissä vaikuttaminen lisääntyvät, mihin liittyy politisoitumisen ohella maallisen ja uskonnollisen välisen rajan hämärtymistä. Rationalisaatio ja yhteiskunnallistuminen liittyvät sekularisaatioon, joka yhdenmukaistaa kulttuuria. Sakralisaatio liittyy puolestaan hengellisyyteen ja selittää sitä, miksi kehitys ei ole johtanut yhdenmukaiseen lopputulokseen, kuten sekularisaatioteoria olettaa käyvän.³⁸⁸ ”Jälleen kerran ei vain kirkko vaan kansa jakautuu kahtia³⁸⁹.” Näin kommentoitiin Homoillan jälkeen aktivoitunutta keskustelusta. Sakralisaatio vaikuttaakin kuvaavan Suomen tilannetta hyvin. Erityisesti vuoden 2010 arvokeskustelu osoittaa, että uskonnon merkitys ei ole vähentynyt eikä modernisaatio näy yhdenmukaisena rationaalisena ajattelutapana. Päinvastoin arvomaailma on monimuotoinen. Ateismia tutkinut Teemu Taira kokee vapaa-ajattelijoiden aktivoitumisen ja politisoitumisen kertovan uskonnon julkisuuden lisääntymisestä, ja kyseessä onkin laajempi yhteiskunnallinen muutos³⁹⁰.

Arvokeskustelun vastapuoliksi muodostuivat konservatiiviset ja liberaalit näkemykset. Konservatiivisissa näkemyksissä tuotiin esiin Raamattu tarkkaan noudatettavana elämänohjeena. Myös kirkon oppi ja instituutio haluttiin säilyttää muuttumattomana. Konservatiivisuuteen liittyi siis yleisesti pyrkimys asiantilojen säilyttämiseen. Liberaaleissa näkemyksissä korostettiin perus- ja ihmisoikeuksia sekä halua muuttaa valtion ja kirkon suhdetta tai kirkon sisäistä toimintaa. Huomattavaa onkin, että yleisesti konservatiivisia näkemyksiä esittivät kirkon jäsenet, liberaaleja sen sijaan kaikki.

Konservatiivien ja liberaalien vastakkainasettelu alkoi arkkikiispanvaalista. Miikka Ruokasen kannattajia pidettiin tulkinnaltaan konservatiivisina, nykyaikaisesta lainsäädännöstä huolimatta. Kari Mäkisen valinta oli kirkon enemmistönä olevan liberaalipuolen voitto ja muutoshalukkuuden osoitus. Tulos 593–582³⁹¹ oli kuitenkin tiukka, mikä ei vaalin epädemokraattisuuden vuoksi suinkaan kerro kirkon jäsenistön jakautuvan näin tasaisesti. Pikemminkin tulos kertoo papiston tai Turun arkkikiispanvaalin seurakuntien luottamushenkilöiden konservatiivisuudesta.

Manuel Castells mainitsee yhtenä kollektiivisen identiteetin muodoista vastarintaidentiteetin. Sellainen muodostuu, kun koetaan väheksyntää, leimaamista ja yhteiskunnan ulkopuolisuutta. Projekti-identiteetti sen sijaan syntyy, kun jokin ryhmä muodostaa itselleen uutta identiteettiä ja asemoituu uudella tavalla yhteiskunnassa. Näiden identiteettien vaikutus saattaa olla samanaikaista,

³⁸⁷ Lambert 2000, 111.

³⁸⁸ Kallunki 2010, 37, 39, 90.

³⁸⁹ Mielipide 16.10.2010.

³⁹⁰ 28.6.2010.

³⁹¹ ”Arkkikiispan vaalin tulos vahvistettu” 2011.

tai esimerkiksi projekti-identiteetti johtaa vastarintaidentiteetin kautta legitimoivaksi identiteetiksi.³⁹²

Konservatiivit ja heidän näkemyksensä ovat tulleet leimatuiksi poikkeaviksi suhteessa liberaaliutta huokuneeseen julkiseen keskusteluun, jossa tuotiin radikaalistikin esiin vähemmistöjen oikeuksien polkeminen. Kirkkoa kritisoitiin konservatiivien miellyttämisestä. Jos kirkon konservatiivisuus lisääntyy, kirkollis- ja yhteisöverotuloista nauttiminen nykyisenkaltaisessa valtiosuhteessa tuotiin esiin mahdottomana.

”Uskontoon myönteisesti suhtautuvassa yhteiskunnassa uskonnolliset ja maallistuneet ihmiset ovat aidosti tasavertaisia keskustelukumppaneita. Nyt käydyn homokeskustelun valossa ajatus tasavertaisuudesta tuntuu monessa merkityksessä kaukaiselta.”³⁹³

Tässä ilmaistaan hyvin julkisessa keskustelussa esiin tullut konservatiivisten uskonnollisten ihmisten leimaaminen, ja toisaalta homoseksuaalien leimaaminen konservatiivien toimesta. Pidettiin mahdollisena, että julkinen keskustelu kasvattaa osapuolien välistä kuilua. Homoseksuaalien tasavertaisen kohtelun puolesta julkisessa keskustelussa nousut rintama muodostaa vuoden 2010 osalta vahvimman vastarintaidentiteetin. Vihreiden puheenjohtaja, työministeri Anni Sinnemäki linjasi Homoillan jälkeen:

”Tuntuu erityisen epäsopivalta, että sellaiset ihmiset, jotka käyttävät poliittista valtaa ja jotka saavat poliittisille mielipiteilleen ja asenteilleen asemansa takia paljon huomiota, käyttävät tuota asemaansa leimaamiseen tai jopa toisten ihmisarvon kyseenalaistamiseen.”³⁹⁴

Tämän kritiikin voidaan katsoa kohdistuvan yhtäläillä valtion ja kirkon johtajiin. Homoseksuaalit muodostavat selvästi myös projekti-identiteetin. He ovat asemoituneet uudelleen yhteiskunnassa tuomalla näkyvämmiin esiin normina pidetystä heteroseksuaalisuudesta poikkeamisen. Rintamaan kuuluu lisäksi myötätuntoa osoittavia heteroseksuaaleja. Asemoitumista tapahtui myös kirkkoinstituution sisällä. Jotkut katsoivat Homoillan jälkeen mahdottomaksi jäädä kirkon jäseneksi, toiset kokivat kirkon olevan avoinna kaikille. Kirkon liberaalin linjan keulakuviksi nousivat arkkipiispa Mäkinen ja Helsingin piispa Askola, joka toi avoimesti esiin vähemmistöjen oikeuksien puolesta kamppailun. Erilaisten näkemysten esiintuomisen katsottiin lisäävän luottamusta kansankirkkoon. Piispaksi vihkimisen päivänä Askola linjasi:

”Se huolestuttaa ja pelottaa, että yhteiskunnassamme esiintyy entistä enemmän vihamielisyyttä erilaisuutta kohtaan. Eri mieltä saa olla, mutta meidän on löydettävä tapa, jolla voimme olla puheväleissä myös niiden kanssa, jotka eivät ole samaa mieltä kanssamme.”³⁹⁵

³⁹² Dahlgren 2008, 144.

³⁹³ Vieraskynä (väitöskirjan uskonnollisen ja maallisen suhteesta suomalaisessa yhteiskunnassa tehnyt uskontososiologi Valdemar Kallunki) 28.10.2010.

³⁹⁴ 24.10.2010 (b).

³⁹⁵ 12.9.2010.

5.4.2. Kirkko arvovaikuttajana

Sakralisaatio näyttäytyy sekularisaation vastaisena kehityssuuntana eli modernisaatio ei ole näkynyt lineaarisena uskonnon heikkenemisenä³⁹⁶. Sunnuntaitoimituksen toimittaja Kristiina Markkanen analysoi suomalaistoimittajien havaintojen yhtyvän brittilehti Guardianin päätoimittajan Alan Rusbridgerin huomioon: ”20 vuotta sitten näytti siltä, että uskonto katoaa lopullisesti mediasta, kun uskonto menettää merkityksensä yhteiskunnassa ja ihmisten elämässä. On käynyt täysin päinvastoin.”³⁹⁷

Puolueiden on kiperimmissä moraalikysymyksissä vaikea vakuuttaa kansalaisia. Moniarvoistuva yhteiskunta edellyttää puolueilta kuitenkin arvostiritojen ratkaisemista. Yhteiskunnalliseen keskusteluun kaivataankin poliittisen sääntelyn ohelle moraalista pohdintaa. Kirkolla on tässä mahdollisuutensa. Konfliktiherkkyden vuoksi arvopohdintaa kuitenkin arastetaan.³⁹⁸ Julkisessa keskustelussa nostettiin kuitenkin esiin politiikkaankin liittyvä arvojohtajuuden kaipuu, joka yhdistettiin niin arkkipiispaan kuin piispoihin. ”Sekä odotukset että pelot perustuvat ajatukseen, että arkkipiispa olisi kuin kirkollinen Kekkonen tai luterilainen paavi. Näin ei kuitenkaan ole.”³⁹⁹

Kirkkolaissa määritellään kirkon virallisia kannanottoja antavat tahot, mikä ei välttämättä yhdisty kirkon äänenä pidettäviin tahoihin⁴⁰⁰. Kirkon rooli arvoasiantuntijana on ongelmallinen kiinnitettäessä huomiota siihen, mitkä toimijat saavat ottaa tämän roolin. Katsotaanko soveliaaksi mielipiteen esittäjäksi arkkipiispa tai piispat valtiossa, vai voiko pappi jakaa arvoasiantuntemusta kunnallispolitiikassa? Myös kirkon omat epäkohdat heikentävät arvoasiantuntijaksi julistautumisen legitimitettiin. ”Ikävien asioiden käsittelyn lykkääminen ei ole kuitenkaan omiaan parantamaan kirkon uskottavuutta arvoyhteisönä⁴⁰¹.”

Kirkko onkin ottanut kantaa lähinnä oman toimialansa asioihin tai kiperiin arvokysymyksiin. Kirkon kannanottojen aiheiksi ovat jo pidemmällä aikavälillä muodostuneet perhe ja seksuaalisuus, joihin puuttuminen on siten edelleen perusteltua. Niissä voidaan nojata myös moraaliasiantuntijuuteen.⁴⁰² Pappien keskuudessa politiikkaa ja taloutta on pidetty kirkolle hatarana alueena. Poliitiikan kohdalla kirkon on koettu pyydettyä antavan lausuntoja. Puoluepolitiikasta

³⁹⁶ Kallunki 2010, 38.

³⁹⁷ Sanojen takana, (sunnuntaitoimituksen toimittaja Kristiina Markkanen) 14.3.2010.

³⁹⁸ Kanckos 2008, 127, 137.

³⁹⁹ Muut lehdet (Kaleva) 13.3.2010.

⁴⁰⁰ Hytönen 2003, 49.

⁴⁰¹ Vieraskynä (ajatushautomo Magman viestintävastaava ja Kotimaa-lehden entinen päätoimittaja Olav S. Melin) 13.5.2010.

⁴⁰² Kanckos 2008, 137–139.

pidättäytymisen katsottiin juontuvan historiallisista traumoista. Sen sijaan kirkon roolina arvokeskustelussa on tuotu esiin heikompien puolustaminen ja sosiaalinen vastuu. Arvokeskustelu onkin koettu kirkon tilaisuutena vaikuttaa.⁴⁰³

Julkisessa keskustelussa nousi esiin taloudellisten arvojen vahvuus, jonka vastavoimana kirkon esiintuomia arvoja pidettiin. Piispa Askolan mukaan kirkkoa tarvitaan yhteiskunnassa armon opettajana ja ihmisyyden puolustajana⁴⁰⁴. Kirkon yhteiskunnallisen ja valtiollisen vaikuttamisen soveliasta määrää ja laatua on vaikea määritellä. Hyväksyttävän ja liiallisen vaikuttamisen raja onkin vuoden 2010 arvokeskustelun valossa tällä hetkellä hiuksenhieno. Koska sekä valtion, puolueiden että kirkon toiminta perustuu arvoihin, näiden tahojen yhteistyö käsittää väistämättä politiikkaa.

”Moniarvoinen ja katsomuksellisesti tasa-arvoinen yhteiskunta on sellainen, jossa aiempaa useampi uskonnollinen ja katsomuksellinen yhteisö voi saada julkisia oikeuksia. [...] Uskonnotomaan yhteiskuntaan uskova maallisuusideologia on tullut tiensä päähän.”⁴⁰⁵

Tämä näkemys antaa hyvin suuntaa sille, millaiseksi valtion ja kirkon suhdetta olisi mahdollista kehittää. Kirkon erityisasema on tuotu laajalti esiin tasa-arvoisuutta korostavassa julkisessa keskustelussa. Valtion asema kirkon erityisaseman sallijana onkin käynyt ahtaaksi. Saadaanko kirkon erityisasemalle enää kansan legitimeettiä vetoamalla yhteisiin kulttuurisiin ja yhteiskunnallisiin juuriin, enemmistöön tai arvoasiantuntemukseen?

Yhtenä ratkaisuna saattaisi olla edellä esitetty julkisten oikeuksien lisääminen muillekin yhteisöille. Tällöin kirkon julkisoikeudellisesta asemasta ei tarvitsisi luopua, vaan uskonnollisten markkinoiden teorian termein avattaisiin markkinat kilpailulle. Tähän liittyen nykyisen kirkollisverotusmallin sijaan kaikki kansalaiset maksaisivat kyseistä veroa haluamalleen uskonnolliselle tai katsomukselliselle yhteisölle tai yhteiskunnalliseen avustuskohteeseen⁴⁰⁶, kuten julkisessa keskustelussakin on väläytelty. Tällöin olisi uskonnollisesta ja katsomuksellisesta yhteisöstä itsestään kiinni, kuinka vahvaksi sen asema suomalaisessa yhteiskunnassa muodostuu. Valtio takaisi kaikille samat mahdollisuudet.

⁴⁰³ Äijälä 2010, 23, 28–29. Kirjoittaja on pro gradu -tutkielmassaan haastatellut pappeja heidän käsityksistään kirkon yhteiskunnallisesta roolista.

⁴⁰⁴ 4.6.2010.

⁴⁰⁵ Mielipide (dogmatiikan dosentti) 15.12.2010.

⁴⁰⁶ Tämänäyttöinen vapaavalintaisuuteen perustuva järjestelmä on Italiassa vaihtoehtoinaan uskonnollisia yhteisöjä sekä valtion sosiaaliturvaohjelma. Ihmisten kaupunki 4/10 (kaupunkitutkimuksen dosentti ja Suomen Akatemian tutkijatohtori Annika Teppo) 7.7.2010.

6. JOHTOPÄÄTÖKSET

6.1. Maallistumiskeskusteluun juuttuminen

Valtion ja kirkon suhdetta pohdittiin julkisessa keskustelussa koko vuoden 2010 ajan. Aiheiksi muodostuivat alkuvuonna kirkon henkilövalinnat: Kari Mäkisen valinta arkkipiispaksi ja ensimmäisen naispuolisen piispan, Irja Askolan valinta Helsingin piispaksi. Uskonnon roolia julkisissa kouluissa ja päiväkodeissa sekä sukupuolineutraalia avioliittolakia ja kirkon vihkioikeutta käsiteltiin läpi vuoden. Rippisalaisuuskeskustelu alkoi pedofiliatapausten paljastuttua toukokuussa jatkuen koko vuoden. Homoseksuaalien oikeuksia pohdittiin jo alkuvuonna, mutta suuri arvokeskustelu syntyi vasta Ajankohtaisen kakkosen 12.10.2010 esittämän Homoillan myötä. Näiden teemojen sisällä käydystä keskustelusta nousivat analyysissa alaluokkina esitetyt kymmenen tekijää, joihin valtion ja kirkon suhde Suomessa vuoden 2010 julkisen keskustelun valossa perustuu. Nämä tekijät yhdistettiin viidennessä luvussa teoriaan, minkä perusteella saatiin vastauksia tutkimuskysymykseen valtion ja kirkon instituutiotason suhteesta vuoden 2010 julkisen keskustelun valossa. Tässä johtopäätösluvussa nostetaan vielä esiin merkittävimmät tutkimustulokset ja asemoidaan julkisen keskustelun kautta valtion ja kirkon suhteesta muodostunut käsitys teoriaan. Täten pohditaan sekä vuoden 2010 valtion ja kirkon instituutiotason suhdetta että siinä tapahtuvia mahdollisia muutoksia.

Sekularisaatiota eli uskonnon yhteiskunnallisen aseman heikkenemistä voidaan havaita yhteiskunnan makro-, meso- ja mikrotasolla. Tutkimukseni keskittyessä valtion ja kirkon instituutiotason suhteeseen näistä tasoista kiinnostuksen kohteena on maallistuminen, joka tarkoittaa makrotason institutionaalista eriytymistä eli valtio- ja kirkkoinstituution erottamista toisistaan.⁴⁰⁷ Valtion ja kirkon suhteeseen vaikuttavista tekijöistä ensimmäinen on valtion ja kirkon erillisyyden eriytyminen ei ole toteutunut Suomessa kokonaan, koska kirkolla on edelleen roolinsa yhteiskunnallisten tehtävien hoitajana⁴⁰⁸. Julkisen keskustelun ilmapiiri oli kuitenkin vuonna 2010 eriyttämistä kannattava. Funktionalistisen sekularisaatioteorian mukaan uskonnon rooli muuttuu marginaaliseksi yksityiseksi toimijaksi⁴⁰⁹. Suomessa näin ei ole käynyt, koska kirkko toimii edelleen julkisen piirissä julkisoikeudellisen asemansa turvin. Tämän aseman heikkeneminen eriyttäisi instituutiotasolla valtiota ja kirkkoa toisistaan. Arvojen tasolla valtiota ja kirkkoa ei pystytä eriyttämään kirkon kietoutuessa vahvasti suomalaiseen yhteiskuntaan ja kulttuuriin.

⁴⁰⁷ Ks. esim. Dobbelaere 2000; Stark - Finke 2000; Stark - Iannaccone 1994; Swatos Jr. - Christiano 2000, Woodhead - Heelas 2000.

⁴⁰⁸ Kallunki 2010, 66.

⁴⁰⁹ Casanova 1994, 19.

Toiseksi esiin nostettiin kirkon oikeus ja tahto päättää itse toiminnastaan, mikä voidaan nähdä myös valtion ja kirkon eriytymispyrkimyksenä. Kirkon erityisasema suhteessa valtioon näyttäytyikin valtiokirkollisena piirteenä. Kolmanneksi kirkko koettiin yhteiskunnallisesta kehityksestä jälkeenjääneenä, minkä vuoksi eriytymistä pidettiin perusteltuna ja sitä vaadittiin perusoikeuksien toteutumisen nimissä. Ministereiden puolustettua kirkon oikeutta päättää itse toiminnastaan kyseessä saattoikin olla halu sanoutua irti julkisessa keskustelussa yhteiskunnallisesta kehityksestä jälkeenjääneeksi leimatusta kirkosta. Tällainen irtiotto suuntaa julkisen keskustelun kritiikin kirkkoon ja suojelee valtion toiminnan legitimitettä, koska huomio kiinnittyy pois valtion ja kirkon suhteen epäkohdista. Neljänneksi kirkon aseman muuttamista perusteltiin lähinnä negatiivisen uskonnonvapauden hengessä ja tasa-arvoon vetoamalla.

Uskonto on selvästi palannut politiikkaan ja politiikka uskontoon, vaikka julkisen keskustelun valossa Suomi on vielä pitkälti kiinni valtio- ja kirkkoinstituution eriytymisprosessissa, jossa eriytyminen on kuitenkin jäänyt hataraksi.⁴¹⁰ Keskustelun painottuminen eriytymiseen tai sen puutteellisuuteen kertoo sekä valtion ja kirkon suhteen juuttumisesta tähän problematiikkaan että tarpeesta saada asiaan muutos. Valtion ja kirkon suhteeseen vaikuttavista tekijöistä viidentenä yhteiset juuret sekä uskonnon arvomaailman vahva kietoutuminen yhteiskunnan rakenteisiin selittävät eriytymisprosessin hidasta etenemistä. Lainsäädännön perustan yhtäläisyydet kristillisiin arvoihin, kansan enemmistön kuuluminen kirkkoon ja uskonnon kietoutuminen suomalaiseen kulttuuriin hämärtävätkin valtion ja kirkon välisiä toimivaltarajoja ja hankaloittavat eriytymistä. Kuudentena tekijänä ovatkin suhteen ilmenemismuodot ja niiden vaikutukset yhteiskuntaan. Valtion ja kirkon suhteen heikentämiseen liittyy niin vahva kytkentä kansalaisten ja yhteiskunnan arvopohjaan, että suhteen täydellinen purkaminen on mahdotonta. Se edellyttäisi kytkösten katkaisemista organisaation, hallinnon ja talouden sekä tämän lisäksi vielä ideologian tasolla⁴¹¹. Muodolliset, välineelliset siteet on mahdollista katkaista purkamalla kirkon julkisoikeudellinen asema. Arvosidonnaisuuksia ei voi päättämällä poistaa.

Valtio- ja kirkkoinstituution suhteen taustalla voivat olla hyödyn tavoittelu ja tarkoituksenmukaisuus. Mahdollisuutena on myös dialektinen suhde, jossa korostetaan palvelu- ja vuorovaikutusnäkökulmaa. Molemmat hoitavat omat tehtävänsä tunkeutumatta toisen alueelle. Nämä kaksi vaihtoehtoa ovat osa historiallisessa tarkastelussa havaituista suhteen tyypeistä.⁴¹² Julkisessa keskustelussa suhteen perusteiksi nousivat molemminpuolinen legitimointi sekä seitsemäntenä ja kahdeksantena valtion ja kirkon suhteen tekijänä näiden toimijoiden vaikutus

⁴¹⁰ Ks. näistä myös Kallunki 2010 ja Kallungin kirjoitukset Helsingin Sanomissa.

⁴¹¹ Kauppinen 1997, 68.

⁴¹² Mt., 2.

toisiinsa. Nämä kaikki selittävät suhteen tarkoituksenmukaisuutta ja hankaloittavat eriytymistä. Konkreettisen hyödyn näkökulmasta valtio helpottaa kirkon toimintaa verotusoikeudella ja osuudella yhteisöverotuloista. Perustuslaissa taattu asema ja oma kirkkolaki pitävät lisäksi kirkon aseman vahvana. Vastineeksi taloudellisesta avustuksesta kirkko huolehtii hautaustoimesta ja osallistuu hyvinvointivaltioitehtäviin tarjoamalla sekä materiaalista avustusta, esimerkiksi leipäjonoissa, että henkistä tukea kansalaisille. Palveluksia tehdään vastavuoroisesti, jolloin molemmat hyötyvät suhteesta. Silti toisen tehtäväalueelle tunkeutumista vältetään eriytymistä korostavassa ilmapiirissä.

Intian maallistumista tutkineen Rajeev Bhargavan esittämää kymmentä maallisen valtion piirrettä on mielenkiintoista tarkastella julkisen keskustelun valossa. Niistä kuuden – a, c, e, g, i, j – voidaan katsoa kokonaan täyttyvän Suomessa. Näiden perusteella Suomi on instituutiotasolla maallistunut. Neljä piirrettä eivät sen sijaan kokonaisuudessaan täyty.

Taulukko 5. Maallisen valtion piirteet

(a)	Ei teokratia
(b)	Periaate olla vakiinnuttamatta uskontoa
(c)	Yhteisöjen välinen rauha
(d)	Suvaitsevaisuus
(e)	Uskonnonvapaus koskien mitä tahansa uskonnollista ryhmää
(f)	Uskonnonvapaus tunnustettu kaikkien uskonnollisten ryhmien jäsenille suosimatta ketään
(g)	Vapaus omaksua muu kuin syntymän yhteydessä saatu uskonto tai vapaus hylätä kaikki uskonnot
(h)	Ei uskontoon perustuvaa syrjintää valtion taholta valtion myöntämiin oikeuksiin liittyen
(i)	Ei uskontoon perustuvaa syrjintää koulutukseen pääsemiseen liittyen
(j)	Aktiivisen kansalaisuuden tasavertaisuus: ei uskontoon perustuvaa syrjintää koskien oikeutta äänestää, osallistua julkiseen keskusteluun tai toimia julkisessa virassa

Lähde: Bhargava 2009, 91.

Ensinnäkään ”periaate olla vakiinnuttamatta uskontoa”, ”uskonnonvapaus tunnustettu kaikkien uskonnollisten ryhmien jäsenille suosimatta ketään” ja ”ei uskontoon perustuvaa syrjintää valtion taholta valtion myöntämiin oikeuksiin liittyen” eivät toteudu. Kahdella kirkolla on julkisoikeudellinen asemansa, mikä kertoo näiden uskontojen vakiinnuttamispyrkimyksistä. Julkisoikeudellisuuteen liittyvä verotusoikeus on valtion myöntämä etu, joka syrjii muita uskonnollisia ja katsomuksellisia yhteisöjä. Uskonnonopetuksessa ryhmäkorajojen vuoksi mahdollisuus oman uskonnon opetukseen ei ole taattu, ja rajojen nostaminen lisäisi epätasa-arvoa.

Kirkkoon kuuluvat eivät myöskään voi valita uskonnon sijaan elämäkatsomustietoa peruskoulussa eivätkä lukiossa, lukuun ottamatta aikuislukiota, koska lainsäädäntö estää tämän⁴¹³. Jos kuuluu kirkkoon, on julkisessa koulussa opiskeltava uskontoa. Tällainen valtion linja on valtiokirkollisuutta.

Jos sukupuolineutraali avioliittolaki säädetään, valtion ja kirkon vallitseva suhde käy siltä osin kestävämmäksi. Tällöin valtio myöntää oikeuden saman sukupuolen väliseen avioliittoon. Koska avioliiton solmimisessa ovat mukana joko valtion tai kirkon virkamiehet, kirkon olisi ryhdyttävä vihkimään myös samaa sukupuolta olevia pareja tai luovuttava vihkioikeudesta. Valtion tulee tällaisessa tilanteessa huolehtia tarvittavista toimenpiteistä, jotta kansalaisilla on keskenään samat oikeudet. Muunlainen toiminta aiheuttaisi ristiriitaisuuden suhteessa oikeusjärjestelmään ja Bhargavan listan silmälläpitäen olisi askel valtiokirkollisempaa yhteiskuntaa kohti.

Jäljellä on vielä listan neljäs kohta, suvaitsevaisuus. Täydellistä suvaitsevaisuutta ei käytännössä voida koskaan saavuttaa, mutta periaatteellisella tasollakin on vielä työsarkaa. Oikeusjärjestelmä asettaa valtion puolelta rajat suvaittavalle toiminnalle, jonka toteutuminen käytännössä tulee sanktioilla tai niiden uhalla taata. Valtioon kiinteästi sidotun kirkkoinstituution suvaitsevaisuutta kohtaan esitettiin julkisessa keskustelussa vahvaa kritiikkiä. Tällaisten valtion ja kirkon toimintaperiaatteiden ristiriitaisuuksien ratkaiseminen on edellytys toimivalle suhteelle.

Suomi ei olekaan instituutiotasolla kokonaan eriytynyt eli maallistunut, koska valtiokirkollisia piirteitä on Bhargavan listan ja julkisen keskustelun valossa edelleen paljon. Hataran eriytymisen syynä saattaa olla tarve valtio- ja kirkkoinstituution molemminpuoliselle legitimoinnille. Vahva suhde on kuitenkin arvokeskustelun myötä muuttumassa. Yhteiskunnan arvoympäristön muuttuminen ja kehityssuunta ovat valtion ja kirkon suhteessa ratkaisevia tekijöitä. Eriytymiskeskusteluun juuttumisen sijaan arvokeskustelu ja uskonnon julkisen roolin vahvistuminen voivat toimia ratkaisuna valtion ja kirkon suhteelle esitettyihin muutospaineisiin.

6.2. Sakralisaatio suhteen kehittäjänä

Sakralisaatiolla tarkoitetaan uskonnon julkisuutta ja julkisen piirissä vaikuttamista. Kirkon erityisasema suhteessa valtioon edustaa historiallista ja voimakkaampaa sakralisaatiota. Uskonnon uudenlainen julkinen vaikuttaminen ei olekaan sakralisaation muotona yhtä voimakas. Siinä

⁴¹³ Elämäkatsomustietosivusto 2011.

uskonnon julkisuudella on kuitenkin vaikutusta yhteiskunnan organisoitumiseen.⁴¹⁴ Sakralisaatio on vastaus siihen, miksi Suomi ei ole makrotasolla sekularisoitunut eli miksi valtio- ja kirkkoinstituutio eivät ole klassisen sekularisaatioteorian mukaisesti kokonaan eriytyneet yhteiskunnallisen kehityksen myötä⁴¹⁵. Loppuvuonna 2010 käytiin lisääntyvässä määrin arvokeskustelua. Medialla olikin uskonnon julkisen roolin kasvussa ja arvokeskustelun viriämisessä merkittävä osansa. Se muodostui loppuvuotta kohti lisääntyvän sakralisaation välineeksi. Arvokeskustelun ainekset kuitenkin kumpuavat yhteiskunnasta.

Sakralisaation vuoksi uskonto ei ole sekularisaation olettamalla tavalla heikentynyt yhteiskunnan kehittymisen myötä siten, että tuloksena olisi sekularisoitunut yhteiskunta. Uskonnon julkinen rooli ja vaikuttaminen julkisen piirissä voivat lisäksi hämärtää maallisen ja uskonnollisen välistä rajaa niin, että maallinen saa uskonnollisia piirteitä ja uskonnollinen maallisia.⁴¹⁶ Rajojen hämärtyminen näkyi valtio- ja kirkkoinstituution toimivaltasuhteiden sekavuutena julkisessa keskustelussa, erityisesti rippisalaisuusasiassa. Julkisessa keskustelussa verrattiin ja rinnastettiin myös valtio- ja kirkkoinstituutioiden toimintaa ja toimielimiä. Sen sijaan kirkon julkisen roolin kasvamisen myötä kansan ja kirkon piirissä jakauduttiin liberaaliin ja konservatiiviseen leiriin, mikä muodostui valtion ja kirkon suhteeseen vaikuttavaksi yhdeksänneksi tekijäksi. Jakautumiseen liittyi myös vastarintaidentiteetin muodostuminen homoseksuaalien oikeuksien puolustamiseksi⁴¹⁷. Kymmenentenä tekijänä valtion ja kirkon suhteessa oli havaittavissa julkisessa keskustelussa esiin tuotu kirkon rooli yhteiskunnan arvovaikuttajana. Tällaisen yhteiskunnallisen vaikutusvallan yhdistäminen kirkkoon hämärtää valtion ja kirkon toimivaltasuhteita. Arvot vaikuttavat myös politiikan ja lainsäädännön taustalla, joten kirkon arvovaikuttajana toimimista ei voida selkeästi erottaa valtion toimintaan ja politiikkaan puuttumisesta. Kirkko voi kuitenkin toiminnallaan vastata julkisessa keskustelussa esiin tuotuun arvojohtajuuden kaipuuseen.

Sekularisaatioteoriat selittävät uskonnon heikkenemistä yhteiskunnan kehittymisellä, modernisaatiolla. Uskonnon heikkenemistä ei sakralisaation vuoksi juuri ollut institutionaalisella tasolla havaittavissa. Lähinnä sitä esiintyi maallisen vallan otettua selkeästi määräävän aseman suhteessa uskontoon valtion painostaessa kirkkoa rippisalaisuusasiassa. Lopputulos ei kuitenkaan ollut kirkon asemaa heikentävä. Tutkimukseni valossa sekularisaatio ja sakralisaatio osoittautuvat Valdemar Kallungin esittämän tavoin toisilleen vastakkaisiksi kehityssuunniksi⁴¹⁸. Kallunki mainitsee institutionaalisen tason sakralisaation myös kehityksenä, joka on eriytymisen

⁴¹⁴ Tästä sakralisaation käsitteestä ks. Kallunki 2010 luvussa 2.2.2.

⁴¹⁵ Ks. myös Kallunki 2010; Gorski 2000; Hagevi 2005 (b).

⁴¹⁶ Kallunki 2010, 37, 39, 90–91; Beyer 2000, 87.

⁴¹⁷ Manuel Castellsin vastarintaidentiteetistä ks. Dahlgren 2008, 144.

⁴¹⁸ Ks. Kallunki 2010, 38; ks. myös Woodhead - Heelas 2000, 5.

vastainen⁴¹⁹. Sakralisaatio ei empiirisen aineistoni valossa kuitenkaan Suomessa ole instituutiotasolla eriytymisen vastaista. Maallistuminen eli instituutioiden eriytyminen ei tutkimuksessani näyttäyty sakralisaation vastaisena, vaan samanaikaisesti mahdollisena, rinnakkaisena kehityssuuntana. Sakralisaatio saattaa siis saada eriytymisen vastaisuuden lisäksi sitä tukevia muotoja. Eriytymisen vastaisuus tarkoittaisi instituutioiden lähentymistä. Eriytymisen ja lähentymisen välillä sijaitsee instituutioiden välisen suhteen pysähtyneisyyden tila.

Empiirisen aineistoni perusteella eriytymisprosessi on jatkuvasti käynnissä, vaikka instituutiotason muutokset ovat luonnollisesti hitaita. Tällä hetkellä eriytymisprosessi ja sen vaikutus ovat jääneet taustalle sakralisaation ollessa yhteiskunnassa näkyvämpänä kehityksenä arvokeskustelun myötä. Eriytymisprosessi onkin saanut sakralisaation myötä uusia piirteitä. Uskonto on noussut julkiseen keskusteluun arvoineen. Yhteiskunnallisissa kysymyksissä, hyvänä esimerkkinä rippisalaisuus ja sukupuolineutraali avioliitolaki, uskonto ja politiikka ovat sekoittuneet toisiinsa ja täten lähentyneet toisiaan. Instituutiot eivät silti ole lähentyneet. Konservatiivit vaikuttavat kirkossa vähemmistönä, mutta vahvasti näkyvänä osapuolena. Heidän arvomaailmansa on yhteiskunnan yleisestä arvoilmapiiiristä vuoden 2010 julkisen keskustelun perusteella sen verran kaukana, ettei valtio voi lähentää suhdettaan kirkkoon. Uskonnon ja politiikan sekoittuminen ja sen mukana tuleva niiden osittainen lähentyminen eivät siis ole julkisen keskustelun valossa lähentäneet valtiota ja kirkkoa instituutioina. Ilmennyt lähentyminen on näkynyt vain yksittäisten arvojen kohdalla.

Kansalaisten enemmistö käsittää saman ihmisjoukon kuin kirkon jäsenet. Julkiseen keskusteluun osallistuneiden enemmistö oli esiin tulleiden asioiden ja näkemysten valossa liberaalisiipeen kuuluvia. Näiden jäsenten ja kansalaisten keskuudessa vallitsevan, julkisessa keskustelussa esiin tulleen arvoilmapiiirin perusteella valtion ja kirkon odotetaan ja halutaan muuttuvan yhteiskunnallisen kehityksen ja arvoilmapiiirin myötä, vaikka muutokset vievätkin aikaa. Instituutioiden ja niiden jäsenten jakamista yhteisistä arvoista huolimatta instituutiotason suhteen lähentymispyrkimyksiä ei juuri esitetty. Vallitsevan suhteen tilan säilyttämishalukkuuden lisäksi esitetyn muutostarpeen suunta olikin lähes poikkeuksetta suhdetta heikentävä, ei suhdetta vahvistamaan pyrkivä, jolloin sakralisaatio muodostuu eriytymisprosessille rinnakkaiseksi ilmiöksi, ei sen vastaiseksi. Toimivaltasuhteet näyttäytyivät sekavina, mutta niitä yritettiin myös selkiyttää tehden eroa instituutioiden välille. Arvokeskustelun ollessa sakralisaation ilmentymä voidaan todeta, ettei keskustelu myöskään pysäyttänyt eriytymistä. Päinvastoin eriytymiseen viittaavat ja sitä tavoittelevat kirjoitukset olivat uskonnon julkisuuden lisääntyneitä yleisiä. Tutkimukseni perusteella sakralisaatio onkin julkisen keskustelun valossa lähinnä tukenut eriytymistä.

⁴¹⁹ Kallunki 2010, 91.

Sakralisaatiota voidaankin pohtia eriytymisteorian ja moniarvoisen demokratian kontekstissa, jolloin valtiossa pyritään kansalaisten yhdenvertaisuuteen ja uskonnolliseen neutraliteettiin⁴²⁰. Julkinen keskustelu keskittyi pitkälti yhdenvertaisuuden puutteeseen sekä valtion että kirkon toiminnassa. Valtion uskonnollinen neutraliteetti kyseenalaistettiin toistuvasti. Vuosi 2010 näyttäytyikin osittaisena sakralisaationa ja sen tavoitteluna hataran eriytymisprosessin rinnalla. Vaikuttaa siltä, että kirkon erityisaseman murtamiselle löytyy paljon kannatusta. Yhdenvertaisuuteen vetoaminen on julkisessa keskustelussa vakuuttavaa. Uskonnon heikentämiselle löytyy ateistisista piireistä omat kannattajansa. Muutoin ilmapiiri on ollut uskonnon ja sen taustalla vaikuttavien arvojen julkista näkymistä edistävää ja tukevaa. Uskonnon ja siihen liittyvien arvojen nouseminen julkiseen keskusteluun legitimoit niiden roolia myös julkisen piirissä tapahtuvan toiminnan perustana ja perusteena. Niiden nousu liittyy täten sakralisaatioon, uskonnon vaikutukseen julkisen piirissä⁴²¹. Esitetty kritiikki onkin pääasiassa kohdistunut kirkon erityisasemaan suhteessa valtioon, ei uskonnon aseman yhteiskunnassa. Kirkkoon kohdistettu kritiikki on johtunut sen toiminnasta julkisoikeudellisena yhteisönä. Kirkon sisäiset konservatiivisetkaan näkemykset eivät aiheuttaisi vuoden 2010 kaltaista kiinnostusta ja taistelua julkisessa keskustelussa, mikäli kyseessä olisi yksi uskonnollinen yhteisö muiden joukossa. Valtion uskonnollinen neutraliteetti voidaan kyseenalaistaa, koska evankelis-luterilaisella ja ortodoksisella kirkolla on julkisoikeudellinen asema.

Nykyisen valtiosuhteen vuoksi perusoikeuksien toteutumista kirkon toiminnassa arvioidaan erityisellä tarkkaavuudella. Kirkon on pystyttävä vastaamaan kansan odotuksiin legitimoidakseen julkisoikeudellisen asemansa. Koska valtiokaan ei ole ollut aloitteellinen aseman purkamisessa, sen on yhtäläillä ansaittava kansan hyväksyntä suhteen ylläpitämiselle. Uskonnollisten vähemmistöjen tai kirkkoon kuulumattomien olosuhteet riippuvat kuitenkin siitä, millainen valtion ja kirkon välinen yhteistyösuhde on⁴²². Kirkon toiminnan epäkohtien ja epädemokraattisuuden esiin nousun myötä ei olekaan yllättävää, että kirkon oikeutta nauttia erityisasemaansa on julkisessa keskustelussa kyseenalaistettu vahvasti.

Vaikka valtion toimialueita sekularisoitaisiin, Ian Hunter esittää uskontojen silti voivan pyrkiä julkiseen vaikuttamiseen. Vaikutusvallan hintana on, että muut toimijat voivat myös vaikuttaa uskontoon sen toimintamahdollisuuksia heikentävästi.⁴²³ José Casanova on esittänyt eri näkökulmista vaihtoehtoisia kehityssuuntia. Uskonnolle ei ole kelvannut siirtyminen yksityisen

⁴²⁰ Kallunki 2010, 43.

⁴²¹ Tästä sakralisaation määritelmästä ks. Kallunki 2010 luvussa 2.2.2.

⁴²² Kallunki 2010, 43.

⁴²³ Hunter 2009, 41, 47–48.

piiriin, minkä vuoksi se on raivannut tiensä takaisin julkisuuteen eli on tapahtunut deprivatisaatio. Uskonto vaikuttaa kansalaisyhteiskunnasta käsin muun muassa yksityisen ja julkisen väliseen rajanvetoon. Toisaalta voidaan todeta uskonnon arvomaailmoineen olevan laaja ilmiö, jota ei voida luokitella ainoastaan toiseen piiriin, eli yksityiseen tai julkiseen. Kirkko on uskonnon konkreettinen muoto.⁴²⁴

Vaikka Hunterin ja Casanovan ajatukset nousevat valtion ja kirkon suhteiltaan erilaisista yhteiskunnista, näkemyksiä yhdistää käsitys uskonnon mahdollisuudesta olla vaikutusvaltainen toimija yhteiskunnassa, joko julkisessa tai yksityisessä piirissä. Kirkon julkisen roolin voidaankin todeta kasvaneen vuoden 2010 laajan julkisen keskustelun perusteella. Erityisesti arkkipiispa Mäkisen ja piispa Askolan kannanottojen voidaan tulkita vahvistaneen kirkon vaikutusvaltaa arvoasiantuntijana, mutta samalla kirkon toimintaa ja erityisasemaa vastaan esitetty kritiikki pyrki vaikutusvallan heikentämiseen. Tämä on osaltaan kytköksissä kirkon erityisaseman konkreettiseen käsittelyyn ja sen vuoksi eriytymiskeskusteluun juuttumiseen. Keskustelua virkistävänä piirteenä oli kuitenkin arvokeskustelun aktivoituminen.

Voidaan esittää, että arvokeskustelu käynnistyi valtion ja kirkon suhteen epäkohtien havaitsemisesta, puutteellisesta eriytymisestä, koska yhteiskunnallinen kehitys asettaa oikeusjärjestelmään pohjautuvan vaatimuksen eriytyä. Perustuslaissa kielletään uskonnon tai vakaumuksen perusteella tapahtuva eri asemaan asettaminen ja turvataan vapaus sekä uskontoon ja sen harjoittamiseen että uskonnottomuuteen⁴²⁵. Perusoikeuksia korostavassa ilmapiirissä huomio kiinnittyikin kirkon erityisaseman aiheuttamaan eriarvoisuuteen sekä ihmisten että uskonnollisten yhteisöjen välillä, mihin perustuen nykytilaa voidaan erityisaseman valossa pitää lainvastaisena. Oikeusjärjestelmä pohjautuu samoihin kristinuskosta nouseviin arvoihin kuin uskontokin, joten eriytyminen on hankalaa. Se on kuitenkin mahdollista, jos valtio tekee selvän eron makro-, meso- ja mikrotason eriytymisen välillä.

Makrotason institutionaalinen eriytyminen tarkoittaisi Suomessa evankelis-luterilaisen ja ortodoksisen kirkon julkisoikeudellisesta asemasta luopumista, mikä on luvun 5.4.2. lopussa esitetylle muidenkin uskonnollisten ja katsomuksellisten yhteisöjen julkisten oikeuksien lisäämiselle vaihtoehtoinen tapa tasavertaisuuden toteuttamiseksi. Julkisoikeudellisesta asemasta luopumisen myötä olisi loogista sallia valinnanvapaus uskonnonopetuksen ja elämäntutkimustiedon välillä sekä luopua kirkon vihkioikeudesta, koska tämän oikeuden

⁴²⁴ Casanova 1994, 64–66, 216–217, 221.

⁴²⁵ Suomen Perustuslaki 731/1999 6§, 11§.

antaminen kaikille pienillekin uskonnollisille yhteisöille olisi mahdotonta. Kirkko voisi entiseen tapaan osallistua yhteiskunnallisten ja hengellisten tehtävien hoitoon statuksenaan kuitenkin kansalaisyhteiskunnan toimija, jollaisena kirkko Casanovan käsityksessä näyttäytyy. Esimerkiksi hautaus-toimen konkreettista toimintaa ei tarvitsisi muuttaa. Valtio maksaisi kirkolle tästä palvelusta, kuten julkinen sektori maksaa yksityiselle palveluntuottajalle.

Julkisoikeudellisesta asemasta luopumisen myötä kirkko toimisi uskonnollisena yhteisönä kansalaisyhteiskunnassa eikä mesotason eli organisaatiotason toiminta olisi yhtä valtiosidonnaista kuin kirkon ja valtion instituutiotason suhteessa. Tällöin Hunterinkin näkemyksen valossa kirkko saisi päättää entistäkin vapaammin toiminnastaan, eikä olisi yhtä altis kritiikille kuin erityisasemansa vuoksi. Ulkopuolelta tulevan instituutioiden eriytymisvaatimuksen ja kirkon sisäistä hajaannusta aiheuttavan kritiikin laantumisen seurauksena kirkko saattaisi olla yhtenäisempi toimija tai ainakin se voisi vapaasti perustaa toimintansa omimpaan alueeseensa, hengelliseen oppiin. Mikrotason eli yksilötason uskonnollisuuden pohjana olisi uskonnonvapaus, kuten tähänkin saakka. Instituutiotason eriyttäminen kirkon julkisoikeudellisesta asemasta luopumalla vastaisi yhteiskunnan kehitykseen ja perusoikeuksien toteutumisvaatimukseen. Arvokeskusteluun osallistuminen on mahdollista nykyisen erityisaseman ohella myös kansalaisyhteiskunnasta käsin. Valtion ja kirkon yhteistyö olisi makro- ja mesotason toimijan välistä, jolloin kristillisillä arvoilla olisi edelleen asemansa yhteiskunnassa kirkon ja sen jäsenten toiminnan kautta ja sen mukaisella vahvuudella.

6.3. Arvot ratkaisevat

Normatiivisen institutionalismin mukaan muutospaineiden kohdistuessa instituutioon se reagoi toiminnassaan kehittyneiden ongelmanratkaisumallien mukaisesti. Mallien perustana vaikuttavat instituution ydinarvot. Instituution sisäinen toiminta ei ole yhdenmukaista. Tämä erilaisuus mahdollistaakin muutoksen ja instituution kehittymisen.⁴²⁶ Kirkon on punnittava arvomaailmaansa suhteessa valtion arvomaailmaan. Noudattavatko kirkon arvot valtion perustuslain takaamien perusoikeuksien taustalla vaikuttavia arvoja? Valtion on tehtävä samanlaista punnintaa. Voiko se tunnustaa kirkon arvot omikseen niin, että kiinteää valtion ja kirkon välistä suhdetta voidaan ylläpitää?

⁴²⁶ Peters 2000, 33, 36.

Yhteiskunnan arvoilmapiirin kehityssuunta ja kirkon arvomaailman muutosvalmius ovat ratkaisevia tekijöitä valtion ja kirkon suhteessa ja sen tulevaisuudessa. Maallistumis- ja sekularisaatioideologiat heikentävät instituutiotason suhdetta. Toisaalta sakralisaatio vahvistaa uskonnon asemaa, mikä ei kuitenkaan välttämättä ilmene instituutioiden välisen suhteen vahvistumisena. Valtio on suonut kirkolle paljon toimintavapautta ja erityisoikeuksia ja täten ylläpitänyt vallitsevaa suhdetta. Vahvaa suhdetta voidaan ylläpitää tulevaisuudessakin, mikäli kirkko itse ei tee yhteistyötä valtiolle mahdottomaksi. Jos kirkko pitää oppinsa varjolla kiinni perusoikeuksia rikkovista näkemyksistä ja toimintatavoista, valtio ei voi tukea kirkon toimintaa oman kansalta saamansa legitimitetin menettämisen uhalla, varsinkaan jos kirkon toiminnan epäkohdat nostetaan laajaan julkiseen keskusteluun.

Vuoden 2010 ruokarukous- ja uskonnonopetuskeskusteluissa esitettiin erilaisia näkemyksiä lasten parhaasta. Lasten oikeuksien puolustaminen huipentui rippisalaisuuskeskusteluun, joka ravisteli monien ihmisten oikeudenmukaisuus- ja oikeustajua. Sukupuolineutraalin avioliittolain valmistelu, kirkon vihkioikeus ja Homoilta sen sijaan liittyivät erityisesti vähemmistön oikeuksiin. Massaeroaminen kirkosta kertoo suomalaisen asenneilmapiirin muuttuneen suvaitsevammaksi ainakin seksuaalisia vähemmistöjä kohtaan. Keskustelu herätti myötätuntoa niissäkin, jotka päättivät silti pysyä kirkon jäseninä. Julkinen keskustelu onkin osoittanut arvokonfliktien tehokkuuden asioiden esiin tuomisessa ja muutoshalukkuuden nousemisessa. Kirkon parissa vaikuttavat herätysliikkeet ovat konservatiivisilla näkemyksillään saaneet paljon julkisuutta suhteessa siihen, että ne ovat yksittäisiä toimijoita kirkon sisällä. Liberaalimman arkkipiispaehdokkaan ja Suomen ensimmäisen naispuolisen piispan valinta kertovat kuitenkin kirkon myös muuttuvan yhteiskunnallisen kehityksen mukana, mikä mahdollistaisi kirkolle entistäkin näkyvämmän roolin yhteiskunnan arvojohtajana.

Vuonna 2010 valtion ja kirkon suhteessa ei sen sijaan saatu aikaan konkreettisia muutoksia. Suhteen ansiosta ja ministereiden painostuksella rippisalaisuuteen päätettiin kuitenkin laatia uusi tiukempi ohjeistus lapsen edun turvaamiseksi. Laintasoisia muutoksia rippisalaisuuteen ei tehty. Yhteiskunnan ilmapiiri sai kirkolliskokouksen hyväksymään rukoilemisen homoseksuaaliparien kanssa ja puolesta, mikä sinänsä on kirkon sisäinen asia, kuten rippisalaisuuskin. Näillä molemmilla asioilla on kuitenkin yhteys valtioon, koska sen on huolehdittava, että kirkko toimii perusoikeuksien mukaisesti. Kirkon erityis- ja enemmistöaseman vuoksi valtion on täytynyt puuttua kirkon toimintaan näkyvästi. Medialla ja julkisella keskustelulla on asioiden julkisuuteen tuojana ollut tässä edesauttava vaikutuksensa.

Keskustelun tasolla tehtiin uusia avauksia ja ratkottiin vallitsevia valtion ja kirkon suhteen ongelmia. Monipuolisen julkisen keskustelun valossa onkin valitettavaa, jos innovatiivisuus ja kehittymiskyky eivät näy instituutiotasolla saakka. Vuoden 2010 valossa medially on valtio- ja kirkkoinstituutioiden päättäjätason sijaan ongelmiin puuttujan rooli. Tästä esimerkkinä ovat pedofilian uhrien kertomukset, joista virisi julkinen rippisalaisuuskeskustelu ja sen jälkeen viranomaisten asiaan puuttuminen. Valtion ja kirkon institutionaalista suhdetta käsitellään sen osapuolten taholla, kun ongelmia ilmenee.

Arvokeskustelu jatkuu edelleen vuonna 2011. Kirkko toi ennen eduskuntavaaleja esiin tavoitteensa hallitusohjelmaan ja järjesti oman vaalipaneelinsa, johon oli kutsuttu suurimpien puolueiden puheenjohtajat. Keskustelussa ei kuitenkaan pureuduttu vuonna 2010 esiin tullessiin valtion ja kirkon suhteen arkoihin aiheisiin. Nuotan⁴²⁷ yhdessä kirkon sisällä vaikuttavien nuorisojärjestöjen kanssa julkaisema video ”Älä alistu! – Annin tarina” homoseksuaalisuuden muuttamisesta uskon avulla heteroseksuaalisuudeksi sai aikaan toisen, tosin pienemmän, eroaallon kirkosta. Seksuaalinen tasavertaisuus ry (Seta) vastasi tähän ”Omaksi kuvaksi” -videollaan. Kirkon herätysliikkeen suojissa ilmenneen lasten seksuaalisen hyväksikäytön selvittely jatkuu edelleen. Valtion ja kirkon suhde tarjoaakin ajankohtaisuutensa vuoksi myös monia tulevia tutkimusmahdollisuuksia. Esimerkiksi sukupuolineutraalin avioliittolain suhde kirkkoon ja sen taustalla vaikuttavat arvot ovat mielenkiintoinen tutkimuskohde, mikäli laki säädetään. Toisaalta lain mahdollisen kariutumisen taustalla olevien syiden tutkiminen valtion ja kirkon suhteen näkökulmasta on myös mielenkiintoista.

Kansalaiset pitävät arvokeskustelusta – siihen on jokaisen helppo osallistua ilman asiantuntijuutta missään tietyssä kysymyksessä. Arvokeskustelun kautta voidaan saada valtion ja kirkon suhteeseen muutos, ja juuri siksi nämä instituutiot sitä tuntuvat hieman karttavan. Koska julkisessa keskustelussa on tuotu esiin hyviä yhteiskunnan kehityksessä kiinni olevia argumentteja, olisi korkea aika sekä valtion että kirkon johdolle tehdä laaja, perustavanlaatuinen selvitys suhteen edellytyksistä 2010-luvulla. Tällä en tarkoita, että suhdetta olisi välttämättä radikaalisti muutettava, vaikka sillekin oli julkisessa keskustelussa kysyntää, yhteiskunnan kehityksen mukana pysymisestä olisi hyvä aloittaa. Kummallekaan instituutiolle ei ole eduksi käsitellä suhdetta ja puolustautua ainoastaan silloin, jos joltakin taholta nostetaan ongelmia esiin.

⁴²⁷ Nuotta toimii laajimpana kristillisenä nuortenlehtenä Suomessa. Nykyään Nuotta vaikuttaa myös muissa medioissa. Taustalta löytyvät Kansanlähetys, Suomen Luterilainen Evankeliumiyhdistys SLEY ja Suomen Evankelis-luterilainen Opiskelija- ja Koululaislähetys ry OPKO. ”Mikä on Nuotta?” 2011.

Vuoden 2010 osalta media ja kansalaiset siis nostivat julkisuuteen epäkohtia, joita valtion ja kirkon päättäjät sen jälkeen puolustelivat. Instituutioiden välisessä suhteessa valtio painosti kirkkoa pysymään yhteiskunnallisen kehityksen mukana ja tekemään muutoksia rippisalaisuuteen. Valtion puolelta perusoikeuksien rikkomuksia ei voida katsoa läpi sormien, mikäli ne tuodaan näkyvästi esiin. Siksi ministeritasolla puututtiin kirkon sisällä harjoitettuun toimintaan. Valtion puuttumisen edellytyksenä voidaan pitää perusoikeuksien noudattamista sen omassa toiminnassa. Ilmeni kuitenkin, että valtio oli itse jättänyt rippisalaisuusasian unohduksiin, eikä valvonut muutosten tekemistä kirkon puolella. Myös sukupuolineutraalin avioliittolain suunnittelu koettiin muutospainena kirkkoa kohtaan. Vielä suurta painetta ei valtion puolelta ole, sillä hallituksenkaan rivit eivät ole sukupuolineutraalin avioliiton osalta yhtenäiset. Instituutiotason muutokset ovat aikaa vieviä. Yleisesti voidaan havaita valtion tehneen yhteiskunnan arvoilmapiirin vaatimia muutoksia ensin, kirkko oppinsa sallimissa rajoissa sen jälkeen⁴²⁸. Arkkipiispan ja osan piispoista halutessa kehittyä yhteiskunnan mukana kirkolliskokous jarruttaa tällaisia linjauksia, koska päätöksentekoprosessi etenee hitaasti, koneisto on raskas ja konservatiivisella on siinä suhteessa vahva edustus.

Valtion ja kirkon suhteeseen puututtiin politiikan tasolla kuitenkin vähän suhteessa aktiiviseen julkiseen keskusteluun, koska aihe on arka. Ministereiden kannanottojen luonteessa oli suurta vaihtelua. Vaikka valtion ja kirkon suhdetta voidaan perustella tai vastustaa rationaalisilla argumenteilla, tunteilla on myös vahva osansa. Molemmissa tapauksissa kyse on arvoista ja niiden priorisoinnista. Valtion ja kirkon suhde onkin pitkälti omantunnonkysymys. Tämä selittää yhteisen linjan puuttumista. Sekä uskonnossa että politiikassa on kyse arvoista. Valtion ja kirkon suhteen muuttamista edistävien päätösten tekeminen jakaisi eduskuntapuolueiden rivejä vahvasti. Tästä syystä ei ole hallituspuolueille edullista ottaa asiaa käsittelyyn. Aihe on valtion ja kirkon suhteeseen liittyvän identiteetin, kulttuurin ja oikeudellisen perustan vuoksi arka. Koska enemmistö kansalaisista kuuluu kirkkoon, puolue ottaisi suuren riskin ryhtyessään ajamaan suhteen purkamista. Valtion ja kirkon suhde koskettaa kansalaisten ja seurakuntalaisten perimmäisiä arvoja – alueeseen ja uskontoon perustuvaa identiteettiä.

Mikäli valtiolla ja kirkolla on vielä tulevaisuudessakin yhteisiä arvoja ja tavoitteita, näille kahdelle instituutiolle on hyödyllistä säilyttää vahva suhteensa. Arvokonservatiivisuus tai yhteiskunnan kehityksestä jääminen saattaa kuitenkin muodostua suhteelle ylipääsemättömäksi esteeksi. Legitiimin suhteen ylläpitäminen edellyttää muuttuvaan yhteiskuntaan sopeutumista. Valtion ja

⁴²⁸ Kirkolliskokousedustajien toiminnasta valtion tavoitteisiin ja yhteiskunnan kehitykseen reagoimisena ks. Sorsa 2010, 301.

kirkon suhteessa yhteiskunnan arvoilmapiiri on ratkaiseva tekijä. Julkinen keskustelu ja siinä esiintyvät mielipidejohtajat ovat tässä keskeisiä vaikuttajia. Helsingin Sanomat jakoi arkkipiispan vaalin yhteydessä kirkon konservatiivi- ja liberaalisiin. Julkisessa keskustelussa mielipidekirjoituksetkin jakautuivat osin tämän linjan mukaisesti, kun tarkoitetaan uudistumis- ja muutoshalukkuutta. Valtion ja kirkon suhteen käsittelyssä vuonna 2010 mielipidejohtajina näyttäytyi puolueiden puheenjohtajia ja ministereitä sekä kirkon puolelta arkkipiispa ja piispoja, erityisesti Suomen ensimmäinen naispiispa. Kirkon kannalta ongelmalliseksi muodostui yksittäisten ihmisten kannanottojen sekoittuminen julkisuudessa kirkon linjaksi. Kirkon jäsenten kannanotot kääntyivät täten kirkkoinstituutiota itseään vastaan, kuten eroallossakin kävi.

Valtion ja kirkon suhteessa tapahtuvat muutokset edellyttävät suotuisaa arvoilmapiiriä ja ärsykettä. Vuosi 2010 sisälsi molempia, mutta instituutioiden välisessä suhteessa ei näin lyhyellä aikavälillä tapahtunut konkreettisia muutoksia. Arvokeskustelussa suhdetta kyseenalaistettiin kuitenkin uudella tavalla ja laajassa mittakaavassa. Keskustelu huipentui Homoiltaan. Arkkipiispa Kari Mäkinen katsoi sitä seuranneen eroallon sisältävän ”voimakkaan reaktion homoseksuaalien ihmisarvon väheksymistä vastaan” piispa Irja Askolan puolestaan havaitessa ilmiössä suomalaisten ”perusoikeudenmukaisuuden tuntoa”⁴²⁹. Nämä näkemykset kiteyttävät hyvin vuoden 2010 julkisen arvokeskustelun ilmapiirin. Arvot konkretisoituivat perusoikeuksien korostamiseksi. Valtion ja mahdollisesti myös kirkon jäsenyys on vaikuttanut julkiseen keskusteluun osallistuneiden arvopohjan muodostumiseen yhteiskunnassa. Perusoikeusargumentointiin liittyy myös positiiviseen tai negatiiviseen uskonnonvapautteen vetoaminen. Kirkon aseman heikentämiseksi vedottiin positiiviseen vapautteen uskoa ja harjoittaa uskontoa jonkin muun tunnustuksen mukaisesti tai negatiiviseen vapautteen pitäytyä uskonnon ulkopuolella. Toisaalta kirkon erityisasemaa perusteltiin sekä enemmistön oikeudella uskontoonsa ja sen harjoittamiseen esimerkiksi koulussa että kirkon positiivisella uskonnonvapaudella.

Helsingin yliopiston sosiologian tutkija Eeva Luhtakallio on tutkimuksessaan verrannut Suomen ja Ranskan tapaa uutisoida paikallisista kiistoista nimenomaan sanomalehdissä. Hän havaitsi Suomessa vedottavan laintulkintaan ja teknis-rationaaliin perusteluihin. Ranskalaiset perustelivat näkemyksiään moraalisesti vedoten oikeellisuuteen ja kohtuullisuuteen. Suomessa argumentoitiin tilastojen ohella lakien ja sääntöjen avulla. Huomio kiinnittyikin Luhtakallion mukaan siihen, ”kenellä on vahvin asiantuntijuus tulkita niitä – ikään kuin ne oikeuttaisivat argumenttimme, tekemme ja päätöksemme puolestamme”. Hän pohtiikin, voidaanko johtajien kykyyn toimia oikein

⁴²⁹ Merkintöjä (HS:n vastaava päätoimittaja Mikael Pentikäinen) 19.10.2010.

luottaa, mikäli perusteena pidetään sääntöjenmukaisesti toimimista. Luhtakallio näkeekin demokraattisen yhteiskunnan moraalisuuden ihmisten oikeutena vaatimiseen sekä toimintaan.⁴³⁰

Luhtakallio ei mielipidekirjoituksessaan käsitellyt kirkon ja valtion suhdetta. Hänen havaintonsa suomalaisesta sanomalehtikeskustelusta ovat kuitenkin osittain samansuuntaisia kuin päätelmäni vuoden 2010 julkisesta keskustelusta valtion ja kirkon ympärillä. Myös oman tutkimukseni valossa julkisen keskustelun perusteella suomalaiset vetoavat mielellään lainsäädäntöön toiminnan oikeuttavana kyseenalaistamattomana normistona. Myös arkkipiispa ja Helsingin piispa havaitsivat tämän. Lainsäädäntöön vetoamalla pyritään saamaan omalle näkemykselle vahva perusta, jota muut eivät voisi kumota. Lainsäädäntöön vetoavaa näkemystä onkin hankala julkisesti kyseenalaistaa, sillä samalla tulee kyseenalaistaneeksi lainsäädännön, jonka valtio on Weberin sanoin fyysisen väkivallan käytön suhteen legitimiinä monopolina toimiessaan säätänyt⁴³¹.

Alkuvuonna keskityttiin selkeämmin yksittäisiin asiakysymyksiin. Niissä käytiin lainsäädäntöön vetoamisen ohella myös arvokeskustelua. Homoillan ja sitä seuranneen julkisuuden ensireaktiot kuohuttivat tunteita ja ihmisten arvomaailmaa, mikä oli havaittavissa kirjoituksissakin. Vaikka edelleen kuitenkin argumentoitiin lainsäädäntöön vedoten, perusoikeuksia korostettiin vahvasti. Niiden rinnalla kirjoituksista saattoi havaita aiheen koskettavan ihmisten tunteita, perimmäisiä arvoja, moraalisiin pohjautuvaa käsitystä oikeasta ja väärästä. Keskustelu siirtyikin syvemmälle arvoihin, lainsäädäntöön pohjautuvasta legitimitetistä moraaliseen oikeutukseen. Muutoshalukkaiden kirjoituksista huokui katkeruutta, pettymystä ja vihaa ihmisten epätasa-arvoisen kohtelun vuoksi. Muutosta vastustavat puolestaan pitivät keskustelussa vallinnutta muutostilapiiriä heidän moraalitajunsa vastaisena ja vääränä sekä kokivat tullessa leimatuiksi ja loukatuiksi, aivan kuten muutoshalukkaatkin. Arvokeskustelua onkin hankalaa ratkaista. Tällaisissa kysymyksissä oikean ja väärän määrittävää auktoriteettia ei ole, eikä ratkaisua voida tehdä rationaalisuuteen vedoten. Arvokeskustelun viriämisen myötä myöskään valtion ja kirkon suhdetta ei ole mahdollista pohtia pelkästään rationaalisin perustein. Arvokeskustelun tulos riippuu siis yhteiskunnan kehityksestä ja sen taustalla vaikuttavista ihmisistä, heidän moraalikäsityksistään. Tämän kautta arvoilmapiiri muuttuu hitaasti.

Laki ohjaa valtion toimintaa. Se säätelee myös kirkkoa, minkä lisäksi kirkolla on oma oppinsa, joka juontuu Raamatusta ja kristillisistä arvoista. Valtiolla on auktoriteettina legitimi monopoli säätää lakeja, joita kaikkien kansalaisten on noudatettava. Ihmiselle uskonnollinen auktoriteetti saattaa olla

⁴³⁰ Luhtakallio HS 18.3.2010.

⁴³¹ Ks. Weberin valtiomääritelmä luvussa 1.2.

kuitenkin vahvempi kuin maallinen. Valtiossa elävien kansalaisten moraalitajun ja arvomaailman on kuitenkin heidän toiminnassaan sovittava lainsäädännön asettamien rajojen sisään. Kirkko elää samassa ristipaineessa.

Tutkimukseni teorian ja empirian valossa valtion ja kirkon instituutiotason tämänhetkinen suhde perustuu hataraan eriytymiseen⁴³². Eriytyminen ei ole täysin toteutunut valtion ja kirkon historiallisesti kiinteän yhteen kietoutuneisuuden vuoksi. Kristilliset arvot vaikuttavat yhteiskunnan toiminnan rakenteissa, lainsäädännössä ja kulttuurissa. Kansankirkko on näitä arvoja ilmentävä konkreettinen instituutio. Kristillisten arvojen poistaminen yhteiskunnasta on mahdotonta, julkisessa keskustelussakin ainoastaan ateistisissa näkemyksissä tavoiteltua, ja siksi instituutiotason eriyttämisen aluetta on hankala määrittää. Jos valtio ja kirkko eroaisivat, mistä kaikista kytköksistä tulisi luopua? Aikaisemmin perustelemani julkisoikeudellisesta asemasta luopuminen on uskonnon kokonaisvaltaisen yhteiskunnallisen vaikutuksen problematiikan huomioiden yksi mahdollisimman selkeä instituutiotason eriyttämisen vaihtoehto, jolloin kirkon status vaihtuu kansalaisyhteiskunnan toimijaksi. Instituutioiden eriytyminen ei ole kuitenkaan toteutunut, koska suhteeseen ei kansalaisyhteiskunnan tasolta ole vielä kohdistunut niin vahvaa kritiikkiä, että se olisi menettänyt legitimitteettinsä. Legitimiteettiä kyseenalaistettiin kuitenkin vahvasti vuoden 2010 julkisessa keskustelussa. Valtion näkökulmasta vallitsevan suhteen ylläpitäminen on lisäksi helpompaa kuin sen muuttaminen, joten osapuolet legitimoivat kansalaisille suhteen ylläpitämistä.

Teorian ja empirian valossa valtion ja kirkon suhde on Suomessa yhteiskunnalliseen kehitykseen nähden edelleen vahva, ainoastaan hatarasti eriytynyt. Lainsäädännön ja arvojen kautta suhde kietoutuu vahvasti kulttuuriin ja yhteiskuntaan, ja siinä on havaittavissa selviä valtiokirkollisia, instituutioiden erillisyyden vastaisia piirteitä, vaikka lainsäädäntö ei valtionkirkkoa tunnustakaan. Valtion ja kirkon institutionaalista suhdetta ylläpidetään sen osapuolten harjoittamalla legitimoinnilla, koska suhteen hyöty on molemminpuolista. Tämän ohella suhteen vahva yhteiskuntaan kietoutuminen tekee konkreettisen eriyttämis päätöksen valtion legitimitetille niin riskialttiiksi, että eriytyminen etenee hitaasti, ja silloinkin sen moottorina toimii kansalaisyhteiskunnasta tuleva kritiikki vallitsevaan suhteeseen. Suomessa on käynnissä eriytyminen, jota perustellaan rationaalisilla argumenteilla ja lainsäädännöllä. Tämän rinnalla vaikuttaa sakralisaatio, joka näyttäytyy valtion ja kirkon institutionaalisisessa suhteessa uskonnon ja politiikan sekoittumisena, toimivaltasuhteiden hämärtyminen ja arvokeskustelun viriämisenä. Institutionaalista eriytymistä ei rationaalisin ja lainsäädäntöön vetoavin argumentein olekaan onnistuttu ratkaisemaan. Julkisen keskustelun perusoikeuspainotteisuuden valossa kirkon toiminta

⁴³² Ks. myös Kallungin väitöstutkimus (2010), joka havaitsi heikkoa eriytymistä.

saattaa jossakin vaiheessa näyttäytyä kansalaisten arvomaailmassa niin perusoikeusvastaisena, ettei valtio voi oman toimintansa legitimitetin menettämisen uhalla enää ylläpitää vahvaa suhdetta kirkkoon. Yhteiskunnan arvoilmapiiri ratkaisee suhteen tulevaisuuden. Valtion ja kirkon suhde muotoutuu demokraattisessa valtiossa kansalaisten enemmistön arvojen mukaisesti.

LÄHTEET

PRIMÄÄRIAINIESTO

Helsingin Sanomat 2.1.2010 – 31.12.2010, numerot 1–356.

Viitattut tekstit:

- 6.1.2010 Pekka Mattila (valtiotieteiden tohtori), ”Onko naispiispuus uusi koetinkivi kirkolle?” Mielipide.
- 6.1.2010 Matti J. Korhonen (Tukholma, Ruotsi), ”Naiset voivat hoitaa piispan tehtäviä Suomessakin.” Mielipide.
- 13.1.2010 Jouni Luukkainen (puheenjohtaja, Pääkaupunkiseudun ateistit), ”Koulujen ruokarukoukset pitäisi lopettaa kokonaan.” Mielipide.
- 15.1.2010 Erkki O. Auranen (pastori), ”Ruokarukous ei liene vaaraksi ateistillekaan.” Mielipide.
- 12.2.2010 Sami Koivisto (toimittaja; Helsinki), ”Kirkon pitäisi vihdoinkin hyväksyä homot tasavertaisiksi jäsenikseen.” Mielipide.
- 19.2.2010 ”Arkkipiispakisa kääntyi äärilaitojen mitteloiksi.”
- 6.3.2010 Janne Havuluoto (Hyvinkää), ”Missä vihanlietsonta näkyy?” Mielipide.
- 9.3.2010 ”Arkkipiispa vihkii poliisihallituksen.”
- 11.3.2010 Veli-Pekka Leppänen (HS:n avustaja, jonka väitöskirja käsitteli SKP:n 1960-luvun hajaannusta), ”Opin etuvartiossa, aatteen etujoukossa.” Alaviite.
- 13.3.2010 ”Pienempikin auktoriteetti riitti.” Muut lehdet (Kaleva).
- 14.3.2010 Kristiina Markkanen (sunnuntaitoimituksen toimittaja), ”Uskonnosta tuli uutinen.” Sanojen takana.
- 17.3.2010 Heta Saxell (filosofian maisteri; Helsinki), ”Lakialoitteessa on kysymys tasa-arvosta.” Mielipide.
- 19.3.2010 Ville Similä (HS:n ulkomaantoimittaja), ”Jeesus vai nakkikastike.” Välihuomio.
- 9.5.2010 ”Pedofiili ei saisi ripin suojaa.”
- 13.5.2010 Olav S. Melin (ajatushautomo Magman viestintävastaava ja Kotimaa-lehden entinen päätoimittaja), ”Pappien vaitiolovelvollisuuden pitää puuttua.” Vieraskynä.
- 13.5.2010 Jussi Lehtola (filosofian maisteri, valtiotieteiden ylioppilas; Espoo), ”Onko oikeusvaltiossa tilaa omantunnonkysymyksille?” Mielipide.
- 15.5.2010 (a) ”Papin on ilmiannettava pedofiili.”
- 15.5.2010 (b) ”Tarve suojata lasta jyrää vastarinnan.”
- 16.5.2010 ”Hyväksikäyttö pitää kitkeä pois.” Pääkirjoitus.

- 16.5.2010 Ville Jalovaara (teologian tohtori), ”Rippisalaisuus tuo pintaan kirkon ja valtion suhteen.” Mielipide.
- 22.5.2010 Valdemar Kallunki (väitellyt uskonnollisen yhteisön ja yhteiskunnan vuorovaikutuksesta ja integraatiosta), ”Uskontopolitiikan pitää olla johdonmukaista.” Vieraskynä.
- 24.5.2010 ”Vihreät vaativat kirkon tehtäviä valtion ja kuntien hoidettaviksi.”
- 4.6.2010 ”Irja Askolan tukijat riemuitsivat.”
- 28.6.2010 ”Vapaa-ajattelijat vaihtoivat vasemmiston mediaseksikkyyteen.”
- 7.7.2010 Annika Teppo (kaupunkitutkimuksen dosentti ja Suomen Akatemian tutkijatohtori), ”Kaikki uskonnot kuuluvat kaupunkikuvaan.” Ihmisten kaupunki 4/10.
- 19.7.2010 ”Avioliittolaki ja uskonto kuumentavat puolueiden vaalitaistoa.”
- 27.7.2010 ”Piispa Huovinen: Uusi avioliittolaki voi pakottaa kirkon luopumaan vihkimisistä.”
- 28.7.2010 ”Vihkiperinne pitää jäsenet kirkossa.”
- 13.8.2010 Miikka Ruokanen (dogmatiikan professori), ”Kirkko tuhoaisi itsensä luopumalla vihkimisestä.” Mielipide.
- 21.8.2010 Mikko Heikka (Espoon piispa), ”Kirkko tahtoo vielä keskustella homoliitoista.” Vieraskynä.
- 12.9.2010 ”Irja Askola: ’Minusta on tullut ihmiskasvoisen kirkon symboli’.”
- 14.9.2010 ”Kiviniemi: Seurakuntavaalien ikäraja voi vaikuttaa muuallakin.”
- 30.9.2010 ”Iso opetusryhmä saattaa syrjiä.”
- 1.10.2010 ”Uskontojen opetus on osa tasa-arvoa.” Pääkirjoitus.
- 15.10.2010 Jani Toivola (näyttelijä–juontaja; Helsinki), ”Koin kirkkoni kannanotot hyvin loukkaavina.” Mielipide.
- 16.10.2010 Heikki Palmu (Turku), ”Raamatulla päähän vai Raamatulla eteenpäin?” Mielipide.
- 18.10.2010 ”Wallin: Räsänen ei voi paeta vastuutaan.”
- 18.10.2010 Marko Sallinen (yrittäjä; Liperi), ”Kirkosta eroamisethan ovat luterilaiselle kirkolle hyvä asia.” Mielipide.
- 18.10.2010 Heta Saxell (filosofian maisteri; Helsinki) ”Yhteiskunnan olisi jo aika taata kansalaisilleen tasaveroinen kohtelu.” Mielipide.
- 19.10.2010 Mikael Pentikäinen (HS:n vastaava päätoimittaja), ”Uuden arkkipiispan tulikoe.” Merkintöjä.
- 19.10.2010 Sari Roman-Lagerspetz (Vantaa); Johanna Korhonen (Vantaa), ”Kirkon moniarvoisuus ei saa olla sattumanvaraista.” Mielipide.
- 20.10.2010 ”Kristillisten jäsenmäärä lähti nousuun.”
- 20.10.2010 Sami Koivisto (toimittaja; Helsinki), ”Ruotsissa homoparien vihkiminen ei aiheuttanut jäsenkatoa kirkosta.” Mielipide.

- 22.10.2010 ”Kirkon ja valtion eroa olisi syytä pohtia.” HS-raati.
- 22.10.2010 Minerva Krohn (vihreiden kaupunginvaltuutettu; Helsinki), ”Kirkon erityisasemasta pitäisi luopua” Mielipide.
- 24.10.2010(a)”Jyrki Katainen lievensi avioliittokantaa.”
- 24.10.2010(b)”Anni Sinnemäki teki homoille lohtuvideon.”
- 24.10.2010 Ville Komulainen (Helsinki) ”Avioliitto on maallinen instituutio.” Mielipide.
- 28.10.2010 Valdemar Kallunki (uskontososiologi, joka on tehnyt väitöskirjan uskonnollisen ja maallisen suhteesta suomalaisessa yhteiskunnassa), ”Politiikkaa ja uskontoa ei voi eristää toisistaan.” Vieraskynä.
- 29.10.2010 ”Turku saa Kallialasta ’nasevan’ piispan.”
- 29.10.2010 Päivi Räsänen (kansanedustaja, Kristillisdemokraattien puheenjohtaja), ”Poliitikollakin on uskonnonvapaus.” Mielipide.
- 31.10.2010 ”Kirkon homolinja on horjuva.” HS-gallup.
- 9.11.2010 Maija Salminen (Helsinki), ”Kaikille pareille yhtäläiset oikeudet”. Mielipide.
- 14.11.2010 ”Kirkolliskokous löysi keskitien ratkaisun.” Pääkirjoitus.
- 18.11.2010 ”Kirkko hyötyisi suorasta vaalista.” Muut lehdet (Iltalehti).
- 18.11.2010 Petri Karisma (Eroakirkosta.fi-palvelun toinen perustaja, Vakaumusten tasa-arvo VATA ry:n puheenjohtaja), ”Tasa-arvolla rakennetaan parempi yhteiskunta.” Mielipide.
- 6.12.2010 ”Keskitalo kertoo: Näin Suomea maallistetaan.”
- 9.12.2010 ”Pedofilia murtaa nyt rippisalat.”
- 12.12.2010 ”Totuudella vapauttava kirkkotoimittaja.” Nimiä tänään.
- 15.12.2010 Jyri Komulainen (dogmatiikan dosentti; Helsinki), ”Uskonottomuus ei ole moniuskontoisuutta.” Mielipide.
- 18.12.2010 Antti Vanne (opetusneuvos, eläkkeellä; Espoo), ”Jouluvirsi on juhlassa perinnettä”. Mielipide.

SEKUNDÄÄRIAINIESTO

”Arkkipiispan vaalin tulos vahvistettu.” Turun arkkhiippakunta.
www.arckhiippakunta.fi/cgi-bin/linnea.pl?document=00012183, luettu 3.1.2011.

Beckford, James A. (2003), *Social Theory & Religion*. Cambridge: Press Syndicate of the University of Cambridge.

Berndtson, Erkki (2004), *Politiikka tieteenä. Johdatus valtio-opilliseen ajatteluun*. Hallinnon Kehittämiskeskus. 9. painos. Helsinki: Edita.

Beyer, Peter (2000), "Secularization from the Perspective of Globalization". Teoksessa Swatos Jr. William H. - Daniel V.A. Olson (toim.), *The Secularization Debate*. USA: Rowman & Littlefield Publishers, Inc. 81–93.

Bhargava, Rajeev, "Political secularism: why it is needed and what can be learnt from its Indian version". Teoksessa Levey, Geoffrey Brahm - Tariq Modood (toim.) (2009), *Secularism, Religion and Multicultural Citizenship*. Cambridge: Cambridge University Press. 82–109.

Bäckström, Anders (2000), "De kyrkliga handlingarna som ram, relation och välbefinnande". Teoksessa Gustaffson, Göran - Thorleif Petterson (toim.), *Folkkyrkor och religiös pluralism – den nordiska religiösa modellen*. Stockholm: Verbum. 134–172.

Bäckström Anders (2008), "Religionens återkomst?". Teoksessa Kanckos, Lise - Ralf Kauranen (toim.), *Social samhörighet och religion – festskrift till Susan Sundback*. Åbo: Åbo Akademis förlag. 19–30.

Casanova, José (1994), *Public religions in the modern world*. Chicago: The University of Chicago Press.

"Church and State". Folkekirken. www.folkekirken.dk/om-folkekirken/english/church-and-state/, luettu 1.10.2010.

"The Current State–Church-process in Norway". Church of Norway. www.kirken.no/english/news.cfm?artid=134384, päivitetty 30.4.07, luettu 1.10.2010.

Dahlgren, Curt (2008), "Religiös identitet: En faktor i politiska konflikter?". Teoksessa Kanckos, Lise - Ralf Kauranen (toim.), *Social samhörighet och religion – festskrift till Susan Sundback*. Åbo: Åbo Akademis förlag. 143–152.

Davie, Grace (2007), *The Sociology of Religion*. London: Sage Publications Ltd.

Demerath III, N. J. (2003), "Civil Society and Civil Religion as Mutually Dependent". Teoksessa Dillon, Michele (toim.), *Handbook of the Sociology of Religion*. Cambridge: Press Syndicate of the University of Cambridge. 348–358.

Demker, Marie (2005), "Europas kristdemokrati – partier och ideology". Teoksessa Hagevi, Magnus (toim.), *Religion och politik*. Malmö: Liber AB. 116–133.

Dobbelaere, Karel (2000), "Toward an Integrated Perspective of the Processes Related to the Descriptive Concept of Secularization". Teoksessa Swatos Jr. William H. - Daniel V.A. Olson (toim.), *The Secularization Debate*. USA: Rowman & Littlefield Publishers, Inc. 21–39.

Elämäkatsomustietosivusto. <http://et-opetus.fi/>, luettu 1.4.2011.

Eskola, Jari - Juha Suoranta (1998), *Johdatus laadulliseen tutkimukseen*. Tampere: Osuuskunta Vastapaino.

Evangelical Lutheran Church of Iceland. www.kirkjan.is/english, luettu 15.3.2011.

Finke Roger - Rodney Stark (2003), "The Dynamics of Religious Economics". Teoksessa Dillon, Michele (toim.), *Handbook of the Sociology of Religion*. Cambridge: Press Syndicate of the University of Cambridge. 96–109.

Gorski, Philip S. (2000), "Historicizing the Secularization Debate: Church, State and Society in Late Medieval and Early Modern Europe, ca. 1300 to 1700". *American Sociological Review* 65 (1). 138–167.

Gustafsson Göran (2000), "Värdegemenskapen kring de nordiska folkkyrkorna". Teoksessa Gustafsson, Göran - Thorleif Petterson (toim.), *Folkkyrkor och religiös pluralism – den nordiska religiösa modellen*. Stockholm: Verbum. 97–133.

Haapakoski, Petri (2002), *Tasavallan presidentti Mauno Koiviston näkemys kirkon roolista ja tehtävästä suomalaisessa yhteiskunnassa*. Helsingin yliopisto: kirkkohistorian laitos, pro gradu - tutkielma.

Habermas, Jürgen (2008), "Notes on a post-secular society". www.signandsight.com/features/1714.html, luettu 3.2.2010.

Hagevi, Magnus (2005) (a), "Sekularisering, vila i frid". Teoksessa Hagevi, Magnus (toim.), *Religion och politik*. Malmö: Liber AB. 206–221.

Hagevi, Magnus (2005) (b), "Att förena religion med politik". Teoksessa Hagevi, Magnus (toim.), *Religion och politik*. Malmö: Liber AB. 7–27.

"Hautausmaksut vaihtelevat suuresti paikkakunnittain" (21.3.2010). Helsingin Sanomat. www.hs.fi/kotimaa/artikkeli/Hautausmaksut+vaihtelevat+suuresti+paikkakunnittain/1135254855468, luettu 2.2.2011.

Heikkilä, Markku (1999), "Uskonto, oikeus ja julkisuus Euroopan unionin maissa." Teoksessa Heikkilä, Markku (toim.) *Uskonto ja nykyaika. Yksilö ja eurooppalaisen yhteiskunnan murros*. Jyväskylä: Ateena Kustannus Oy. 128–156.

Helander, Eila (1999), "Uskonto ja arvojen murros". Teoksessa Heikkilä, Markku (toim.) *Uskonto ja nykyaika. Yksilö ja eurooppalaisen yhteiskunnan murros*. Jyväskylä: Ateena Kustannus Oy. 54–87.

Hellemans, Staf (1998), "Secularization in a religiogenous modernity". Teoksessa Laermans, Rudi, Bryan R. Wilson - Jaak Billiet (toim.), *Secularization and social integration: papers in honor of Karel Dobbelaere*. Leuven: Leuven University Press. 67–81.

Helsingin Sanomat – Mediatiedot 2011.

http://medianetti.helsinginsanomat.fi/static/medianetti/pdf/HS_Mediatiedot_2011.pdf, luettu 23.3.2011.

Helve, Helena (2008), "Nuorten uskonnollisuus ja maailmankuva". Teoksessa Kanckos, Lise - Ralf Kauranen (toim.), *Social samhörighet och religion – festskrift till Susan Sundback*. Åbo: Åbo Akademis förlag. 81–99.

Herbert, David (2003), *Religion and Civil Society. Rethinking Public Religion in the Contemporary World*. Hampshire: Ashgate Publishing Limited.

Hunter, Ian (2009), "The case of early modern Brandenburg-Prussia". Teoksessa Levey, Geoffrey Brahm - Tariq Modood (toim.), *Secularism, Religion and Multicultural Citizenship*. Cambridge: Cambridge University Press. 27–55.

- Hurd, Elizabeth Shakman (2004) (a), "The International Politics of Secularism: U.S. Foreign Policy and the Islamic Republic of Iran". *Alternatives*, 29 (2). 115–138.
- Hurd, Elizabeth Shakman (2004) (b), "The Political Authority of Secularism in International Relations". *European Journal of International Relations*, 10 (2). 235–262.
- Hurd, Elizabeth Shakman (2008), *The Politics of Secularism in International Relations*. Princeton: Princeton University Press.
- Hytönen, Maarit (2003), *Kirkko ja nykyajan eettiset kysymykset*. Kirkon tutkimuskeskuksen julkaisuja 80. Helsinki: Kirjapaja Oy.
- Häger, Andreas (2008), "Popular Culture and Sociology of Religion". Teoksessa Kanckos, Lise - Ralf Kauranen (toim.), *Social samhörighet och religion – festskrift till Susan Sundback*. Åbo: Åbo Akademis förlag. 111–124.
- Iannaccone, Laurence R. (1991), "The Consequences of Religious Market Structure. Adam Smith and the Economics of Religion". *Rationality and Society*, 3 (2). 156–177.
- Inglehart Ronald (1997), *Modernization and Postmodernization: Cultural, Economic and Political Change in 43 Societies*. Princeton: Princeton University Press.
- Juntunen, Hannu (1996), *Aikuisten kirkko. Suomen evankelis-luterilainen kirkko täysivaltaisten kansalaisten yhteiskunnassa*. Kirkon tutkimuskeskus sarja B (76). Tampere: Kirkon tutkimuskeskus.
- "Jäsenet". Suomen evankelis-luterilainen kirkko. <http://evl.fi/EVLfi.nsf/Documents/68ED832793E78AF5C22575EF003AD029?OpenDocument&lang=FI>, luettu 2.2.2011.
- Kallio, Teija (mielipidesivujen vastaava toimittaja) (31.12.2010), "Ajan hermolla". Toimittajalta, Helsingin Sanomat.
- Kallunki, Valdemar (2010), *Yhteisön ja yhteiskunnan ehdoilla. Seurakuntien ja kuntien yhteistyö vuorovaikutuksen näkökulmasta*. Helsinki: Yliopistopaino.
- Kanckos Lise (2008), "Postsekulära drag i finländsk politik". Teoksessa Kanckos, Lise - Ralf Kauranen (toim.), *Social samhörighet och religion – festskrift till Susan Sundback*. Åbo: Åbo Akademis förlag. 125–141.
- Kauppinen, Arto (1997), *Pitäisikö kirkon ja valtion erota? Keskustelu kirkon ja valtion välisistä suhteista vuoden 1991 sanomalehdissä*. Helsingin yliopisto: käytännöllisen teologian laitos, pro gradu -tutkielma.
- "Kirkko ja kansalaisyhteiskunta Euroopan unionin kontekstissa" -tutkimushanke 1.7.2007–31.12.2010. [www-db.helsinki.fi/cgi-bin/thw?\\${BASE}=tuhti&\\${OOHTML}=docu&\\${TRIPSHOW}=format=fh1&ID=07103002](http://www-db.helsinki.fi/cgi-bin/thw?${BASE}=tuhti&${OOHTML}=docu&${TRIPSHOW}=format=fh1&ID=07103002), luettu 12.1.10.
- "Kirkkoon liittyneet ja siitä eronneet 1999–2010 (seurakunnittain)." Keskushallinto – Suomen evankelis-luterilainen kirkko. <http://sakasti.evl.fi/sakasti.nsf/sp?open&cid=Content3D45B8>, luettu 4.4.2011.

”Kirkolliskokous on kirkon eduskunta”. Suomen evankelis-luterilainen kirkko. <http://evl.fi/EVLfi.nsf/Documents/DF5D9AEE73295D2CC2257089004FC5DD?OpenDocument&lang=FI>, luettu 1.10.2010.

Krippendorff, Klaus (2004), *Content Analysis. An Introduction to Its Methodology*. 2. painos. Thousand Oaks: Sage.

”Kristillisdemokratia”. Kristillisdemokraatit. www.kristillisdemokraatit.fi/KD/www/fi/tavoitteet/kristillisdemokratia/index.php, luettu 12.1.2010.

”Kyrkoavgift 2010”. Svenska kyrkan. <http://www.svenskakyrkan.se/kyrkoavgift-2010>, luettu 20.1.2011.

Laakso, Seppo - Outi Suviranta - Veijo Tarukannel (2006), *Yleishallinto-oikeus*. Tampere: Tampereen yliopiston oikeustieteiden laitos.

Lambert, Yves (2000), “Religion in Modernity as a New Axial Age: Secularization or New Religious Forms?”. Teoksessa Swatos Jr. William H. - Daniel V.A. Olson (toim.), *The Secularization Debate*. USA: Rowman & Littlefield Publishers, Inc. 95–125.

Leino, Pekka (2002), *Kirkkolaki vai Laki kirkosta. Hallinto-oikeudellinen tutkimus kirkon oikeudellisista normeista ja niiden synnystä*. Suomalaisen lakimiesyhdistyksen julkaisuja A-sarja (231). Helsinki: Suomalainen lakimiesyhdistys.

Leino, Pekka (2005), *Kirkon oikeudelliset normit*. Suomalaisen lakimiesyhdistyksen julkaisuja E-sarja (12). Helsinki: Suomalainen lakimiesyhdistys.

Levikintarkastus Oy. www.levikintarkastus.fi/levikkitietokanta/index.php, luettu 21.4.2011.

Luhtakallio, Eeva (sosiologian tutkija, Helsingin yliopisto) (18.3.2010), ”Suomessa keskustellaan säännöistä ja vaietaan moraalikysymyksistä”. Mielipide, Helsingin Sanomat.

Lybeck Tuula - Matti Halttunen, ”Kirkon ja valtion suhteet Suomessa”. www.evl.fi/kkh/to/kkn/koulu/kirkvalt.html, luettu 10.3.2011.

”Medlemskap i svenska kyrkan”. Svenska kyrkan. www.svenskakyrkan.se/default.aspx?id=638919, luettu 20.1.2011.

”Mikä on Nuotta?” Nuotta – Media, jonka nuoret tekevät itse. www.nuotta.com/FAQ/Mik%C3%A4%20on%20Nuotta%3F, luettu 4.4.2011.

Myllymäki, Arvo (2008), *Yleinen valtiosääntöoikeus* -luentosarja. Tampereen yliopisto.

”Norjan kirkko”. Norja – virallinen sivusto Suomessa. www.norja.fi/About_Norway/policy/Vaesto/general/church/, päivitetty 11.9.2009, luettu 1.10.10.

Opetusministeriö (2004), *Ehdotus laiksi ortodoksisesta kirkosta*. Opetusministeriön työryhmämuistioita ja selvityksiä 2004:32. Helsinki: Opetusministeriö.

”Organization” (a). Folkekirken. www.folkekirken.dk/om-folkekirken/english/organization/, luettu 5.10.2010.

”Organization” (b). Evangelical Lutheran Church of Iceland. www.kirkjan.is/node/10175, luettu 5.10.2010.

Paloheimo, Heikki - Matti Wiberg (2005), *Politiikan perusteet*. 3. painos. Porvoo: WSOY.

Peters, B. Guy (2000), *Institutional Theory in Political Science. The ‘New Institutionalism’*. London: Continuum.

”Regelverk och policy”. Svenska kyrkan. www.svenskakyrkan.se/default.aspx?id=659962, luettu 2.10.2010.

”Rukouspäiväjulistus (historiaa)”. Uskonnonvapaus.fi – Tietoa uskonnon ja vakaumuksen vapaudesta. www.uskonnonvapaus.fi/hakusanat/rukouspaiva.html, luettu 29.12.2010.

Ryman, Björn - Aila Lauha, Gunnar Heiene, Peter Lodberg, esipuhe Gunnar Stålsett (2005), *Nordic Folk Churches. A Contemporary Church History*. Grand Rapids, Michigan: William B. Eerdmans Publishing Company.

Ryökäs, Esko (2005), *Kansan valta Suomessa ja kansankirkossa. Martti Simojoki suomalaisen kirkkokäsityksen yhteiskuntariippuvuuden esimerkkinä*. Joensuun yliopiston teologia julkaisuja (12). Joensuu: Joensuun yliopisto.

Seppo, Juha (1999), ”Kirkko ja itsenäinen Suomi 1917–1998”. Teoksessa Heikkilä, Markku (toim.) *Uskonto ja nykyaika. Yksilö ja eurooppalaisen yhteiskunnan murros*, 10–53. Jyväskylä: Ateena Kustannus Oy.

Seppo, Juha (2003), *Uskonnonvapaus 2000-luvun Suomessa*. Helsinki: Edita Prima Oy.

Seppänen, Arto (2007), *Tunnustus kirkon oikeutena*. Acta Universitatis Lapponiensis 129. Rovaniemi: Lapin yliopisto.

Skatteministeriet. www.skm.dk/foreign/facts_and_figures/1602.html, luettu 5.10.2010.

Sorsa, Leena (2010), *Kansankirkko, uskonnonvapaus ja valtio. Suomen evankelis-luterilaisen kirkon kirkolliskokouksen tulkinta uskonnonvapaudesta 1963–2003*. Kirkon tutkimuskeskuksen julkaisuja 109. Tampere: Kirkon tutkimuskeskus.

Stark, Rodney - Roger Finke (2000), *Acts of Faith. Explaining the Human Side of Religion*. California: University of California Press.

Stark, Rodney - Laurence R. Iannaccone (1994), “A Supply-Side Reinterpretation of the ‘Secularization’ of Europe”. *Journal for the Scientific Study of Religion*, 33 (3). 230–252.

Sundback, Susan (1991), *Uträdet ur Finlands lutherska kyrka. Kyrkomedlemskapet under religionsfrihet och sekularisering*. Åbo: Åbo Akademis förlag.

Sundback, Susan (2000), ”Medlemskapet i de lutherska kyrkorna i Norden”. Teoksessa Gustaffson, Göran - Thorleif Petterson (toim.), *Folkkyrkor och religiös pluralism – den nordiska religiösa modellen*. Stockholm: Verbum. 34–73.

Swatos Jr., William H. - Kevin J. Christiano (2000), "Secularization Theory: The Course of a Concept". Teoksessa Swatos Jr. William H. - Daniel V.A. Olson (toim.), *The Secularization Debate*. USA: Rowman & Littlefield Publishers, Inc. 3–20.

Taylor, Charles (2007), *A Secular Age*. Cambridge: The Belknap Press of Harvard University Press.

"A Thousand Years of Christianity". Church of Norway.
www.kirken.no/english/engelsk.cfm?artid=5730, luettu 1.10.2010.

Tuomi, Jouni - Anneli Sarajärvi, piirroket Katariina Tirkkonen-Wane (2009), *Laadullinen tutkimus ja sisällönanalyysi*. 6. painos. Helsinki: Kustannusosakeyhtiö Tammi.

U.S. Department of State. Bureau of Democracy, Human Rights, and Labor (a), "Iceland. International Religious Freedom Report 2004". www.state.gov/g/drl/rls/irf/2004/35460.htm, luettu 5.10.2010.

U.S. Department of State. Bureau of Democracy, Human Rights, and Labor (b), "2009 Human Rights Report: Iceland.". www.state.gov/g/drl/rls/hrrpt/2009/eur/136036.htm, luettu 5.10.2010.

"Uskonto". Suomen suurlähetystö, Oslo.
www.finland.no/public/default.aspx?nodeid=41543&contentlan=1&culture=fi-FI , luettu 5.10.2010.

"Valtiokirkko purettu kansankirkoksi". Suomen evankelis-luterilainen kirkko.
<http://evl.fi/EVLfi.nsf/Documents/85BBFB4816F713BEC2256FEA003A7232?OpenDocument&lang=FI>, luettu 1.7.2010.

"Verot ja muut tulot". Suomen evankelis-luterilainen kirkko.
<http://evl.fi/EVLfi.nsf/Documents/F4798384ACD179A1C22572E5003ACBF9?OpenDocument&lang=FI>, luettu 2.2.2011.

Voyé, Liliane (2000), "Secularization in a Context of Advanced Modernity". Teoksessa Swatos Jr. William H. - Daniel V.A. Olson (toim.), *The Secularization Debate*. USA: Rowman & Littlefield Publishers, Inc. 67–80.

"Väestö, kulttuuri ja uskonto". Pohjola – Norden.
www.pohjola-norden.fi/fi/pohjoismaat/islanti/vaestao_kulttuuri_ja_uskonto/?id=223, luettu 15.3.2011.

Wahlbeck, Östen (2008), "Inträdet i finskt medborgarskap". Teoksessa i Kanckos, Lise - Ralf Kauranen (toim.), *Social samhörighet och religion – festskrift till Susan Sundback*. Åbo: Åbo Akademis förlag. 363–374.

Williams, Rhys H. (2003), "Religious Social Movements in the Public Sphere. Organization, Ideology and Activism". Teoksessa Dillon, Michele (toim.), *Handbook of the Sociology of Religion*, Cambridge: Press Syndicate of the University of Cambridge. 315–330.

Woodhead, Linda - Paul Heelas (toim.) (2000), *Religion in Modern Times. An Interpretive Anthology*. Oxford: Blackwell Publishers Ltd.

Äijälä, Katariina (2010), *Sanoman ja sosiaalisen vastuun yhteisö – pappien näkemyksiä kirkon yhteiskunnallisesta roolista*. Helsingin yliopisto: käytännöllisen teologian laitos, pro gradu - tutkielma.

SÄÄDÖKSET

Euroopan unionin perusoikeuskirja 2010/C 83/02.

Kirkkojärjestys 1055/1993.

Kirkkolaki 1054/1993.

Kirkolliskokouksen työjärjestys 2009.

Lag om Svenska kyrkan 1998:1591.

Suomen Hallitusmuoto 94/1919.

Suomen Perustuslaki 731/1999.